

**AİLƏDƏ GENDER BƏRABƏRLİYİNƏ MANE OLAN
PATRIARXAL YANAŞMALAR VƏ
AYRI-SEÇKİLİK XARAKTERLİ STEREOTİPLƏR
mövzusunda
TƏHLİL**

Bakı-2024

Redaksiya heyətinin rəhbəri:

Aynur Sofiyeva

Redaksiya heyəti:

Elgün Səfərov

Kamila Əliyeva

Təranə Piriyyəva

Tural Hüseynzadə

Pərvanə Əsgərzadə

Sevinc Məmmədova

Fidan Kərimova

Ekspert: Humay Axundzadə

Çap edilmiş “Ailədə gender bərabərliyinə mane olan patriarxal yanaşmalar və ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplər mövzusunda təhlil” adlı vəsaitə görə məsuliyyəti ekspert Humay Axundzadə daşıyır.

MÜNDƏRİCAT

Xülasə	3
Giriş	5
Tədqiqatın metodologiyası	8
Respondentlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri	9
Qadınların həyat fəallığına patriarxal baxış	11
Ev işlərinin gender bölgüsündə patriarxal yanaşma və stereotiplər	13
Qayğı əməyi	31
Uşaqların rifahına görə məsuliyyətin gender bölgüsü	37
Ailədə patriarxallıq və təhsildə gender bərabərliyi	40
Qadınların əmək fəaliyyətinə dair gender stereotipləri	45
Ekspert rəylərinin təhlili	52
Nəticə	56
Təvsiyələr	59

XÜLASƏ

Azərbaycan ailəsində gender bərabərliyinə mane olan patriarxal yanaşma və ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplərə həsr olunan təhlil sənədi sosioloji sorğu və ekspertlərlə müsahibələrə əsaslanır. Sosioloji sorğu ölkə üzrə 14 iqtisadi rayonu əhatə edərək, 2000 nəfər arasında keçirilib. Müsahibələrə paytaxt və bölgələrdən müvafiq sahə mütəxəssisləri, gündəlik peşə fəaliyyətində gender problemləri ilə qarşılaşan dövlət qulluqçuları, icra nümayəndələri, ziyalılar cəlb edilib. İki metodoloji üsulla toplanılan materiallar məzmunca bir-birini tamamlayaraq, daha əhatəli nəticələrə gəlməyə imkan verir.

Sorğu və müsahibələr vasitəsilə ailədə gender bərabərliyinə təsir göstərən patriarxal yanaşma və gender stereotipləri iki böyük qrupa bölünərək tədqiq olunub. Birinci qrupa özəl sferaya aid olan, ikinci qrupa isə ictimai sferaya aid olan patriarxal yanaşma və stereotiplər daxildir. Özəl sferaya aid olanlar əsasən ev işlərinin və qayğı əməyinin gender bölgüsü, bu sahədə gender stereotipləri, ictimai sferaya aid olanlar isə təhsil və peşə fəaliyyəti ilə bağlı patriarxal yanaşmalar və ayrı-seçkilik xarakterli gender stereotipləridir.

Ümumi nəticələrə görə, özəl və ictimai sferalara aid olan patriarxal yanaşma və gender stereotiplərinin ifadə olunma səviyyəsi konkret mövzu (ev işləri, qayğı, təhsil və s.) və respondentlərin sosial-demoqrafik qrupundan asılı olaraq müxtəlifdir. Ümumilikdə özəl sferaya, yəni ev işlərinin və qayğı əməyinin bölgüsünə münasibətdə ictimai şüurda olan təsəvvürlər daha patriarxaldır. Qadınların ictimai sferada fəallığı – təhsil hüququnun təmin olunması, peşə fəaliyyəti və karyera qurmasına münasibətdə patriarxal yanaşma və stereotiplər nisbətən daha zəifdir.

Qayğı əməyinə münasibətdə patriarxal və eqalitar yanaşmalar rəqabətdədir, bu sahədə kişi iştirakçılığının artırılması (məsələn, ataların uşağa qayğı sahəsində daha fəal olması) üçün zəmin vardır. Lakin bununla belə, təmizlik və qidalanma ilə bağlı məsələlərə patriarxal yanaşma, onların “qadın işi” kimi nəzərdən keçirilməsi dominant baxış tərzidir. Qızların təhsil almasına isə cəmiyyətin ictimai şüurunda müsbət münasibət dominant yer tutur, yəni diskursiv səviyyədə qızların təhsil almasının zəruriliyi mütləq olaraq qəbul edilir.

Respondentlərin cavablarının onların sosial-demoqrafik məlumatlarına görə təhlili özəl sahə ilə bağlı patriarxal stereotiplərin qadınlar arasında, karyera ilə bağlı patriarxal stereotiplərin isə kişilər arasında daha güclü olduğunu göstərir. Lakin ümumən təhsil səviyyəsi yüksəldikcə, ailədə gender bərabərliyinə mane olan patriarxal yanaşma və stereotiplərin zəiflədiyi də üzə çıxır. Gender bərabərliyinə yönümlük daha çox orta təbəqəyə aid şəxslər arasında özünü biruzə verir. Bu baxımdan, xüsusilə təhsilli orta təbəqənin cəmiyyətdə gender bərabərliyini dəstəkləyən, habelə ailədə gender bərabərliyi naminə dəyişikliklərə, yeni imkanlardan yararlanmağa açıq olan sosial qrup kimi vacib rol oynayacağı qənaətinə gəlməyə imkan verir.

Təhlil sənədində tədqiqat nəticələrinə əsaslanaraq irəli sürülən t vsiy l r ailədə gender bərabərliyinin möhkəmləndirilməsi naminə ardıcıl, çoxsəviyyəli v  uzunmüddətli tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu tədbirlər təhsil prosesində böyüməkdə olan nəslə a ılanan gender təsəvvürlərinin təftişini, qanunvericilik sahəsində ataların övlada qayğı üçün daha geniş imkanların yaradılmasını, əmək bazarında qadınların peşə fəallığını təşviq edən çevik imkanlar yaradılmasını, media qurumlarının cəmiyyətə təbliğ etdiyi gender stereotipləri v  rollarına daha həssaslıqla yanaşmanı, habelə sözügedən sahədə tədqiqatların davam etdirilməsi ilə geniş maarifləndirmə işlərinin həyata keçirilməsini əhatə edir.

GİRİŞ

Ailə institutu dövlət siyasətinin daim diqqət mərkəzində olaraq gender bərabərliyinin təmin edilməsində mühüm yerə malikdir. Ölkəmizdə qadın hüquqları, gender məsələlərini hədəfləyən qanunvericiliyin daim təkmilləşdirilməsi, bu istiqamətdə həyata keçirilən sistemli tədbirlər, Azərbaycanın beynəlxalq konvensiyalara qoşularaq, öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üzrə atdığı ardıcıl addımları gender bərabərsizliyi ilə global miqyasda mübarizənin dövlət səviyyəsində reallaşmasını təmin edən amillərdir. Təsadüfi deyil ki, son illər bəzi beynəlxalq indekslər üzrə ölkələrin sıralamasında Azərbaycanın mövqeyi yüksəlməkdədir¹. Bununla belə gender bərabərliyinə mane olan və indiyədək aktuallığını saxlayan bir sıra məsələlər vardır: qohum evliliklər, erkən nikahlar, selektiv abortlar, qadın və kişilərin gəlirləri arasında fərq və s. bu istiqamətdə hələ də müəyyən tədbirlərin davam etdirilməsi zərurətini göstərir. Ailə dəyişən dünyanın fundamental quruculuq “daşdır”. Sülhpərvər və çiçəklənən dünyanın yaradılması üçün hər bir insanın öz potensialını gerçəyə çevirməsinə zəmanət verən ailəyə yönümlü siyasətlər vasitəsilə ona dəstək olmaq vacibdir².

Azərbaycan Respublikası Dövlət Konstitusiyası səviyyəsində qadın və kişi bərabərliyinin təsbit olunması, “Gender bərabərliyi haqqında qanunun” qəbul edilməsi, Azərbaycan Respublikasının Əmək məcəlləsi və digər qanunvericilik sənədlərində gender bərabərliyi nəzərə alınsa da, ictimai sferanı nizamlayan qanunlarla deyil, özəl sahə - ailədən, ailə münasibətlərini tənzimləyən yazılmamış qanunlardan nəşət alan və gender bərabərsizliyinə yol açan amillər qalmaqdadır. Azərbaycanda qadınların təhsil və peşə sahəsində iştirakçılıq ənənələri olmaqla bərabər, ailə daxilində şəxsi qarşılıqlı münasibətlər zəminində gerçəkləşən və bəzən qadınların bərabər hüquqlardan bəhrələnməsini əngəlləyən amillər də mövcuddur. Bir qayda olaraq, məhz ailə çərçivəsində hifz olunan mühafizəkar, patriarxal yanaşmalar daha qalıcı və yenilikçi siyasətlərə müqavimət potensialına malik olur. Bu amillər patriarxal yanaşmalar və ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplərdə özünü göstərir. Sözügedən yanaşma və stereotiplər qadınların həm özəl, həm də ictimai həyatının bütün sahələrini əhatə edir. Bura ilk növbədə ailədə ev işlərinin və qayğı əməyinin gender bölgüsü, habelə təhsil, iş və karyeraya dair patriarxal yanaşma və gender stereotipləri aiddir. Patriarxal yanaşma və ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplər bir-birilə qarşılıqlı bağlılıqda olan sosial fenomenlər olmaqla, çox zaman məzmunca bir-birini tamamlayır və ya üst-üstə düşür.

Təhlil sənədinin hazırlanması çərçivəsində həyata keçirilən tədqiqatın məqsədi Azərbaycan ailəsində qadın və kişi rollarına, davranışlarına şamil olunan patriarxal və ayrı-seçkilik xarakterli stereotip və yanaşmaların öyrənilməsidir.

Məqsədin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

¹ 2022-ci il üçün Azərbaycan üzrə İnsan İnkişafı İndeksi yüksələrək 0,76 olmuş, dünya ölkələri arasında 86-cı yer almışdır. <https://data.undp.org/countries-and-territories/AZE>

² Women, U. N. (2019). Progress of the world's women 2019–2020. Families in a Changing World. UN Women: 21

- (1) **Özəl sferada** qadın və kişilərə şamil olunan stereotiplərin – ev əməyinin hazırkı bölgüsünün, qayğı əməyinin genderləşmiş xarakterinin üzə çıxarılması və bu sahədə patriarxallıq və ayrı-seçkilik səviyyəsinin dəyərləndirilməsi;
- (2) **İctimai sferada** qadınların təhsil, iş və karyera imkanlarının məhdudlaşdırılmasına gətirən, ailədən qaynaqlanan patriarxal və ayrı-seçkilik xarakterli yanaşma və stereotiplərin üzə çıxarılması və dəyərləndirilməsi;

Patriarxal yanaşmalar qadınların birmənalı olaraq idarə olunduğu sosial stratifikasiya sistemində əsaslanır. Onlara bağlı stereotiplər ayrı-seçkilik xarakterli gender stereotipləridir ki, onların məzmunu qadınların fəallığı, qabiliyyətinə skeptik münasibət, eyni zamanda hər bir sahədə əməyin mütləq olaraq gender bölgüsünü nəzərdə tutur. Ümumiyyətlə, stereotip insan və ya sosial qrupa aid geniş yayılmış, lakin çox bəsitləşdirici fikir və təsəvvürlərdir. Gender stereotipləri isə “hər bir cinsin nümayəndələri üçün səciyyəvi hesab olunan psixoloji xüsusiyyətlər haqqında mühakimələrdir”³. Bir qayda olaraq, onlar qadın və kişilərin sosial rollarının birbaşa və dolaylı müşahidəsindən qaynaqlanırlar⁴. Gender stereotipləri müxtəlif perspektivlərdə tədqiq oluna bilər. Bura deskriptiv (yəni, qadınlar və kişilərin səciyyəsi) və preskriptiv (qadın və kişilərin necə olmalı olduqları) elementlər daxildir⁵. Tədqiqat sorğusunda uyğun olaraq, hər iki istiqamətə aid ayrı-seçkilik xarakterli gender stereotipləri əhatə olunmuşdur. Gender stereotiplərinin ayrı-seçkilik xarakterli səciyyəsi heç də həmişə açıq-aydın ifadə olunmur. Onların bu cəhəti, yəni özündə patriarxal yanaşmanı ifadə etməsi gizli (implicit) və açıq (eksplisit) şəkildə ola bilər⁶. Adətən gender bərabərliyi ideyalarının cəmiyyətdə geniş şəkildə təbliğ olunduğu ölkələrdə belə (məsələn, bir sıra Avropa ölkələrinin özündə) ayrı-seçkilik xarakterli yanaşmalar gizli formalarda davam edir. Ona görə bir tərəfdən patriarxal ənənələrin dərin köklərə malik olduğu, digər tərəfdən isə qadınların ictimai fəallığının və gender bərabərliyi ideologiyasının təbliğ olunduğu Azərbaycan cəmiyyətində belə ayrı-seçkilik xarakterli gender stereotiplərin necə cərəyan etməsi və qalıcılığının aşkar olunması nəzəri və praktik baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Təhlil sənədi qısa xülasə, giriş, tədqiqatın metodologiyası, respondentlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri, qadınların həyatı fəallığına patriarxal baxış, ev işlərinin gender bölgüsünə patriarxal yanaşma və stereotiplər, qayğı əməyinə şamil olunan gender stereotipləri, uşaqların rifahına görə məsuliyyətin gender bölgüsü, ailədə patriarxallıq və təhsildə gender bərabərliyi, qadınların əmək fəaliyyətinə dair gender stereotipləri, ekspert rəylərinin təhlili, nəticə və tövsiyələr kimi bölmələrdən ibarətdir. Ev əməyinin gender bölgüsü bölməsində ailənin maddi təminatı, uşaqlara və xəstə ailə üzvlərinə qayğı, qidalanma və ev təmizliyi ilə bağlı çoxsaylı işlərə gender yanaşması

³ Powell, G. N., & Butterfield, D. A. (2017). Linking leader anti-prototypes and prototypes to gender stereotypes. *Gender in Management: An International Journal*, 32(2), 128-140. P.130

⁴ Eagly, A.H., Nater, Ch., Miller, D.I., Kaufmann, M., & Sczesny, S. (2019). Gender stereotypes have changed: A cross-temporal meta-analysis of U.S. public opinion polls from 1946. *American Psychologist*, 75(3), 301–315, p.302

⁵ Sakallı, N., & Kuzlak, A. (2018). How are women and men perceived? Structure of gender stereotypes in contemporary Turkey. p:311

⁶ Rudman, L. A., & Kilianski, S. E. (2000). Implicit and explicit attitudes toward female authority. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1315–1328.

təhlil olunur. Qeyd olunan məsələlər həm ümumilikdə ölkə əhalisini təmsil edən 2012 respondentin nəticələri, həm də çoxsaylı sosial-demoqrafik meyarlara görə (cins, yaş, təhsil səviyyəsi, yaşayış yeri, ailə vəziyyəti və s.) bölünən qrupların nəticələrinin ayrı-ayrılıqda təhlili əsasında nəzərdən keçirilir.

Təhlil sənədinin hazırlanması üçün aparılmış tədqiqatda beynəlxalq təcrübə və elmi-tədqiqat standartları ilə bərabər, yerli kontekstdə sosial tədqiqatların spesifikliyi, milli-mədəni amillər nəzərə alınıb. Alınan nəticələr müasir Azərbaycan cəmiyyətində bugün mövcud olmaqda davam edən patriarxal yanaşma və gender stereotiplərinin, onların ümumən ölkə üzrə və ayrı-ayrı sosial-demoqrafik qruplarda təzahür səviyyəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Onlar həm də cəmiyyətimizdə gender məsələləri sahəsində mövcud vəziyyət və cərəyan edən bir sıra proseslərin beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş akademik konsepsiya və qlobal sosial proseslərin qanunauyğunluqları ilə uzlaşdığını göstərir.

Təhlil sənədinin əhəmiyyəti tədqiqat predmeti üzrə hazırki dönmə üçün yeni biliyin təqdim edilməsi, ən əsası gender bərabərliyi üzrə dövlət siyasəti və digər sosial aktorların fəaliyyətində nəzərə alınması faydalı olan nəticələrin və tövsiyələrin irəli sürülməsindədir.

TƏDQIQATIN METODOLOGİYASI

Təhlil sənədinin əsaslandığı tədqiqat kəmiyyət və keyfiyyət metodologiyası olmaqla iki istiqamətdə paralel olaraq həyata keçirilib. Kəmiyyət sorğusu üçün hər iqtisadi rayon üzrə əvvəlcədən əhalinin paylanmasına uyğun respondent sayı proporsional olaraq müəyyənləşdirilib. Eyni zamanda tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun anket tərtib olunub. Sorğuya başlamazdan əvvəl onu həyata keçirən intervyüerlərə müvafiq təlim keçirilib, sorğunun məqsəd və vəzifələri haqqında məlumat verilib, hər bir sualın məzmunu ayrı-ayrılıqda izah olunub.

Kəmiyyət sorğusu ümumilikdə ölkənin 14 rayonu üzrə 2000 nəfər respondentini əhatə edib. Hər ev təsərrüfatından bir nəfər olmaqla yaşı 18 və yuxarı olan vətəndaşlar tədqiqatın məqsədi barədə əvvəlcədən məlumatlandırılmaqla könüllü razılıq əsasında iştirak edib. Sorğuda anonimlik və respondentlərin genderə görə bölgüsü ciddi şəkildə təmin olunub. Sosioloji sorğu 2024-cü ilin 1-24 may tarixlərində həyata keçirilib.

Sorğu anketi iki əsas blokdan ibarət olmaqla tərtib edilib. Birinci blok özəl sahəyə, ikinci isə ictimai sahəyə aid patriarxal yanaşma və ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplərə həsr olunub. Hər blokda ayrılıqda iki, ümumilikdə isə dörd alt mövzu yer alıb. Özəl sahəyə aid blokda ev işləri və ailə daxilində qayğı əməyi, ictimai sahəyə aid blokda isə təhsil, iş və karyeraya aid patriarxal yanaşmaları və ayrı-seçkilik xarakterli stereotipləri müəyyən etmək vəzifəsi həyata keçirilib.

Sorğuda məlumatlarının toplanılmasında üçün “Survey To Go” proqramından istifadə olunub. Sorğu nəticəsində əldə olunan məlumat bazası “SPSS – Statistical Package for the Social Sciences” (Sosial elmlər üzrə statistik proqram paketi) proqramı vasitəsilə emal edilib. Ümumi seçmə və əvvəlcədən müəyyən edilən sosial-demografik qruplar üzrə ayrılıqda təhlillər aparılıb. Sorğuda iştirak edən respondentlərin sayına görə əminlik dərəcəsi 95%, statistik xəta əmsalı 2,2%-dir.

Tədqiqatın keyfiyyət metodologiyasına əsaslanan ekspert müsahibələri 2024-cü ilin may-iyul ayları ərzində həyata keçirilib. Ekspertlərin seçilməsində əsas meyarlar kimi ölkə üzrə təmsilçilik (müxtəlif bölgələri təmsil etmələri), mövzu ilə bağlı səriştəlilik götürülmüşdür. Müsahiblər gender mütəxəsisləri, sosial tədqiqatçılar, yerli icra hakimiyyəti nümayəndələri, müvafiq ərazilər üzrə əhalinin həyat təzi və gündəlik problemlərindən geniş məlumatı olan dövlət qulluqçuları ilə keçirilib.

Müsahibələrə başlamazdan öncə mövzuya uyğun bölmələr (alt mövzular) formalaşdırılıb, bələdçi tərtib olunub. Bələdçinin istiqamətləri bütün müsahibələrdə əsas götürülsə də, hər bir konkret müsahibənin məzmunu və aktualıq kəsb edən məsələlərdən irəli gələrək, ekspertlərə əlavə suallar ünvanlanıb, müzakirələr aparılıb. Müsahibələr 30-90 dəqiqə zaman aralığında keçirilib. Keçirilmə yeri və vaxtı ekspertlərin rahatlığını rəhbər tutaraq müəyyənləşib.

Müsahibələrin səs yazısı ekspertlərin razılığı əsasında qeydə alınıb, daha sonra transkripsiya olunaraq, tematizasiya və problematizasiya həyata keçirilib. Tədqiqat əhəmiyyətli fraqmentlər xüsusilə təhlil olunub, ümumiləşdirmə və təsnifləndirmə aparılıb.

RESPONDENTLƏRİN SOSIAL-DEMOQRAFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Respondentlərin sosial-demoqrafik qruplar üzrə bölgüsü aşağıdakı kimidir:

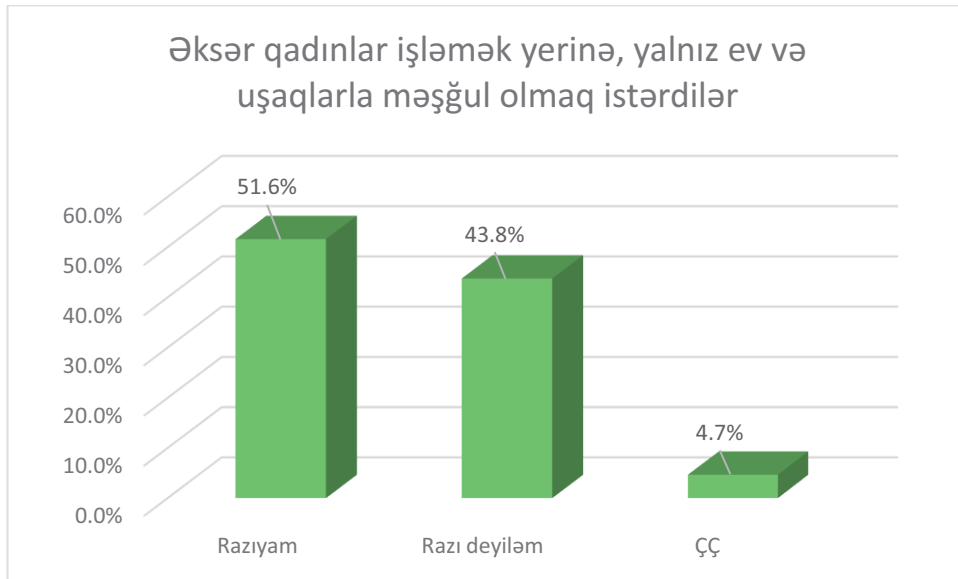
<i>Sosial-demoqrafik qruplar</i>	<i>Ümumi seçmədə təmsil olunma göstəriciləri</i>
<i>Gender mənsubiyyəti</i>	
Kişi	49,3%
Qadın	50,7%
<i>Təhsil səviyyəsi</i>	
Təhsilsiz	0.6%
İbtidai təhsilli	0,9%
Ümumorta təhsil	6.4%
Tam orta təhsil	43.1%
Peşə təhsili	21.0%
Ali təhsil	28.0%
<i>Yaş qrupu</i>	
18-24	8.5%
25-34	19.6%
35-44	22.6%
45-54	16.3%
55-64	17.8%
65+	15.2%
<i>Məşğuliyyət sahəsi</i>	
Dövlət sektoru	19.5%
Özəl sektor	14.2%
Fərdi əmək fəaliyyəti	16.8%
İşsiz, hal-hazırda iş axtarır	7.3%
İşsiz, hal-hazırda iş axtarmır	1.4%
Evdar qadın	20.5%
Tələbə	2.5%
Təqaüdçü	16.8%
<i>Ailə vəziyyəti</i>	
Evli	76.1%
Subay	13.8%
Boşanmış	3.4%
Dul	6.6%
<i>Qohum evlilik amili</i>	
Qohum evliliyində olan	24.0%
Qohum evliliyində olmayan	75.6%
<i>Qohumluq əlaqəsinin yaxınlıq dərəcəsi</i>	
Nənə və baba eynidir	44.6%
Uzaq qohumluqdur	55.4%
<i>Nikaha girmə yaşı</i>	
18 yaşınadək	2.2%
18 yaşında və sonra	97.8%

<i>Nikahın rəsmi olub-olmaması</i>	
Rəsmi nikahda olanlar	97.3%
Qeyri-rəsmi nikahda olanlar	2.5%
İmtina	0,3%
<i>Maddi vəziyyətə görə özünü aid etdiyi qrup</i>	
Yoxsul	5.7%
Orta səviyyedən aşağı	15.1%
Orta	71.5%
Orta səviyyedən yuxarı	6.3%
Zəngin	1.0%
İmtina	0.4%
<i>Yaşayış yeri</i>	
Kənd	40.5%
Qəsəbə	14.3%
Şəhər	45.2%
<i>Əlilliyi olan ailə üzvünün olub-olmaması</i>	
Əlil ailə üzvü olan	20.5%
Əlil ailə üzvü olmayan	79.5%
<i>Əlil ailə üzvünün kimliyi</i>	
Validəyini	15.8%
Qaynatası/qaynanası	9.1%
Övladı	26.3%
Həyat yoldaşı	15.8%
Özü	26.8%
Digər (bacısı, qayını və s.)	11.5%
<i>İqtisadi rayon</i>	
Bakı	23.1%
Abşeron-Xızı	8.6%
Dağlıq Şirvan	3.1%
Gəncə-Daşkəsən	5.9%
Qazax-Tovuz	6.6%
Lənkəran-Astara	9.2%
Quba-Xaçmaz	5.3%
Şəki-Zaqatala	6.1%
Qarabağ	7.2%
Şərqi Zəngəzur	2.9%
Mərkəzi Aran	7.0%
Mil-Muğan	5.1%
Şirvan-Salyan	4.8%
Naxçıvan	4.6%

QADINLARIN HƏYAT FƏALLIĞINA PATRIARXAL BAXIŞ

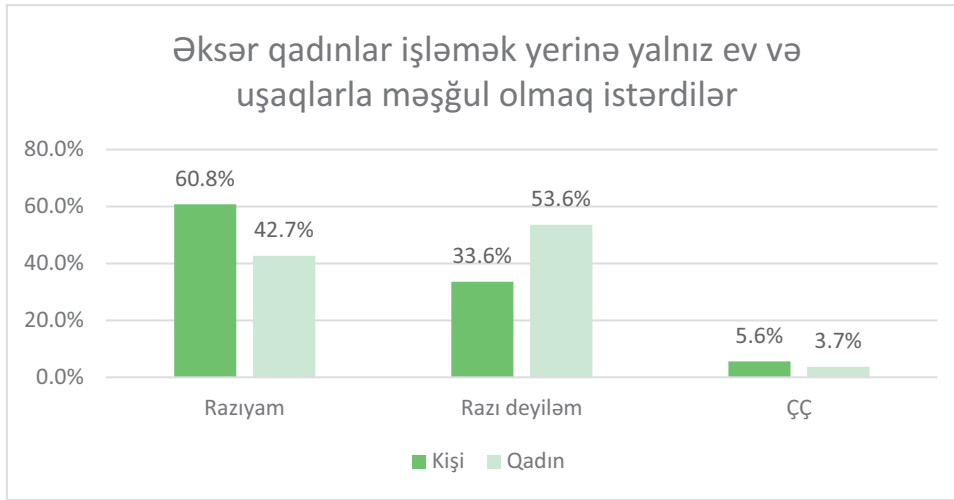
Ailədə patriarxal yanaşmaların ifadə olunduğu gender stereotipləri ilk növbədə qadınlar arasında mümkün fərdi fərqləri nəzərə almadan onlara eyni xüsusiyyət, istək və motivlərin şamil olunmasında ifadə olunur. İndiyədək qlobal miqyasda, o cümlədən Azərbaycanda çoxlu sayda qadın ictimai fəal, uğurlu təhsil yolu keçərək, iş və karyera irəliləyişləri etmişdir. Buna baxmayaraq, bir sıra cəmiyyətlərdə onların əslində bütün bu nailiyyətlərə tələbatının olmadığı və ya zəif olduğu, əksinə qadınların özlərinin məhz ev və ailə məsələlərinə üstünlük verdiyi iddia edilir. Bu yanaşma hələ də bəzi sosial təbəqələrdən və ayrı-ayrı ailələrdən olan qızların təhsil və peşə fəaliyyəti ilə əlaqəli məqsədlərinə çatmaq yolunda əngəllərlə qarşılaşması, digər tərəfdən qadınların peşəkar uğurlarının bəzi çevrələrdə bir növ dəyərsizləşdirilməsinə, eyni zamanda qadınların ailə həyatı, ev-məişət, yaxınlara qayğı sahəsində fəaliyyətinin yetərinə dəyərləndirilməməsinə gətirib çıxarır.

Sözündən patriarxal yanaşmanı əks etdirən mühakimə respondentlərə mümkün qədər anlaşılan bir formada təklif olunub: **“Əksər qadınlar işləmək yerinə, yalnız ev və uşaqlarla məşğul olmaq istərdilər”**. Bu fikir bir tərəfdən patriarxal baxışın qadınlara şamil etdiyi universal tələbatları, digər tərəfdən isə ictimai fikirdə ev əməyinin iş, zəhmət kimi deyil, qadının təbii istəklərindən irəli gələn məşğuliyyəti kimi nəzərdən keçirilməsinin ifadəsidir. Respondentlərin 51,6%-i mühakimə ilə razı olduğunu, 43,8%-i isə razı olmadığını bildirib.

Respondentlərin rəylərinin bölgüsü ictimai rəyde mövzu ilə bağlı münasibətinin birmənalı olmadığını göstərir. Bu baxımdan hansı sosial-demoqrafik qrupların qadınlara patriarxal baxışı daha çox dəstəkləməsi, hansıların isə daha çox əks mövqedə olması maraq doğurur.

İlk növbədə diqqəti cəlb edən məqam məsələyə münasibətdə əhəmiyyətli gender fərqlərinin olmasıdır. Fikirlə razı olanlar kişi respondentlərin 60,8%-dirsə, qadın respondentlərin 42,7%-dir. Qadınlara aid belə fundamental məsələdə iki tərəfin münasibəti arasında belə əhəmiyyətli fərqin üzə çıxması ailə problemləri, bəzən isə münaqişə və anlaşılmazlıqların təhlilində xüsusi önəm daşıyır.

O cümlədən, qeyd etməliyik ki, ev işləri və qayğı məsələlərində evdar qadınlar qrupu daha patriarxal cavablar versələr də, indi təhlil olunan stereotip mükahimə ilə ən az razı olan qruplardan biri məhz evdar qadınlardır. Məşğuliyyətə görə digər qrupların razılışma səviyyəsinin orta göstəricisi 51,1% olduğu halda, evdar qadınların 45,9%-i bu fikirlə razılışır.

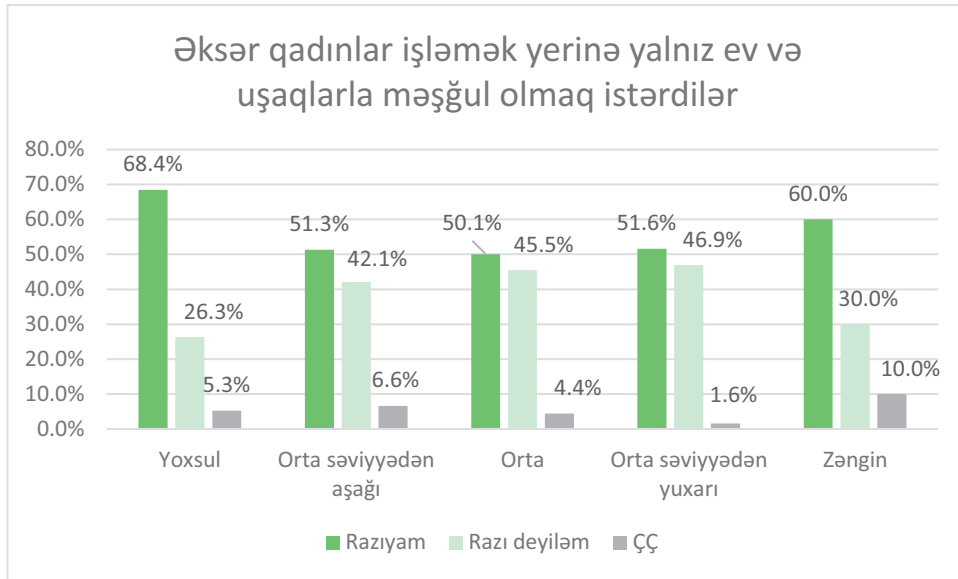
Qadınlara aid mühüm patriarxal stereotipe münasibətdə təhsil amilinin təsir etdiyini görə bilərik. Müxtəlif təhsil səviyyələrinə malik respondentlərin cavablarında fərqlər olsa da, qeyd etməliyik ki, verilən mühakimə ilə ən az razılışanlar ali təhsilli respondentlərdir (42,6%). Tam orta təhsillilərin 59,4%-i, ibtidai təhsillilərin isə 77,8%-i bu mühakimə ilə razılışdığını bildirib.

Yaş qrupları üzrə bu mühakimə ilə razılışanlar ən çox 45-54 yaşlılar arasında (56,7%), ən az isə 18-24 yaşlılar arasındadır (44,2%). Lakin qeyd edək ki, cavab göstəriciləri bu sonuncu qrupa ən yaxın olanlar elə ən yaşlı respondentlərdir. Yəni, yaşı 65-dən yuxarı olan qrupun 49,0%-i sözügedən mühakiməyə müsbət cavab verib.

Qadınların əslində məhz ev işi və qayğı əməyinə meyilli olmasını ifadə edən mühakimə ilə daha çox kənd yerlərində yaşayanlar razılışılırlar. Belə ki, kəndlərdə məskunlaşan respondentlərin 56,6%-i, şəhərdə yaşayanların isə 48,9%-i bu fikirlə razı olub. Qəsəbə yerlərində müvafiq nəticə 45,8%-dir. İqtisadi rayonlar üzrə təhlilə görə sözügedən mühakimə ilə ən çox razı olanlar Mil-Muğan (69,1%), ən az razılışanlar isə Qarabağ (35,1%) üzrə qeydə alınıb.

Ailə vəziyyətinə görə bölgədə bu fikirlə razılışanların subay və dul respondentlər arasında (46,0%- subay və 47,8% -dul) daha az, evli və boşanmış respondentlər arasında isə bir qədər daha yüksək (52,9%- evli və 50,0%-boşanmış) olduğu aşkar edilir. Rəsmi nikahda olan respondentlərlə, qeyri-rəsmi nikahda olanların nəticələri arasında nəzərəçarpan fərqlər var. Rəsmi nikahda olanların 52,4%-i razı olduğu halda, qeyri-rəsmi nikahda olanların 68,4%-i belə düşünür. Qohum nikan və erkən nikah amili isə bu sualda statistik əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarmayıb.

Göstərilən patriarxal stereotiplə ən az razılışanlar özlərini orta təbəqəyə aid edənlərdir – 50,1%, yoxsul təbəqəyə aid olunanlar arasında bu rəqəm 68,4%, zənginlər arasında 60,0%-dir. Özünü orta təbəqəyə aid edənlərin bəzi digər mühakimələrə cavablarının ümumi təhlili belə bir qənaətdə gəlməyə imkan verir ki, gender bərabərliyi ideyalarının cəmiyyətdə möhkəmlənməsi daha çox məhz orta təbəqənin bu istiqamətə yönümlüyü sayəsində baş tuta bilər.

EV İŞLƏRİNİN GENDER BÖLGÜSÜNDƏ PATRIARXAL YANAŞMA VƏ STEREOTİPLƏR

Əməyin gender bölgüsü həyatın bütün sahələrini – həm müxtəlif peşə fəaliyyətləri, həm də ev təsərrüfatında həyata keçirilən işləri əhatə edir. Ailədə ev işlərinin bölgüsü isə gender bərabərliyinə təsir edən fundamental məsələdir. Hələ ötən əsrin 70-ci illərində Britaniya sosioloqu En Oukli “Ev işlərinin sosiologiyası” əsərində bu mövzunu sosioloji təhlilin obyektinə çevirmişdi⁷. Digər sosioloq Silvia Volbi ev əməyinin gender bölgüsünü cəmiyyətdə patriarxal quruluşu himn edən təməl strukturlardan biri kimi göstərib⁸. Ev işləri dedikdə, yemək bişirmək, təmizlik, uşaqlara baxmaq, xəstə və qocalara qulluq etmək kimi haqqı ödənilməyən işlər nəzərdə tutulur. Demək olar ki, bütün cəmiyyətlərdə yalnız ənənəvi gender nizamı (kişi ailə təminatçısı, qadın evdar olduğu hallar) olan ailələr deyil, həm də er və arvadın hər ikisinin ödənişli peşə fəaliyyətində olduğu hallarda belə, ev işləri iki tərəf arasında bərabər bölünməyərək, əsasən qadınlar tərəfindən yerinə yetirilir. Ailədə ev əməyinin bölgüsü istər gender bərabərliyinin təmin olunma səviyyəsi, istərsə də ailə institutunun vəziyyətinin öyrənilməsində fundamental əhəmiyyət kəsb edir.

Müxtəlif dünya ölkələrində həyata keçirilən oxşar tədqiqatlar hətta gender bərabərliyi ideologiyasının mühüm yer tutduğu cəmiyyətlərdə belə, bu sahədə bərabərliyə nail olunmadığını göstərir. Məsələn, kişi və qadınların ödənişli və ödənişsiz işlərdə gender bərabərliyi ideyasına kifayət qədər yönümlü olduğu İsveç cəmiyyətində gender bərabərliyi ideyalarının ev işlərinin bölgüsünə transferi tam gerçəkləşməyib. Kişilər bu

⁷ Oakley, A. (2018). The sociology of housework. Policy Press.

⁸ Walby, Sylvia (1986). Patriarchy at work: patriarchal and capitalist relations in employment. Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press.

sahəyə təqribən iki dəfə daha az vaxt sərf edirlər⁹. Bir sıra tədqiqatlara görə, evə aid iş yükünün bölgüsü ailə münasibətlərinin ən mühafizəkar tərəfi olaraq qalmaqdadır¹⁰.

Gündəlik reproduktiv ev əməyi qadın və kişi arasında nə qədər qeyri-bərabər bölünürsə, gender bərabərliyinin təmin olunması, habelə qadının peşə və şəxsi inkişaf imkanlarından yararlanması bir o qədər çətinləşir. Çox zaman hətta kişi işsizliyi zamanı kişi ev işlərindən uzaq olur ki, bu da maskulinliyə patriarxal baxış və ev işlərinə münasibətdə ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplərlə bağlıdır. Ölkəmizdə bu sahədə həyata keçirilən müəyyən hesablamalar haqqı ödənilməyən ev işlərinin yükünün kişi və qadınlar arasında qeyri-bərabər bölgüsü kimi qlobal dominant nümunənin Azərbaycan üçün də səciyyəvi olduğunu göstərir. Belə ki, qadınlar ödənişsiz ev işlərinə üç dəfə daha çox, kişilər isə ödənişli işlərə üç dəfə daha çox zaman sərf edirlər¹¹.

Tədqiqat sorğusunda ilk növbədə, müasir cəmiyyətimizin ictimai şüurunda ev işlərinin gender bölgüsünə dair patriarxal yanaşma və stereotiplər öyrənilib. Bunun üçün respondentlərə ailədə həyata keçirilən çoxsaylı işlərin kim tərəfindən yerinə yetirilməli olduğu soruşulub. Cavab variantları “*əsasən kişi*”, “*əsasən qadın*” və “*həm kişi, həm qadın*” kimi təqdim edilib. Cari fəsildə hər bir fəaliyyət növü üzrə göstəricilər ayrı-ayrı təhlil olunub. Ümumiləşmiş nəticələr isə aşağıdakılardır:

- Klassik patriarxal yanaşmaya görə, daha çox “kişi işi” hesab olunan fəaliyyətləri (ailənin maddi təminatı, ailə büdcəsinin idarə olunması, evə bazarlıq və s.) əsasən kişi işi hesab edən respondentlərlə hər iki tərəfin yerinə yetirməli olduğunu düşünənlər arasında faiz fərqi nisbətən azdır. Yəni, ənənəvi yanaşmaya görə, “kişi işlərinin” həm kişi, həm də qadın tərəfindən yerinə yetirilməsinə tolerant yanaşma meylinin olduğunu qeyd edə bilərik;
- Patriarxal yanaşmaya əsasən “qadın işi” hesab olunan fəaliyyətlərə münasibətdə iki fərqli tendensiya vardır. Bir tərəfdən, ev təmizliyi, yemək bişirmək, qab, paltar yumaq kimi gündəlik fəaliyyətlərə münasibətdə ənənəvi patriarxal yanaşma (“əsasən qadın” deyənlər) daha üstündür. Ailə üzvünə qayğı və qulluğa münasibətdə isə patriarxal və eqlitar yanaşmalar müəyyən mənada bir-birilə rəqabətdədir. Belə ki, “kişi işlərinə” münasibətdə hər iki tərəfin bu işlərə baş vurmasını hesab edənlər kifayət qədər olduğu kimi qayğı məsələlərində də kişi iştirakçılığına müsbət yanaşanlar kifayət qədərdir.

⁹ Evertsson, M. (2014). Gender ideology and the sharing of housework and child care in Sweden. *Journal of Family Issues*, 35(7), 927-949.

¹⁰ Задворнова, Ю. С. (2014). Дифференциация домашнего труда в российской семье: гендерные стереотипы и современные тенденции. *Женщина в российском обществе*, (1 (70)), 51-58. С.52

¹¹ Azerbaijan: Country Gender Assessment. Institutional document. December 2019. Link:

<https://www.adb.org/documents/azerbaijan-country-gender-assessment-2019>

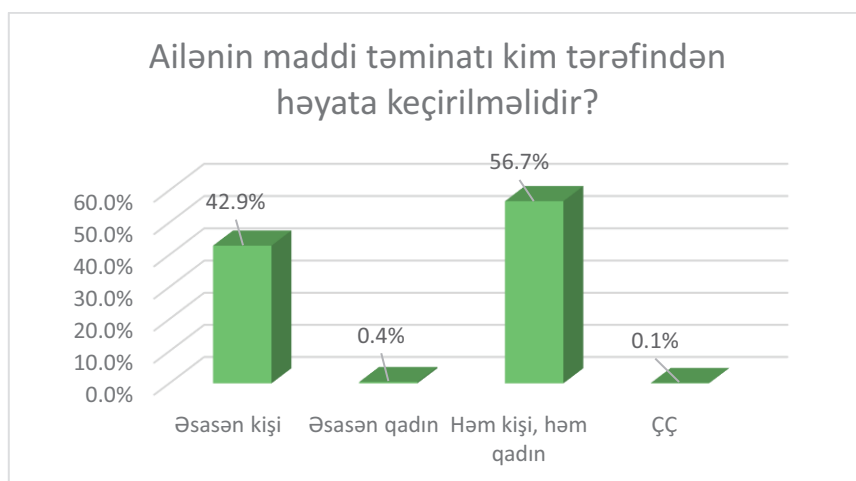
“Aşağıdakı fəaliyyətlər kim tərəfindən yerinə yetirilməlidir? Əsasən kişi, əsasən qadın, yoxsa həm kişi, həm qadın?”

	Əsasən kişi	Əsasən qadın	Həm kişi, həm qadın	ÇÇ
Ailənin maddi təminatı	42.9%	0.4%	56.7%	0.1%
Ailə büdcəsinin idarə olunması	35.2%	19.6%	44.9%	0.2%
Uşaqlara qulluq	1.4%	52.0%	46.5%	0.1%
Uşaqların gün rejiminə nəzarət	1.5%	51.8%	46.2%	0.5%
Uşaqların təhsilinə nəzarət	2.9%	25.8%	70.8%	0.5%
Uşağın asudə vaxtının təşkili	11.3%	21.0%	67.0%	0.7%
Xəstə ailə üzvünə qulluq	1.7%	32.0%	65.6%	0.7%
Evə bazarlıq	45.0%	7.3%	47.3%	0.3%
Gündəlik yeməyin hazırlanması	0.4%	81.1%	18.6%	0.0%
Qab yumaq	0.5%	85.5%	13.7%	0.3%
Paltar yumaq	0.3%	85.8%	12.9%	1.0%
Ev təmizliyi işlərini görmək	0.7%	80.0%	19.3%	0.1%
Məişət tullantılarını atmaq	43.6%	13.7%	41.9%	0.9%

Ailənin maliyyə məsələləri

Ailənin maddi təminatı. Ailənin maddi təminatının respondentlərin 42,9%-i əsasən kişi, 0,4%-i əsasən qadın, 56,7%-i isə həm kişi, həm qadın tərəfindən yerinə yetirilməli olduğunu düşünür. Ailənin maddi təminatına münasibətdə eəalitar baxışın patriarxal baxışdan daha çox faiz toplaması məhz qadınların müvafiq yanaşmasının yüksək göstəricisi ilə bağlıdır. Belə ki, ailənin maddi təminatının əsasən kişi işi olduğunu kişi respondentlərin 56,9%-i hesab etdiyi halda, qadınlar arasında bu göstərici 29,2%-dir.

Həm kişi, həm qadın tərəfindən yerinə yetirilməli olduğunu düşünən qadınlar isə ümumilikdə qadın respondentlərin 70,5%-dir. Kişilər arasında bu göstərici 42,5%-dir.

Nəticələri yaş qruplarına görə təhlil etdikdə, 18-24 yaşlıların 64,0%-i ailənin maddi təminatını kişi və qadın tərəfindən həyata keçirilməli olduğunu düşünür və bu, yaş qrupları arasında ən yüksək göstəricidir. 45-54 yaşlılar arasında isə bu yanaşmanı dəstəkləyənlər 53,0%-dir və bu ən aşağı göstəricidir. Bu qrupda patriarxal yanaşmanı dəstəkləyərək, “əsasən kişi” cavabını seçənlər ən çox (46,3%), 18-24 yaşlılar arasında isə ən azdır (34,9%).

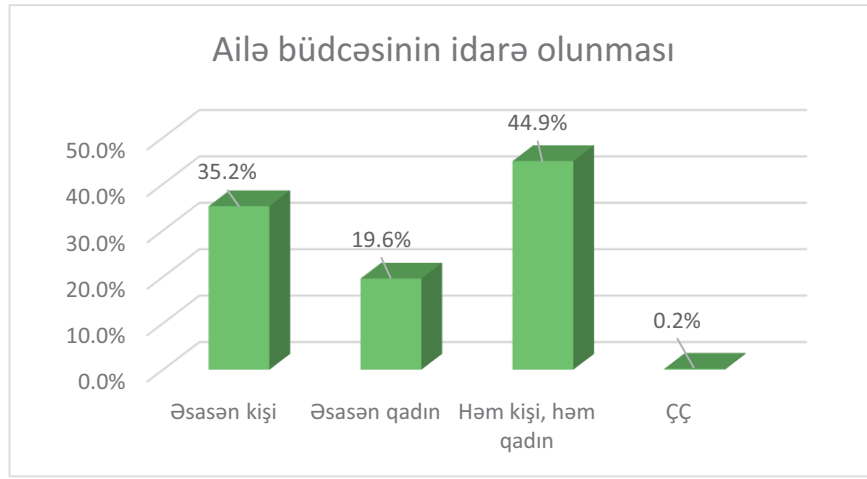
Patriarxal yanaşmaya meyil edənlər (yəni, “əsasən kişi” cavabını verənlər) həmçinin ibtidai təhsillilər (55,6%) arasında daha çoxdur. Ailənin maddi təminatını həm kişi, həm qadın işi hesab edənlər peşə təhsillilər arasında daha çox – 67,5%-dir. Ali təhsillilər arasında eqalitar yanaşmanı dəstəkləyənlər 56,7% olsa da, bu qrupda maddi təminatı əsasən kişi işi hesab edənlər digər təhsil qruplarından daha az deyil. Bu göstərici 42,6% - olmaqla, ümumi orta təhsillilərin və texniki-peşə təhsillilərin analoji göstəricilərindən çoxdur. Birincilərin 32,3%-i, ikincilərin isə 32,5%-i ailənin maddi təminatını əsasən kişi işi hesab edir.

Yaşayış yerinə görə bölgü cüzi faiz fərqlərini üzə çıxarır. Məsələn, ailənin maddi təminatını əsasən kişi işi hesab edənlər kənd yerlərindən olan respondentlərin 43,1%-dir, şəhər yerlərində bu rəqəm 41,7%-dir, qəsəbədə bir qədər daha çox - 45,8%-dir.

Evli respondentlərin 45,6%-i ailənin maddi təminatını kişi işi, 54,0%-i isə həm kişi, həm qadın işi hesab edir. Subaylar arasında patriarxal yanaşmanı dəstəkləyənlər daha az – 36,7%, eqalitar yanaşmaya meyil edənlər isə daha çox - 62,6%-dir. Lakin boşanmış və dul respondentlər arasında patriarxal yanaşmanı dəstəkləyənlər bir qədər də az, eqalitarlığa meyil edənlər isə bir qədər daha çoxdur. Belə ki, boşanmış respondentlərin 32,4%-i maddi təminatı əsasən kişi işi, 64,7%-i isə həm qadın, həm kişi işi hesab edir. Dul respondentlər arasında göstəricilər müvafiq olaraq, 28,4% və 71,6%-dir.

Digər sosial-demoqrafik bölgülər statistik əhəmiyyətli rəqəmləri ortaya qoymur. Maddi təminatı qadın işi hesab edənlər ümumilikdə respondentlərin cüzi hissəsi olduğundan bu cavabın demoqrafik bölgüdə təhlili analitik əhəmiyyət daşımır.

Ailə büdcəsinin idarə olunması. Respondentlərin 35,2%-nin fikrincə, bu fəaliyyət əsasən kişi tərəfindən, 19,6%-nə görə əsasən qadın, 44,9%-nin fikrincə həm kişi, həm qadın tərəfindən yerinə yetirilməlidir.

Əgər ailənin maddi təminatının əsasən qadın işi olmasını düşünənlər kişi respondentlərin 0,4%-i idisə, ailə büdcəsinin idarə olunmasını qadınlara həvalə etməyə hazır olanlar kişilərin 15,3%-idir. Bu işə münasibətdə “əsasən qadın” deyənlər qadın respondentlərin 23,9%-idir. “Əsasən kişi” deyə cavab verən kişilər 46,5%, qadınlər 24,3%-dir. Hər iki tərəf arasında bölünən iş kimi görənlər isə kişi respondentlərin 38,2%-i, qadınlərin 51,5%-idir.

Maraqlıdır ki, yaşı 65-dən yuxarı olan respondentlər arasında ailə büdcəsinin idarə etməyi əsasən kişi işi hesab edənlər ən az - 27,5%-dir. 18-24 yaşlılar arasında isə bu məsələyə patriarxal perspektivdən yanaşanlar digər qruplardan daha çox - 41,9%-dir. 45-54 yaşlılar arasında eəalitar yanaşmanı dəstəkləyənlər daha çox – 53,0%-dir. Ailə büdcəsinin idarə etməyi əsasən qadın işi hesab edənlər 55-64 yaşlıların 23,5%-idir və bu ən yüksək göstəricidir, ən aşağı göstərici isə 18-24 yaşlılar arasındadır – 12,8%.

Ailənin maddi təminatında yaşayış yeri amili əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarmasa da, ailə büdcəsinin idarə etməkdə nəzərəçarpan fərqləri görmək olar. Belə ki, büdcə idarəetməsinin əsasən kişi işi hesab edənlər kənd yerlərində respondentlərin 40,2%-i, şəhərdə 32,5%-i, qəsəbələrdə isə rəyi soruşulanların 29,9%-idir. Əsasən qadın işi hesab edənlər kənd yerlərindən olanların 14,7%-i, şəhərdə 22,4%-i, qəsəbədə isə 25,0%-dir. Maraqlıdır ki, eəalitar yanaşmaya meyil edənlərin hər üç qrupda yaxın faiz göstəricilərinə malikdirlər (şəhər 45,0%, kənd 44,9%, qəsəbə - 45,1%).

Ailə büdcəsinin idarə olunmasını əsasən kişi işi hesab edənlər ən çox boşanmış respondentlər arasında– 38,2%, əsasən qadın işi hesab edənlər ən çox dul respondentlər arasında 22,4%, həm kişi, həm qadın işi hesab edənlər isə yenə də boşanmış qrupda daha çox – 58,8%-dir. Qohum və erkən nikah amilləri bu sualda əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarmadı. Rəsmi və qeyri-rəsmi nikahda olanların isə nəticələrində fərq daha yüksəkdir. Birinciləri 35,5%-i, ikinci qrupa aid olanların isə 47,4%-i ailə büdcəsinin idarə olunmasını əsasən kişi işi hesab edir. Əsasən qadın deyə cavab verənlər rəsmi nikahda olanların 20,9%-i olduğu halda, qeyri-rəsmi nikahda olanların cəmi 5,3%-idir. Eəalitar yanaşmaya meyil edənlər arasında isə fərq bir qədər daha azdır. Birinci qrupun 43,3%-i, ikincilərin, yəni qeyri-rəsmi nikahda olanların 47,4%-i ailə büdcəsinin idarə olunmasını həm kişi, həm də qadın tərəfindən yerinə yetirilməli olduğunu düşünür.

Respondentlərin maddi vəziyyətinə görə bölgüsü faiz nisbətində əsasən böyük fərqlərə malik olduğundan bu bölgüdə irəli gələn nəticələrdə geniş ümumiləşdirmələr aparmayaraq, qeyd edərdik ki, özünü orta təbəqəyə aid edən respondentlər arasında

ailenin maliyyə məsələlərinə patriarxal yanaşma digər qruplara nisbətən daha az, eqalitar yanaşma isə daha yüksək nəticələrə malikdir. Özünü zəngin təbəqəyə aid edən respondentlərdə isə hər iki məsələ (həm ailenin maddi təminatı, həm də ailə büdcəsinin idarə olunması) üzrə yanaşma əksinə - patriarxallıq daha yüksək, eqalitarlıq isə daha aşağıdır.

Qayğı və qulluq

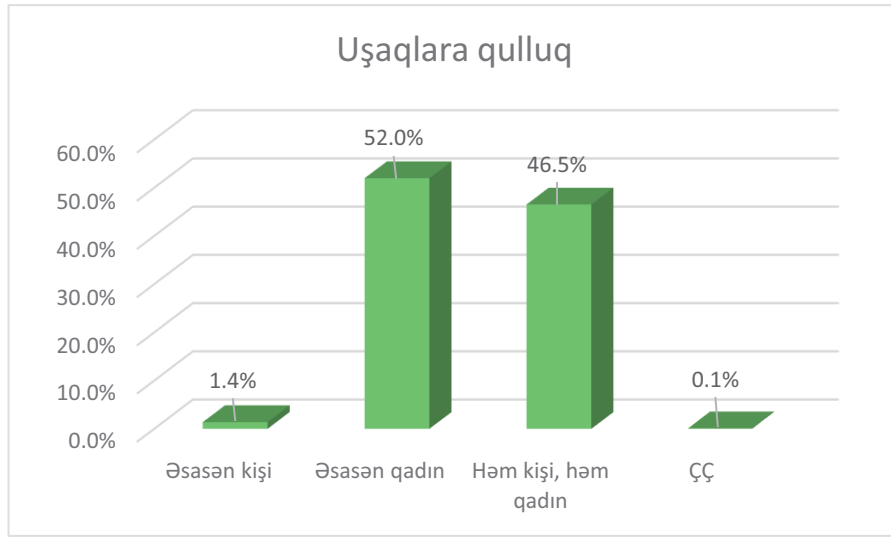
Ailə həyatının ayrılmaz hissəsi olan qayğı və qulluğa aid stereotiplərə təhlil sənədinin ayrıca fəslində geniş yer veriləcək. Lakin uşaqlara və xəstə ailə üzvlərinə qayğının kimin tərəfindən həyata keçirilməli olması ilə bağlı ictimai şüurda kök salan gender stereotiplərinə ümumi şəkildə aydınlıq gətirmək də aktualıq kəsb edir. Bu istiqamətdə respondentlərə uşaqlara qayğıya aid dörd fəaliyyət növü - uşaqlara qulluq, uşaqların gün rejiminə nəzarət, uşaqların təhsilinə nəzarət, uşağın asudə vaxtının təşkili və xəstə ailə üzvünə qulluq fəaliyyətləri təqdim edilmiş, onların kim tərəfindən yerinə yetirilməli olduğu soruşulmuşdur.

Faizlərin paylanmasına nəzər salsaq, bəzi ümumi nəticələri vurğulamaq vacibdir:

- Qayğı və qulluq məsələlərinin ümumilikdə daha çox qadınların fəaliyyət sahəsi kimi görüldüyü aydın olur. Bu, xüsusilə uşaqlara qulluq və onların gün rejiminə nəzarət kimi fəaliyyət növlərinə aiddir. Uşaqların təhsilinə nəzarət və onların asudə vaxtının təşkili də əsasən qadın işi kimi nəzərdən keçirilsə də, əvvəlki iki fəaliyyətdən fərqli olaraq, burda “həm kişi, həm qadın” deyənlər respondentlərin daha böyük hissəsidir. Xəstə ailə üzvünə qulluğun da əsasən qadın işi kimi görülməsilə bərabər, həm kişi, həm də qadınlar tərəfindən yerinə yetirilməsinə dəstəkləyənlər kifayət qədər çoxdur.
- Qohum nikah amili bu bölmənin bəzi suallarında əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarıb, digərlərində isə belə fərqlər nümayiş etdirməyib. Respondentlərin rəsmi, yoxsa qeyri-rəsmi nikahda olması uşaqlarla bağlı bütün məsələlərdə fərqlənən faiz göstəricilərini ortaya qoyub. Nikaha girmə yaşı uşaqların gün rejiminə nəzarət və asudə vaxtının təşkili məsələlərində əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarır.
- Qayğı və qulluğa aid təhlil olunan hər beş fəaliyyət növünə görə verilən cavabların gender bölgüsündə alınan nəticələri arasında ümumi və mühüm bir tendensiya vardır. Bu fəaliyyət növlərini əsasən qadınların həyata keçirməli olduğunu düşünənlər daha çox elə qadın respondentlərdir¹². Bu tendensiyanı ayrı-ayrı rəqəmlərin nümunəsində növbəti bölmələrdə nəzərdən keçirəcəyik. Qeyd olunan fəaliyyət növlərinə ayrı-ayrılıqda nəzər salmaq.

Uşaqlara qulluq. Ailə həyatının ayrılmaz tərəfi olan uşaqlara qulluq işinin əsasən qadın tərəfindən həyata keçirilməli olduğunu respondentlərin 52,0%-i, əsasən kişi tərəfindən deyənlər 1,4%-i, həm kişi, həm qadın tərəfindən yerinə yetirilməli olduğunu 46,5%-idir.

¹² Bu tendensiya tədqiqat sorğusunun özəl sferaya aid digər suallarına verilən cavabların gender bölgüsündə də özünü göstərir. İstər ev işləri, istər qayğı əməyində səriştə və məsuliyyət erkən yaşlardan məhz qız uşaqlarına şamil olunduğundan sonrakı yaşlarda bu məsələni qadın səlahiyyəti hesab edənlər qadınlar arasında daha çoxdur.

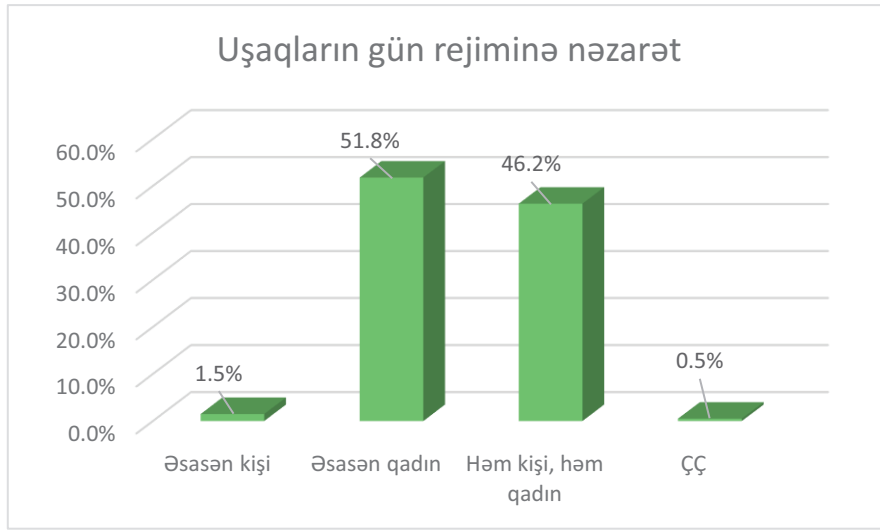
Uşaqlara qulluğu əsasən qadın işi kimi görənlər kişi respondentlərin 47,5%-i, qadın respondentlərin 56,4%-idir. Həm kişi, həm qadın işi kimi qeyd edənlər kişilərin 50,3%-i, qadınların 42,9%-idir. “Əsasən kişi” cavabı cüzi olmaqla 0,8% - 2,0% arası dəyişir.

Təhsilə görə bölgədə diqqətçəkən rəqəmlər aşağıdakılardır. Təhsili olmayan respondentlərin 83,3%-i uşaqlara qulluğun əsasən qadın tərəfindən yerinə yetirilməli olduğunu düşünür və bu təhsilinə görə olan bütün qrupların analoji nəticəsindən yüksəkdir. Qeyd edək ki, digər qrupların müvafiq göstəricilərinin orta rəqəmi 63,8%, yəni təqribən 20% aşağıdır. Uşaqlara qulluğun həm kişi, həm qadın işi olduğunu düşünenlərin ən çox olduğu qruplar texniki-peşə təhsillilər (50,9%) və ali təhsillilərdir (53,5%).

Uşaqlara qulluğu əsasən qadın işi kimi görənlər kənd yerlərində daha çox (55,4%), şəhər yerlərində isə daha azdır (48,7%). Həm kişi, həm qadının yerinə yetirməsini məqbul sayanların göstəriciləri isə əksinə, şəhər yerlərində daha çox (49,8%), kənd yerlərində isə azdır (42,9%). Maddi vəziyyətinə görə özünü zəngin qrupa aid edənlərin nəticəsi yoxsul və orta təbəqəyə aid olanlardan əhəmiyyətli dərəcədə seçilir. Digər iki qrupun cavabları bir-birinə daha yaxın olmaqla, “əsasən qadın” deyənlərin orta göstəricisi 53,6%-dirsə, zənginlər arasında belə düşünenlər 70,0%-dir.

Təhlil olunan fəaliyyət növünü əsasən qadın işi kimi görənlər daha çox evli (52,3%) və dul (62,7%) respondentlər, həm qadın, həm kişi işi görənlər isə subay (51,8%) və boşanmış (50,0%) respondentlər arasındadır. Rəsmi və qeyri-rəsmi nikahda olan respondentlərin ümumiyyətlə uşaqlara qayğı ilə bağlı cavablarında nəzərəçarpan faiz fərqləri çoxdur. Əgər uşaqlara qulluğa münasibətdə rəsmi nikahda olanların 51,9%-i bunu əsasən qadın işi hesab edirsə, qeyri-rəsmi nikahda olanlar arasında bu rəqəm 73,7%-dir. “Həm kişi, həm qadın” deyə cavablandıranlar birincilər arasında 46,9%-dirsə, ikinci qrupda 26,3%-dir. Ümumilikdə qayğı və qulluq məsələləri ilə bağlı yaş amili sabit və təkrarolunan tendensiyanı üzə çıxarmadı.

Uşaqların gün rejiminə nəzarət. Respondentlərin 51,8%-nin fikrincə, uşaqların gün rejiminə nəzarəti əsasən qadın, 46,2%-inə görə həm kişi, həm qadın həyata keçirməlidir. Əsasən kişi deyə cavab verənlər isə 1,5%-dir.

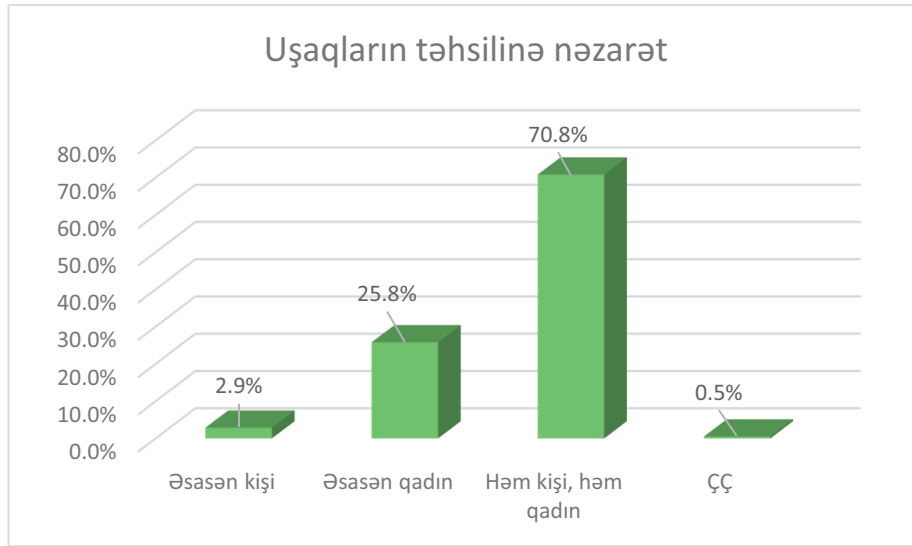
Uşaqların gün rejiminə nəzarəti əsasən qadın işi kimi görənlər kişi respondentlərin 45,7%-i, qadın respondentlərin 57,7%-idir. Həm kişi, həm qadın işi kimi görənlər kişilərin 50,9%-i, qadınların 41,7%-idir. Bu sualda da “əsasən kişi” cavab variantı çox cüzi faiz göstəricisinə malik olaraq, demografik bölgülər üzrə təhlil üçün statistik əhəmiyyət daşıyır.

Uşaqların gün rejiminə nəzarətin qadın işi olmasını düşünənlərin payı da ən çox təhsilsiz respondentlər arasındadır (66,7%), həm kişi, həm qadının yerinə yetirməli olduğu iş hesab edənlər isə ibtidai təhsillilər arasındadır (55,6%).

Uşaqların gün rejiminə nəzarətə münasibətin müxtəlif ailə vəziyyətinə malik olan respondentlərdə aşkar olunan fərqlər yuxarıdakı məsələ ilə (uşaqlara qulluq) oxşar cəhətlərə malikdir. Belə ki, burda da “əsasən qadın” deyə cavab verənlər daha çox evli (53,2%) və dul (56,7%), daha eəqalitar yanaşib, həm kişi, həm qadın işi kimi nəzərdən keçirənlər isə subay (54,0%) və boşanmış (50,0%) respondentlər arasındadır.

Təhlil edilən məsələ ilə bağlı rəsmi nikahda olanların 53,5%-i, qeyri-rəsmi nikahda olanların isə 36,8%-i “əsasən qadın”, birincilərin 44,8%-i, ikinci qrupun isə 57,9%-i “həm kişi, həm qadın” cavabını verib. Erkən evlənənlər arasında uşaqların gün rejiminə nəzarəti qadın işi hesab edənlər daha çoxdur. 18 yaşından sonra evlənən respondentlərin 49,3%-i bu cavabı verdiyi halda, erkən evlənən (18 yaşa qədər) respondentlərin müvafiq göstəricisi 58,8%-dir. Qohum nikahda olanlara gəldikdə isə, onlar arasında uşaqların gün rejiminə nəzarəti qadın işi hesab edənlər daha çox, həm kişi, həm qadın işi hesab edənlər isə daha azdır. Belə ki, bu qrupda respondentlərin 62,0%-i “əsasən qadın”, cəmi 37,0%-i isə “həm kişi, həm qadın” deyə cavab verib. Halbuki, qohum nikahda olmayanlar arasında bu rəqəmlər müvafiq olaraq, 50,3% və 47,6%-dir. **Başqa sözlə, erkən evlənənlər və qohum nikahda olanlar həm də göstərilən məsələlərdə daha patriarxal yanaşma nümayiş etdirirlər.** Uşaqların gün rejiminə nəzarətə münasibətdə yaş və yaşayış yeri amilləri hər hansı diqqətçəkən fərqləri ortaya qoymadı.

Uşaqların təhsilinə nəzarət. Respondentlərin 23,8%-i bunu əsasən qadının etməli olduğunu, 70,8%-i həm kişi, həm qadının etməli olduğunu düşündür. “Əsasən kişi” cavabını verənlər rəyi soruşulanların 2,9%-idir.

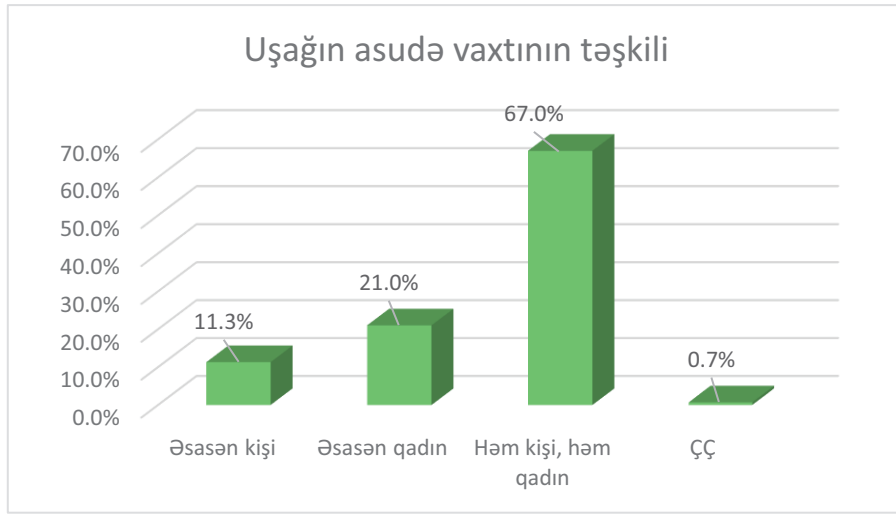
Gender bölgüsü uşaqların təhsil məsələsində də qadınların öz üzərlərinə daha çox məsuliyyət götürdüklerini göstərir. Belə ki, bunu əsasən qadın işi hesab edən kişi respondentlərin 18,5%-idirsə, qadın respondentlərin 32,9%-idir. “Həm kişi, həm qadın” deyənləri kişilərin 76,3%-i, qadınların 65,6%-idir.

Uşaqlara qulluq məsələsində təhsilsiz respondent qrupu daha patriarxal mövqeyi ilə seçilsə də, uşaqların təhsilinə nəzarəti əsasən qadın işi hesab edənlər ən çox texniki-peşə təhsillilər arasındadır (31,1%).

Məhz uşaqların təhsilinə nəzarət məsələsində zəif sezilən fərqlərlə də olsa, yaş azaldıqca eqlitarlığa meyildən danışa bilərik. Belə ki, əgər uşaqlara nəzarətin həm kişi, həm də qadın tərəfindən yerinə yetirilməsini məqbul hesab edənlər yaşı 65-dən yuxarı olan qrupda 64,7%-dirsə, 45-54 yaşlılarda bu rəqəm 67,7%, 18-24 yaşlılarda isə 76,7%-dir. “Əsasən qadın” deyə cavablandıranlar isə əksinə 18-24 yaşlılar arasında 18,6%-dirsə, 45-54 yaşlılarda 28,7%, yaşı 65-dən yuxarı olanlarda isə 32,0%-dir.

Uşaqların təhsilinə nəzarəti əsasən qadın işi kimi görənlər evli (27,0%) və dul (29,9%), həm kişi, həm qadın işi kim görənlər isə subay (78,4%) və boşanmış (70,6%) respondentlər arasında daha çoxdur. Bu mövzuda rəsmi və qeyri-rəsmi nikahda olan respondentlərin cavablarındakı fərqləri də qeyd etmək yerinə düşərdi. Rəsmi nikahda olanların 27,2%-i, qeyri-rəsmi nikahda olanların isə 21,1%-i “əsasən qadın” cavabını verib. “Həm kişi, həm qadın” deyənləri birincilər arasında 69,7%, ikinci qrupda isə 73,7%-dir. Yaşayış yeri amili statistik əhəmiyyətli fərqlər üzə çıxarmadı.

Uşaqların asudə vaxtının təşkili məsələsinə gəlincə, respondentlərin 21,0%-i bunu əsasən qadının, 67,0%-i həm kişi, həm qadının, 11,3%-i isə əsasən kişinin yerinə yetirməli iş olduğunu hesab edir.

Kişi respondentlər arasında uşaqların asudə vaxtının təşkilini əsasən qadın işi hesab edənlər 18,9%-i, qadınların isə 23,1%-idir. Hər iki tərəfin işi kimi görənlər kişi respondentlərin 63,8%-i, qadın respondentlərin 70,1%-idir. Uşaqlara aid digər məsələlərdən fərqli olaraq, asudə vaxtın təşkilində “əsasən kişi” cavabına daha çox rast gəlinir. Kişi respondentlərin 16,3%-i, qadınların isə 6,5%-i bu cavaba üstünlük verib.

Asudə vaxtın təşkilinə münasibətdə eqalitar yanaşmanı dəstəkləyənlər ən çox ali təhsillilər qrupunda (69,9%), “əsasən qadın” deyər cavab verənlər isə ən çox təhsilsiz respondent qrupundadır (50,0%).

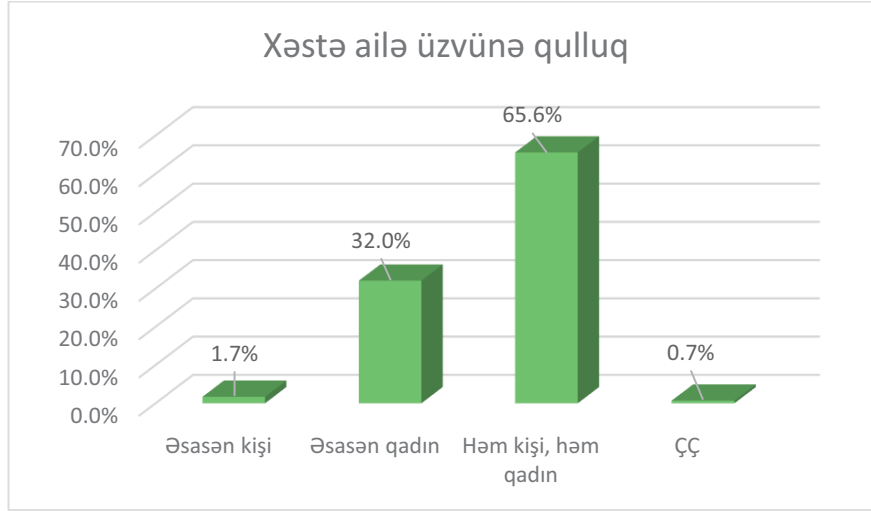
Bu məsələdə yaş amili sabit tendensiya üzə çıxarmır. Lakin qeyd edərdik ki, “əsasən kişi” deyər cavab verənlər ən çox 45-54 yaşlılar, “əsasən qadın” cavabını verənlər 18-24 yaşlılar (30,2%), “həm kişi, həm qadın” cavabını verənlər isə 25-34 yaşlılar (73,1%) arasındadır. Özünü zəngin hesab edən respondentlər arasında uşaqların asudə vaxtının təşkilini əsasən kişi işi hesab edənlər əhəmiyyətli dərəcədə çoxdur. Onların 40,0%-i belə düşünür. Maddi vəziyyətinə görə digər qrupların müvafiq cavabının orta göstəricisi isə 11,6%-dir.

Ailə vəziyyətinə görə bölgü uşaqların asudə vaxtının təşkilində uşaqlarla bağlı digər fəaliyyətlərə münasibətdən daha fərqli mənzərə ortaya çıxarır. Belə ki, bu fəaliyyəti əsasən kişi işi hesab edənlər - boşanmış (23,5%), əsasən qadın işi hesab edənlər – dul (23,9%), həm kişi, həm qadın işi hesab edənlər də digər qruplara nisbətən yenə də dul (68,7%) respondentlər arasında daha çoxdur.

Bu məsələyə də rəsmi və qeyri-rəsmi nikahda olan respondentlər bir qədər fərqli yanaşır. Rəsmi nikahda olanların 20,4%-i “əsasən qadın”, 68,1%-i “həm kişi, həm qadın” deyərəkən, qeyri-rəsmi nikahda olanların müvafiq göstəriciləri 31,6% və 57,9%-dir. Erkən evlənən respondentlərin 47,1%-i uşaqların asudə vaxtının təşkilini əsasən qadın işi, 47,2%-i isə həm kişi, həm qadın işi hesab edir. 18 yaşından sonra evlənən respondentlərin isə bu mövzuda müafiq cavabları uyğun olaraq, 19,6% və 70,5%-dir, yəni bu fəaliyyət növünə münasibətdə də erkən evlənənlərin daha patriarxal yanaşması üzə çıxır.

Xəstə ailə üzvünə qulluq epizodik və ya uzunmüddətli xəstəlik, fiziki və psixi imkanların məhdudlaşması ilə əlaqədar ola bilər. Bu iş həm fiziki, həm maddi və mənəvi resursların cəmləşməsini tələb edərək, bəzən bir ailə üzvünün, hətta bütövlükdə ailənin həyatının mərkəzinə çevrilə bilər. Xəstəyə qulluğun genderə görə

necə bölündüyünü öyrənmək cəmiyyətdəki gender stereotiplərini daha da aydınlaşdırmış olur. Respondentlərin 32,0%-i bu işin əsasən qadın, 65,6%-i həm kişi, həm qadın, 1,7%-i isə əsasən kişi tərəfindən yerinə yetirilməsini daha məqbul sayır.

Gender bölgüsünə görə qadın respondentlər arasında xəstəyə qulluğu əsasən qadın işi hesab edənlərin kişi iştirakçılardan təqribən iki dəfə çox olduğu üzə çıxır. Belə ki, kişilərin 22,1%-i “əsasən qadın” dediyi halda, bu cavabı qadınların 41,7%-i verir. Qayğı və qulluq məsələsinə eqalitar yanaşma da qadınlara daha az xasdır. Onların 56,9%-i “həm kişi, həm qadın” dediyi halda, kişi respondentlər arasında bu göstərici 74,4%-dir. Həmçinin, məşğuliyyət növünə görə bölgü də qayğı və qulluq məsələlərini əsasən qadınların işi olduğunu daha çox evdar qadınların düşündüyünü üzə çıxarıb.

Rəyi soruşulanların təhsil səviyyəsi artdıqca, qayğıya patriarxal yanaşanların sayı azalır. Əgər təhsilsiz respondentlərin 50,0%-i xəstəyə qulluğu qadının yerinə yetirməli olduğunu düşünsə, tam orta təhsillilərin 36,2%-i, texniki-peşə təhsillilərin 28,8%-i, ali təhsillilərin isə 26,2%-i bu cavabı verir. Eqalitar yanaşma üçün isə əksinə tendensiya xasdır. Burada da təhsilsiz respondentlərin 50,0%-i xəstəyə qulluğu həm kişi, həm qadın işi kimi görür. Lakin digər təhsil qruplarında müvafiq rəqəm tədricən artaraq, tam orta təhsillilərdə 61,1%, texniki-peşə təhsillilərdə 69,3%, ali təhsillilərdə isə 72,3%-dir. Yaş qruplarına görə bölgü xüsusi bir tendensiya üzə çıxarmır.

Bir sıra digər suallardakı kimi maddi vəziyyətinə görə özünü zənginlərə aid edənlərin baxışları daha çox patriarxal yanaşmaya uyğundur. Belə ki, bu qrupa aid olanların 40,0%-i “əsasən qadın” deyər cavab verir və bu göstərici bütün digər qrupların cavablarından daha yüksəkdir. “Həm kişi, həm qadın” deyənlər isə, əksinə digər qruplardan daha az olmaqla 60,0%-dir.

Bu məsələyə dair kənd və şəhər yerlərindən olan respondentlərin cavabları olduqca yaxındır, qəsəbə sakinlərinin isə göstəriciləri onlardan bir qədər seçilir. Qəsəbə yerlərində respondentlərin 36,8%-i xəstəyə qulluğu əsasən qadın işi hesab edir və bu kənd və şəhər göstəricilərindən təqribən 5,0% çoxdur, “həm kişi, həm qadın” cavabı isə qəsəbədə 61,8% respondent tərəfindən seçilib və bu digər iki qrupun orta göstəricisindən 4,4% azdır.

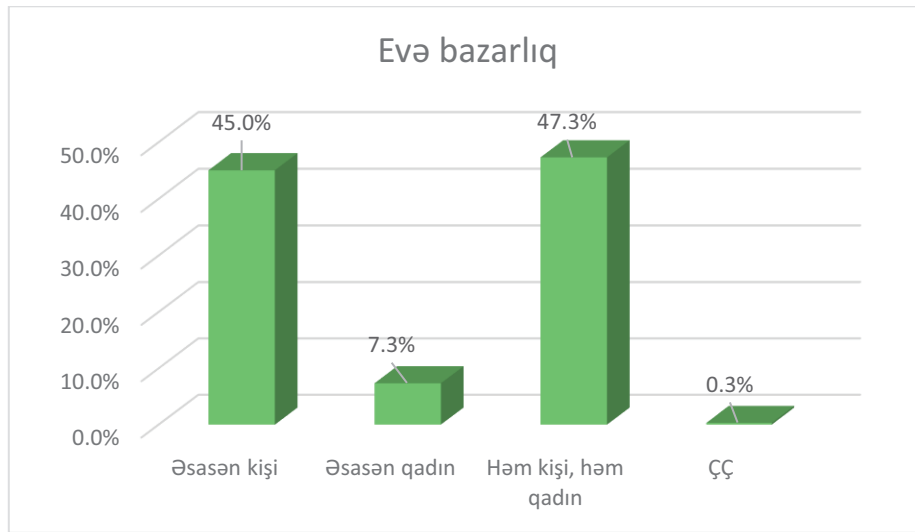
Ailə vəziyyətinə görə bölgüyə əsasən eqalitar yanaşma daha çox subay respondentlərə (77,0%), patriarxal yanaşma isə boşanmış respondentlərə (38,2%) xasdır. Qohum nikah, rəsmi və ya qeyri-rəsmi nikah amilləri hər hansı bir fərq üzə çıxarmadı. Lakin erkən evlənenlərin bu məsələyə yanaşması digər qruplara nisbətən

daha çox patriarxallığı ilə fərqlənir. Belə ki, onların 52,9%-i xəstəyə qulluğu əsasən qadın işi hesab edir, digərlərinin müvafiq göstəricisi təqribən iki dəfə azdır.

Ailənin qidalanması - evə bazarlıq və yeməyin hazırlanması

Ailənin gündəlik qidalanmasının təşkili bir sıra rutin fəaliyyətləri əhatə edir. Bu istiqamətdə respondentlərə təqdim etdiyimiz iki fəaliyyət növü evə bazarlıq etmək və gündəlik yeməyin hazırlanmasıdır. Əlbəttə, evə bazarlıq yalnız qida məhsullarından ibarət olmaya da bilər, lakin onun mühüm hissəsi məhz bununla bağlıdır.

Evə bazarlıq etmək. Bununla bağlı respondentlərin mövqeyi əsasən iki cavab variantı arasında bölünüb. Onların 45,0%-i bunu əsasən kişinin yerinə yetirməli olduğunu, 47,3%-i isə həm kişi, həm də qadının yerinə yetirməli olduğunu göstərmiş və cəmi 7,3%-i bunu əsasən qadınların etməli olduğu iş hesab edib.

Bu fəaliyyəti əsasən kişi işi hesab edənlər elə kişi respondentlər arasında daha çox - 55,5%, qadın respondentlər arasında isə daha az – 34,8%-dir. Həm kişi, həm qadın tərəfindən yerinə yetirilməsini məqbul sayanlar isə, əksinə qadınlar arasında daha çoxdur. Onların 55,8%-i bu cavabı verdiyi halda, kişi respondentlərin analoji göstəricisi 38,6%-dir. "Əsasən qadın" cavabı bu sualda qeyri-populyar olduğundan gender fərqi də azdır. Kişilərin 5,6%-i, rəyi soruşulan qadınların isə 9,0%-i bu cavabı verir.

Yaşı 65-dən yuxarı olan respondentlər arasında evə bazarlığı əsasən kişi işi hesab edənlər 48,4%-dir və bu yaş qrupları arasında ən yüksək göstəricidir. Ən aşağı göstərici 18-24 yaşlılar arasında olmaqla, 36,0%-dir. Həm kişi, həm qadın deyə cavab verənlər 18-24 yaşlı və 25-34 yaşlı respondent qruplarında yaxın göstəricilərə malik olmaqla, 51,2% və 51,3%-dir. Bu qeyd olunan cavabın ən yüksək göstəricilərə malik olduğu yaş qruplarıdır. Ən az belə cavab verənlər 55-64 yaşlı respondentlərdir (40,8%).

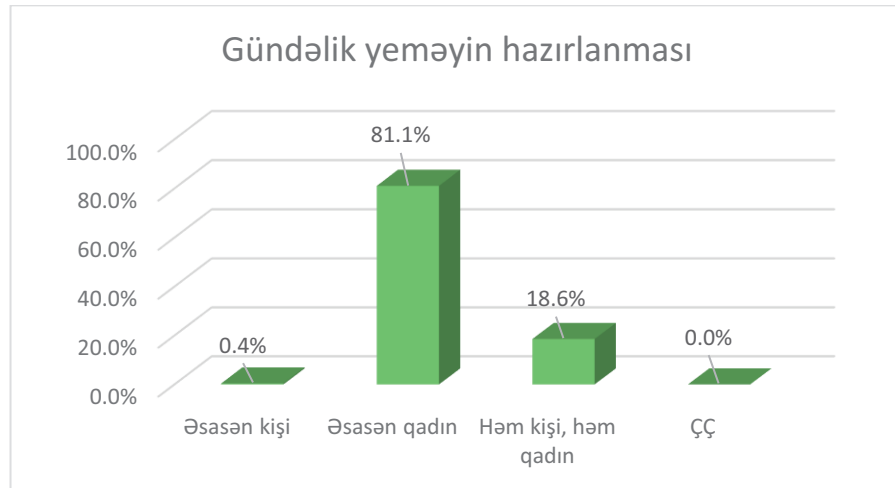
Təhsil bölgəsində nəzərdən keçirdiyimiz qruplar arasında təhsilsiz respondentlərin 83,3%-i evə bazarlığı həm kişi, həm də qadının, 16,7%-i əsasən kişinin etməli olduğu iş hesab edir. Bu qrupa daxil olan respondentlərin sorğunun ümumi demografik tərkibində az sayda olmasını nəzərə alaraq, qeyd olunan göstəricini ümumiləşdirmirik. Ancaq qeyd edək ki, bu məsələ üzrə "əks qütbə" ən yaxın olanlar məhz ali təhsilli respondentlərdir. Onların 52,5%-i evə bazarlığı əsasən kişi işi, 40,4%-i isə həm kişi,

həm qadının etməli olduğu iş hesab edir. Digər təhsil pillələrinin “əsasən kişi” cavab variantının göstəriciləri ali təhsillilərdən daha aşağı, “həm qadın, həm kişi” cavabının seçimi isə daha yüksəkdir. Başqa sözlə, təhsil səviyyəsi artdıqca təhlil olunan fəaliyyət növünə daha eqlitar yanaşmanın üzə çıxdığını qeyd etmək olar.

Şəhər respondentləri arasında evə bazarlığı əsasən kişi işi kimi görünlər 48,0%-dir. Bu kənd və qəsəbə yerlərində analoji cavab göstəricilərindən yüksəkdir. Kənd yerlərindən olan respondentlərin 43,9%-i, qəsəbədə isə rəyi soruşulanların 38,9%-i belə cavab verib. “Həm kişi, həm qadın” deyər cavab verənlər isə daha çox qəsəbədə olan respondentlər arasındadır – 52,8%, bir qədər daha az kənd - 47,8%, ən az isə 45,2% olmaqla, şəhər tipli yaşayış yerlərindən olan respondentlərə aiddir. Evə bazarlığı əsasən qadının etməli olduğunu düşünenlər ümumi seçmədə azlıq təşkil edərək yaşayış yerinə görə bölgədə də əhəmiyyətli fərqlərlə çıxış etmirlər.

Ailə vəziyyətinə görə bölgədə subay respondentlərin 53,2%-inin evə bazarlığı həm kişi, həm də qadının yerinə yetirməli olduğu iş kimi görür və bu qeyd olunan bölgünün digər qrupların analoji cavabı üzrə ən yüksək göstəricidir. “Əsasən kişi” cavabı boşanmış respondentlər arasında ən yüksək göstəriciyə malikdir. Onların 50,0%-i bu cavabı verib. “Əsasən qadın” cavabı dul respondentlərin cavabları arasında daha yüksək olmaqla 11,9%-dir. Digər bölgələr isə statistik əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarmadı.

Gündəlik yeməyin hazırlanması işinə gəlincə, bunu respondentlərin əksəriyyəti, yəni 81,1%-i əsasən qadının yerinə yetirməli iş olduğunu düşünür. Həm kişi, həm qadının etməli olduğunu deyənlər 18,6%, kişi işi kimi görünlər isə 0,4%-dir.

Suala verilən cavabların gender bölgüsü mühüm fərqləri üzə çıxarmadı. Hər bir cavab variantı üzrə kişi və qadınların göstəriciləri arasındakı fərqlər 0,4% -2,3% aralığındadır ki, bu da məsələyə münasibətdə gender fərqlərindən çox, oxşarlığın olduğunu göstərir.

Yaş qrupları arasında suala verilən cavablar üzrə fərqlənən yeganə qrup 18-24 yaşlılardır. Onların 66,3%-i gündəlik yeməyin hazırlanmasını əsasən qadın tərəfindən yerinə yetirilməli iş hesab edir, 33,7%-i isə bunun həm kişi, həm qadın tərəfindən həyata keçirilməli olduğunu daha məqbul sayır. Digər yaş qruplarının cavabları bir-birinə yaxın rəqəmlərdir.

Kənd və qəsəbə yerlərindən olan respondentlərin bu suala verdikləri cavablar bir-birinə yaxındır. Yalnız şəhər yerlərindən olanların cavabları müəyyən qədər fərqlidir. Belə ki, gündəlik yeməyin bişirilməsini əsasən qadın işi hesab edənlər şəhərdə bir qədər az –

78,5%, “həm kişi, həm qadın” deyə cavab verənlər isə bir qədər çox olmaqla, 21,3%-dir.

Subay respondentlər arasında gündəlik yeməyin hazırlanmasını qadın işi kimi görənlər digər qruplardan daha az – 71,2%, həm kişi, həm qadın işi kimi görənlər daha çox – 28,8%-dir. Subay respondentlərə nəzərən bir növ əks qütbədə olanlar isə dul respondentlərdir. Onların 88,1%-i “əsasən qadın”, 11,9%-i isə “həm qadın, həm kişi” cavabını verib. Respondentlərin cavablarının tədqiqatda nəzərə alınan digər bölgülərə görə təhlili statistik əhəmiyyət daşıyan fərqləri üzə çıxarmır.

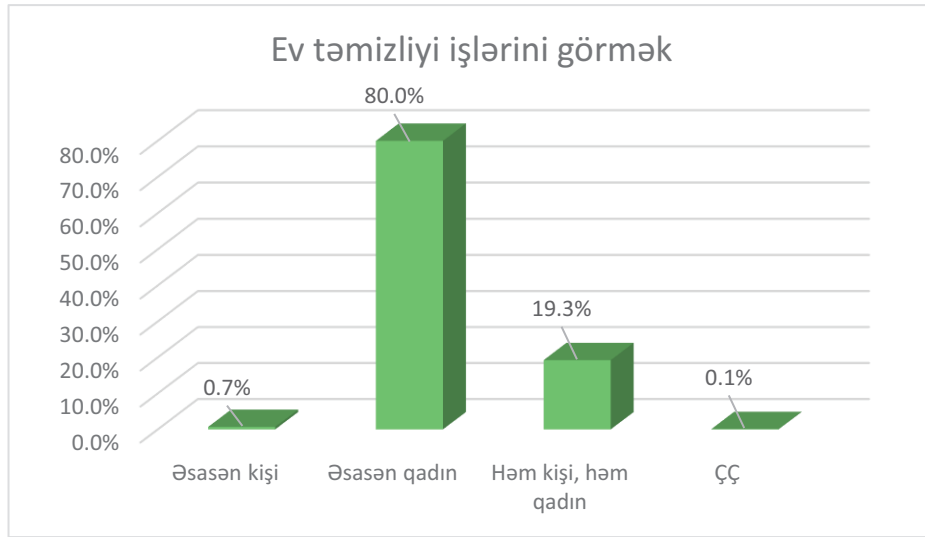
Ailədə təmizlik işlərinin gender bölgüsü

Ev təsərrüfatının təmizliyi və gigiyenanın təmin olunması müxtəlif tipli bir sıra fəaliyyətlərin gündəlik qaydada həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bura ev təmizliyi işlərini görmək, qab yumaq, paltar yumaq, məişət tullantılarının atılması kimi işlər daxildir. Qeyd edək ki, təhlil sənədi çərçivəsində həyata keçirilən sorğu nəticəsi göstərir ki, əgər ailənin maddi təminat məsələsinin qadın və kişilər arasında nisbi bərabər bölünməsi tendensiyası, uşaqlara aid bəzi qayğı məsələlərində gender bərabərliyinə müəyyən qədər meyil varsa, ev təmizliyi işlərinin əksəriyyətinə münasibət gender bərabərliyi perspektivindən kifayət qədər uzaqdır. Belə ki, bu kimi işlərin “əsasən qadın” tərəfindən yerinə yetirilməsi fikri mütləq üstünlük təşkil edir. Buna bənzər tendensiya digər ölkələrə aid tədqiqatlarda da aşkar edilir. Uşağa qayğı ilə müqayisədə ev işləri çox zaman arxa planda olur, o qədər sevilmir, adətən yalnız kənardan verilən dəyərlə rəğbətləndirilməsi mümkün olan, xoşa gəlməyən vəzifələri nəzərdə tutur¹³. Halbuki, uşağa qayğı yalnız xarici rəğbətləndirməyə bağlı olmayıb, fərdin öz övladı ilə qarşılıqlı münasibəti prosesində yaşadığı xoş emosional hisslər vasitəsilə də möhkəmlənmiş olur.

Ailədə təmizlik işlərinin ayrı-ayrı növlərinə nəzər salmaq. Bölməyə aid olan hər üç fəaliyyətin əsasən qadınlar tərəfindən yerinə yetirilməsi olduğunu düşünənlər elə məhz qadın respondentlər arasında daha çoxdur. Məişət tullantılarının atılmasından başqa təmizliklə bağlı olan digər işlərin həm kişi, həm qadınlar tərəfindən yerinə yetirilməsi olduğunu düşünənlər, əksinə kişi respondentlər arasında daha çoxdur. Təmizliklə bağlı işlərin əsasən qadınlar tərəfindən yerinə yetirilməsi olduğunu düşünənlər kənd yerlərində şəhərə nisbətən, şəhərdə isə qəsəbəyə nisbətən daha çoxdur.

Ev təmizliyi işləri. Respondentlərin 80,0%-inin fikrincə əsasən qadın, 19,3%-i həm kişi, həm qadın tərəfindən yerinə yetirilməlidir.

¹³ Pinho, M., & Gaunt, R. (2024). Biological essentialism, gender ideologies, and the division of housework and childcare: comparing male carer/female breadwinner and traditional families. *The Journal of Social Psychology*, 164(1), 59-75. P: 68

Ev təmizliyi məsələsində kişilərin 76,3%-i bunu əsasən qadın, 22,1%-i isə həm qadın, həm kişi tərəfindən yerinə yetirilməli iş hesab edir. Qadın respondentlərin müvafiq göstəriciləri 83,6% və 16,4%-dir.

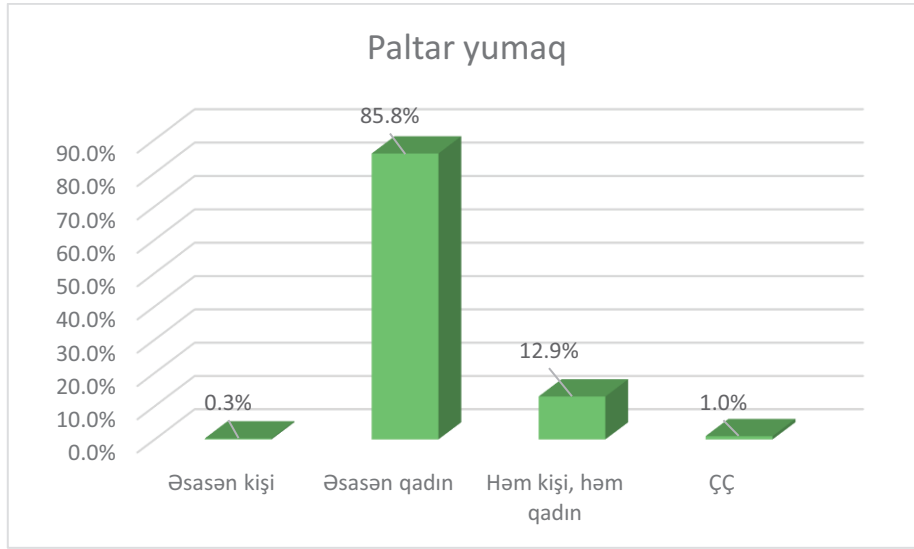
Ev təmizliyini əsasən qadın işi kimi görənlər təhsil səviyyəsinə görə bütün qruplarda çoxluq təşkil etsə də, ali təhsillilər arasında bir qədər daha azdır. Belə ki, təhsilsiz respondentlərin 83,3%-i, tam orta təhsillilərin 83,9%-i, texniki-peşə təhsillilərin 80,7%-i belə düşündüyü halda, ali təhsilli respondentlər arasında ev təmizliyini əsasən qadın işi kimi görənlər 72,7%-dir. Ev təmizliyi işinə eəalitar yanaşmanı ifadə edən “həm kişi, həm qadın” cavabını verənlər arasında ali təhsillilər, əksinə daha çoxdur. Müqayisə üçün rəqəmlərə nəzər salmaq: ali təhsilli respondentlərin 26,2%-i bu cavabı verərkən, təhsilsizlərin 16,7%-i, tam orta təhsillilərin 15,4%-i, texniki-peşə təhsillilərin isə 18,9%-i belə düşünür. Başqa sözlə, ev təmizliyinə yanaşmada ali təhsil amili daha çox eəalitarlıqla uzlaşır.

Yaş qrupları arasında ev təmizliyini məhz qadın işi kimi görənlər 45-54 yaşlı respondentlər arasında daha çoxdur (84,8%). Bu cavabın ən az rast gəlinədiyi qrup isə 18-24 yaşlılardır (68,6%). “Həm kişi, həm qadın” deyə ən çox cavab verənlər də bu qrupda olmaqla, 31,4%-dir. Bu cavabın ən az populyar olduğı qrup da elə 45-54 yaşlılardır. Onların cəmi 15,2%-i ev təmizliyinin həm kişi, həm də qadın tərəfindən yerinə yetirilməsini məqbul sayır. Yəni bu mövzuda ən gənc yaş qrupu daha çox eəalitarlığa, orta yaşlılar isə patriarxallığa meyil edirlər.

Ev təmizliyini əsasən qadın işi kimi görənlər ən çox kənddə (83,8%), ən az qəsəbədədir (72,2%). Əksinə, qəsəbədə “həm kişi, həm qadın” cavabını verənlər yaşayış yerinə görə digər qruplardan daha çox (26,4%), kənd yerlərində isə ən azdır (15,7%).

Ailə vəziyyətinə görə dul respondentlər arasında ev təmizliyi işini əsasən qadın işi hesab edənlər daha çox – 83,6%-dir. Həm kişi, həm qadın işi kim görənlər subaylar arasında daha çox – 30,9%-dir. Qohum evliliyində olanların məsələ ilə əlaqəli cavabları daha patriarxaldır. Onların 87,0%-i ev təmizliyini qadın işi hesab edir, halbuki qohum evliliyində olmayanlar arasında bu göstərici 80,2%-dir. Eəalitar yanaşma isə qohum evliliyində olan respondentlərdə daha zəifdir. Digərlərinin 18,8%-i “həm kişi, həm qadın” cavabını verdiyi halda, bu qrupda müvafiq göstərici 12,5%-dir.

Ailə üzvlərinin paltarlarını yumaq. Respondentlərin 85,8%-i bunu əsasən qadının, cəmi 12,9%-i isə həm kişi, həm qadının yerinə yetirməli olduğu iş hesab edir.

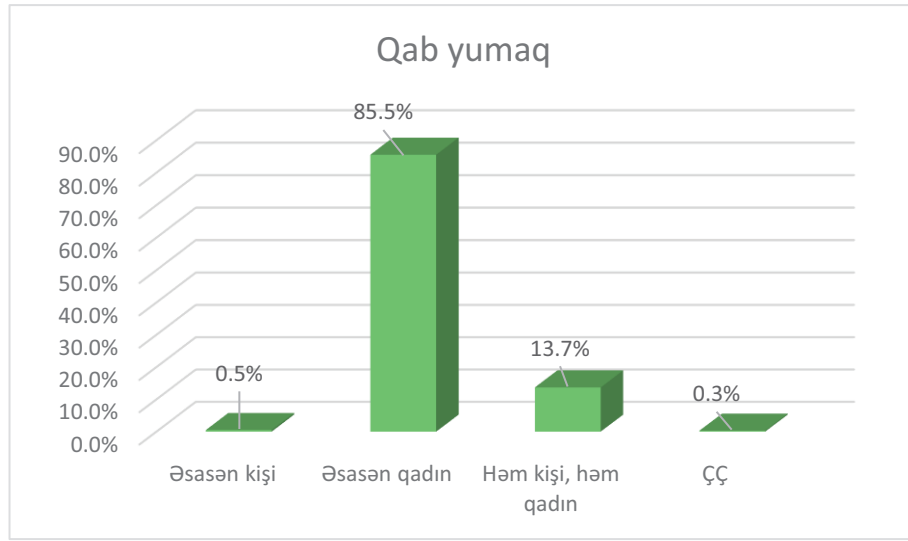

Paltar yumağı da əsasən qadın işi sayan qadınlar belə düşünən kişilərdən bir qədər çoxdur (qadınların 87,5%-i , kişilərin 84,1%-i belə söyləyib). “Həm kişi, həm qadın” cavabını verənlər isə kişi respondentlər arasında 14,3%, qadınlar arasında 11,5%-dir. Bunu əsasən qadın işi sayanlar ümumi orta təhsillilər arasında daha çox 90,8%, ali təhsillilər arasında isə nisbətən az – 80,9%-dir. Paltar yumağı qadın işi hesab edənlər ən az 18-24 yaşlı respondent qrupunda olmaqla, 73,3%-dir. Bu qrupda “həm kişi, həm qadın” cavabını verənlər digər qruplardan daha çox – 26,7%-dir. Digər yaş qrupları üzrə “əsasən qadın” cavabının orta göstəricisi 87,0%, “həm kişi, həm qadın” cavabının orta göstəricisi isə 11,6%-dir.

Bu ev işinin yerinə yetirilməsinə patriarxal yanaşma (“əsasən qadın” cavabı) kənd yerlərində ən çox (89,7%), qəsəbədə ən az (81,3%), eqalitar yanaşma isə (həm qadın, həm kişi cavabı), əksinə, ən çox qəsəbə tipli yaşayış yerlərində (17,4%), ən az kənddədir (10,0%).

Paltar yumağa əsasən qadın işi kimi baxanlar boşanmış respondentlər arasında (91,2%), həm qadın, həm kişi işi kimi baxanlar isə subay respondentlər arasında daha çoxdur (27,3%). Bu işə münasibətdə qohum nikahda olanlar və qeyri-rəsmi nikahda olanların cavablarında statistik əhəmiyyət daşıyan fərqlər aşkar olunmadı. Erkən nikah amilinə gəldikdə isə, qeyd edək ki, müəyyən nəzərəçarpan fərq məhz eqalitar yanaşmanın ifadəsindədir. Belə ki, erkən nikaha girənlərin cəmi 5,9%-i paltar yumağı “həm kişi, həm qadın” tərəfindən yerinə yetirilməsini məqbul saydığı halda, digərlərində bu göstərici 14,5%-dir.

Qabların yuyulmasına gəldikdə, rəyi soruşulanların 85,5%-i bunu əsasən qadının, 13,7%- i isə həm kişi, həm də qadının işi hesab edir.

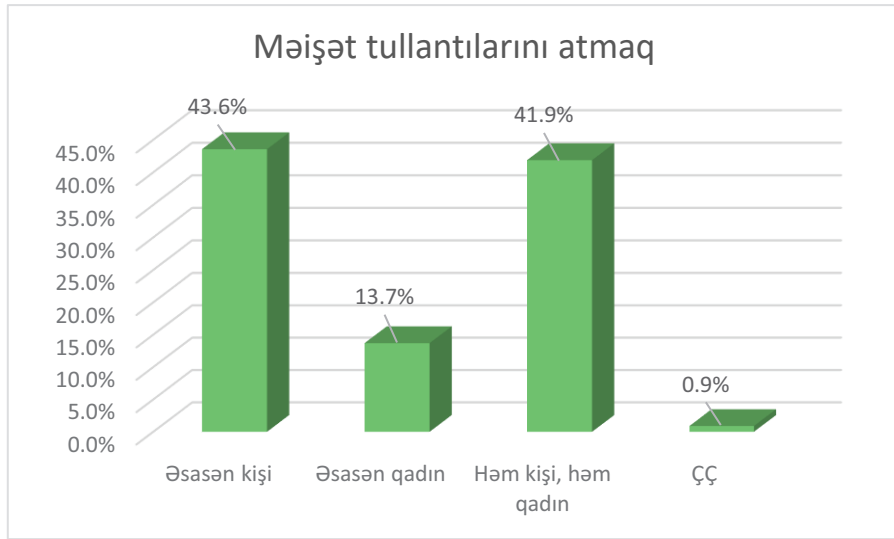
Qab yumaq məsələsində gender fərqləri cüzi olsa da, bu işi daha çox məhz qadınların əsasən qadın işi hesab etməsi aydındır. Qab yumağı da əsasən qadın işi hesab edənlər ali təhsillilər arasında nisbətən az - 80,5%-dir. Məsələn, tam orta təhsillilər üçün analoji rəqəm 89,6%-dir.

Qab yumaq işinin gender bölgüsündə də ən gənc respondent qrupunun (18-24 yaşlıların) cavabları fərqlənir. Bütün digər yaş qrupları üzrə “əsasən qadın” cavabı verənlərin orta göstəricisi 86,4% olduğu halda, bu qrupun müvafiq cavab faizi 75,6%-dir. “Həm kişi, həm qadın” deyənlər digər qruplardan daha çox – 24,4%-dir. Digər yaş qruplarının orta göstəricisi 12,7%-dir.

Bu məsələdə də patriarxal yanaşma (əsasən qadın cavabı) kənd yerlərində ən çox (90,4%), qəsəbədə ən az (78,5%), e qalitar yanaşma isə (həm qadın, həm kişi cavabı), əksinə ən çox qəsəbə tipli yaşayış yerlərində (21,5%), ən az kənddə (9,1%) özünü göstərmişdir.

Qab yumaq işində də boşanmış respondentlər daha mühafizəkar baxışları ilə seçilir. Onların 94,1%-nin fikrincə bu əsasən qadın işidir. E qalitar yanaşma isə daha çox subay respondentlərə xasdır, bu qrupa aid olan respondentlərin 24,9%-i “həm kişi, həm qadın” deyə cavab verib. Bu ev işini əsasən qadın işi kimi görənlər qohum evliliyində olanlar arasında 91,3%, digərlərində isə 86,2%-dir. “Həm kişi, həm qadın” deyənlərin isə iki qrupda göstəriciləri, əksinə olmaqla, qohum nikahda olanlarda azlıq təşkil edir, yəni qohum nikah amili bu məsələdə də daha çox patriarxallıqla uzlaşır. Bu qrupda 8,7% e qalitar yanaşmaya meyil ediblərsə, digərlərində uyğun rəqəm 12,4%-dir. Bu məsələdə respondentin rəsmi, yoxsa qeyri-rəsmi nikahda olması və erkən nikah amili statistik əhəmiyyətli fərqlər ortaya çıxarmadı.

Ev təsərrüfatının tullantılarını gündəlik olaraq evdən çıxarmaq məsələsində respondentlərin 43,6%-i bunu kişi işi hesab edir, 41,9%-i isə bunu həm kişi, həm də qadın tərəfindən yerinə yetirilməli olan iş kimi görür.

Təhlil etdiyimiz fəaliyyət növünü əsasən kişi işi hesab edənlər daha çox kişi (56,5%-kişi, 30,9%-qadın), əsasən qadın işi hesab edənlər isə daha çox qadın respondentlərdir. Qadınların 19,4%-i belə cavab verdiyi halda, kişi respondentlər arasında müvafiq göstərici 7,8%-dir. Lakin “həm kişi, həm qadın” deyər cavab verənlər daha çox qadınlar arasındadır (48,9% qadın, 34,6% kişi respondent belə düşünür).

Məişət tullantılarını atmağa əsasən kişi işi hesab edənlər ali təhsillilərin (51,4%), əsasən qadın işi hesab edənlər təhsili olmayan respondentlərin (33,3%), həm kişi, həm qadın işi hesab edənlər isə ibtidai təhsillilərin arasında (55,6%) daha çoxdur. Məişət tullantılarını atmağı əsasən kişi işi hesab edənlər 25-34 yaşlılar (54,8%), qadın işi hesab edənlər yaşı 65-dən yuxarı olanlar (19,6%), həm kişi, həm qadın işi hesab edənlər isə 18-24 yaşlılar (46,5%) arasında daha çoxdur.

Yaşayış yerinə görə bölgü məişət tullantılarını atmağa evin təmiz saxlanması ilə bağlı digər işlərə nisbətən fərqli mənşəni ortaya qoyur. “Əsasən kişi” cavabına ən çox qəsəbə yerlərində (52,8%), “əsasən qadın” cavabına ən çox kənd yerlərində (21,3%) rast gəlinir. Eqlitar yaşayışa gəldikdə isə, burda kənd, qəsəbə, şəhər arasında faiz fərqləri cüzi olmaqla (0,5%) müqayisə üçün analitik əhəmiyyət kəsb etmir.

Məişət tullantılarını atmaq məsələsində “əsasən kişi” cavabı verənlər ən çox subay (51,1%), ən az boşanmış respondentlər (38,2%), “əsasən qadın” deyənlər ən çox dul (23,9%), ən az subay (7,2%), “həm kişi, həm qadın” deyənlər də yenə ən çox dul (50,7%), ən az isə subay (41,0%) respondentlər arasındadır.

QAYĞI ƏMƏYİ

Ailə həyatının vacib tərkib hissəsi uşaqlara, yaşlı ailə üzvlərinə, həmçinin müxtəlif xəstəliklər zamanı yaxınlara qayğıdır. Demək olar ki, bütün cəmiyyətlərdə qayğı və qulluqla bağlı işlər ailədə əsasən qadınlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu, bir tərəfdən qadınlara xas ailə rollarının mühüm tərəfi, “yaxşı ana”, “yaxşı həyat yoldaşı”, “yaxşı qız övladı”na şamil olunan davranış, digər tərəfdən ev əməyinin özünəməxsus növüdür. Məlumdur ki, “qayğıkeşlik” övlad tərbiyəsində bu və ya digər formada həm qız, həm

də oğul övladına aşılansa da, xüsusilə birbaşa qulluqla bağlı olan vərdişlər daha çox qız tərbiyəsində özünü göstərir. Fərdi fərqlərin geniş olmasına baxmayaraq, qayğı məsələlərinə patriarxal yanaşmaya görə, daha sonrakı dövrdə də qayğıkeşlik xüsusiyyəti daha çox qadınlara şamil olunur, kişilərin analoji xüsusiyyətinə bir növ skeptik yanaşılır.

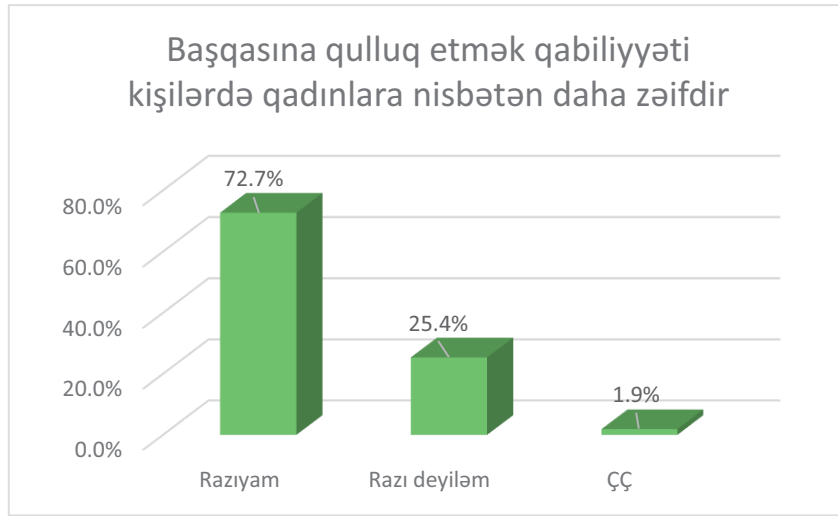
Yaxınlara qayğı yalnız fəaliyyətlər alqoritmi olmayıb, həm də xüsusi həssaslıq, diqqət, emosional bağlılığı nəzərdə tutur. Yəni, ideal ailə qayğısı qayğıya ehtiyacı olan və bunu təmin edən arasında sevgi və mənəvi yaxınlığı ehtiva edir. El deyimində “oğul düşmən çəpəri” adlanarkən onun gələcəkdə ailənin müdafiəçisi olacağı nəzərdə tutulursa, “anaya qalan elə qızıdır” fikrində də qız övladının ailə üzvlərinə göstərəcəyi qayğının daha keyfiyyətli olacağı ideyası öz əksini tapır. Belə yanaşma öz-özlüyündə bir sıra müsbət tərəflərə malik olsa da, onun bəzi cəhətləri qadınların ailə qayğısı ilə bağlı vəzifələrinin icrasından dolayı təhsil və iş kimi başqa həyat sahələrində özünü gerçəkləşdirməsinə maneə yaradır. Tədqiqatçılar bu fenomeni “qayğı penaltisi” adlandırırlar. “Qayğı penaltisi”- insanın başqasının qayğısına qaldığı üçün üzləşdiyi bütün növ məhdudiyətlərdir: bura əmək haqqının məhdud olması, boş vaxtın və şəxsi müstəqilliyin olmaması, peşəkar inkişaf və özünügerçəkləşdirmə maneələri, psixosominal yanma effektləri və s. aiddir¹⁴. Digər tərəfdən, ailədə kişilərin bu sahədə verə biləcəkləri töhfə məhz gözləntilərin aşağı olması və elə öncədən qayğı vəzifələrinin qadınlara şamil olunduğuna görə çox vaxt reallaşmamış qalır.

Ev işləri kimi qayğı əməyi də global səviyyədə qadınlar və kişilər arasında qeyri-bərabər bölünmüşdür. Qlobal Şimal ölkələrini əhatə edən tədqiqatlar bu bərabərsizliyi aradan qaldırmağa yönələn siyasətlərin cəmiyyətdə üstün sosial normaların dəyişmədiyi halda tətbiqinin olduqca çətin olmasını üzə çıxarıb. Qlobal Cənub ölkələrinin tədqiqi isə kişilərin mütləq olaraq ədalətli gender yanaşmasını rəhbər tutduğu, habelə öz atalarının müvafiq işlərdə iştirakını müşahidə edərək böyüdükləri halda öz ailələrində bu işlərdə iştirak etdiklərini göstərir¹⁵.

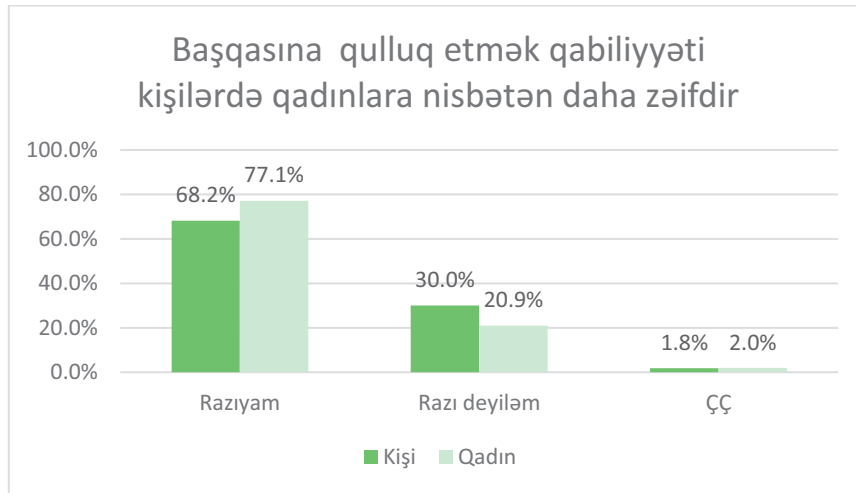
I Tədqiqatda qayğı əməyi ilə bağlı patriarxal yanaşma və gender stereotiplərinin ictimai şüurda nə dərəcədə kök saldığını öyrənmək məqsədilə respondentlərə müvafiq mühakimələrə münasibət bildirmək təklif olunmuşdu. Onlardan biri belə idi: **“Başqasına qulluq etmək qabiliyyəti kişilərdə qadınlara nisbətən daha zəifdir”**. Rəyi soruşulanların 72,7%-i razı olduğunu, 25,4%-i isə razı olmadığını bildirib. Bu isə ailə qayğısına ənənəvi yanaşmanın kifayət qədər səciyyəvi olduğunu göstərir.

¹⁴ Folbre N. (2001) *The Invisible Heart: Economics and Family Values*. New York: New Press, 2001, p: 9-10

¹⁵ Barker, G., Contreras, J. M., Heilman, B., Singh, A. K., Verma, R. K., & Nascimento, M. (2011). *Evolving men: Initial results from the International Men and Gender Equality Survey (IMAGES)*

Cavabların genderə görə bölgüsü üzə çıxarır ki, qayğıkeşliyi məhz qadınlara şamil etmək daha çox elə qadınların özlərinə xasdır. Belə ki, mühakimə ilə kişilərin 68,2%-i razılaşdığı halda, qadın respondentlərin 77,1%-i razı olduğunu bildirib. Bu da təsadüfi deyil. Çünki **“qayğıkeşlik” şəxsi xüsusiyyət kimi məhz qadınlığa, “əsil qadın” obrazına aid edilir, yəni qadın identikliyinə vacib tərkib hissəsidir.** Ona görə də bu məsələdə qadın respondentlərin xüsusi qabiliyyətə malik olmanı məhz özlərinə şamil etməsi anlaşılır.

Qeyd etmək vacibdir ki, bu və buna bənzər cəhət dünya üzrə bir sıra tədqiqatlarda üzə çıxaraq, hətta “ana nəzarətçiliyi” adlanan ayrıca konsepsiyanın da əsasında durur. “Ana nəzarətçiliyi” (maternal gatekeeping) kişi və qadınların ev işləri və uşağa qayğı məsələlərində geniş şəkildə tərəfdaşlıq etməsinə mane olan, qadınlara xas münasibət və davranışlardır¹⁶. Yəni, bəzi hallarda qadınlar məhz özlərinin ailə işlərində daha səriştəli olduqlarına qəti şəkildə inamı, bəzən hədsiz narahatlığı və digər cəhətlərdən irəli gələrək, bu məsələlərdə ataların iştirakçılığına bir növ əngəl törədir, müdaxilə edir,

¹⁶ Allen, S. M., & Hawkins, A. J. (1999). Maternal gatekeeping: Mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and the Family*, 199-212.

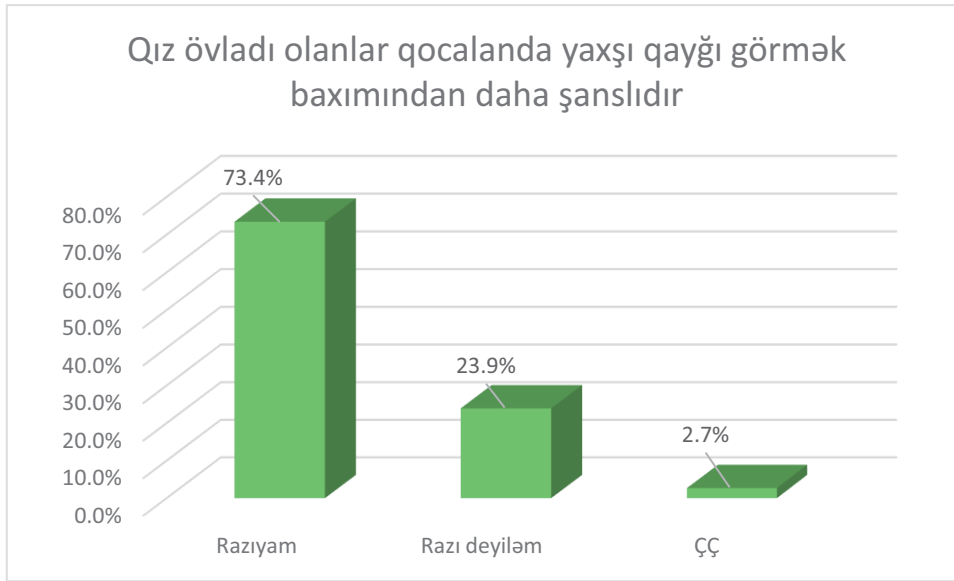
nəticədə isə özlərinin birtərəfli olaraq, yüklənmələrini elə ən çox özləri dəstəkləmiş olurlar. Qayğıya aid bir sıra suallarda qadınların daha patriarxal yanaşma nümayiş etdirməsindən irəli gələrək, bu anlayışın bizim kontekstdə də uyğun olduğunu ehtimal edə bilərik.

Respondentlərin cavablarının yaş və təhsil səviyyəsinə görə bölgüsünün təhlili hər hansı vacib fərqi üzə çıxarmadı. Ümumilikdə qeyd etmək olar ki, yaş qrupları arasında mühakimə ilə ən çox razı olanlar yaşı 65-dən yuxarı olan respondentlər (77,8%) olsa da, göstəricilərinə görə onlara ən yaxın 25-34 yaşlı respondentlərdir (76,1%). Ən az razılaşanlar isə 18-24 yaşlılar arasındadır (67,4%). Təhsil qrupları arasında ən çox razılaşanlar ibtidai təhsillilər arasındadır (77,8%). Qeyd edək ki, ali təhsillilər arasında bu rəqəm 68,1%. Məşğuliyyətinə görə bölünən qruplar arasında bu fikirlə ən çox razılaşanlar evdar qadınlardır (79,7%), ən az razı olanlar isə tələbələrdir (64,0%).

Yaşayış yerinə görə cavablar aşağıdakı kimi sıralanıb: kənd yerlərindən olan respondentlərin 68,6%-i, şəhər yerlərində 74,6%-i, qəsəbə tipli yaşayış yerlərində isə respondentlərin 75,7%-i kişilərin qadınlara nisbətən başqalarının qayğısına qalmaq qabiliyyətinin daha zəif olduğunu düşünürlər. İqtisadi rayonlar üzrə bu mühakimə ilə ən çox razılaşanlar Mil-Muğandan (87,3%), ən az razı olanlar isə Şirvan-Salyandandır (59,6%).

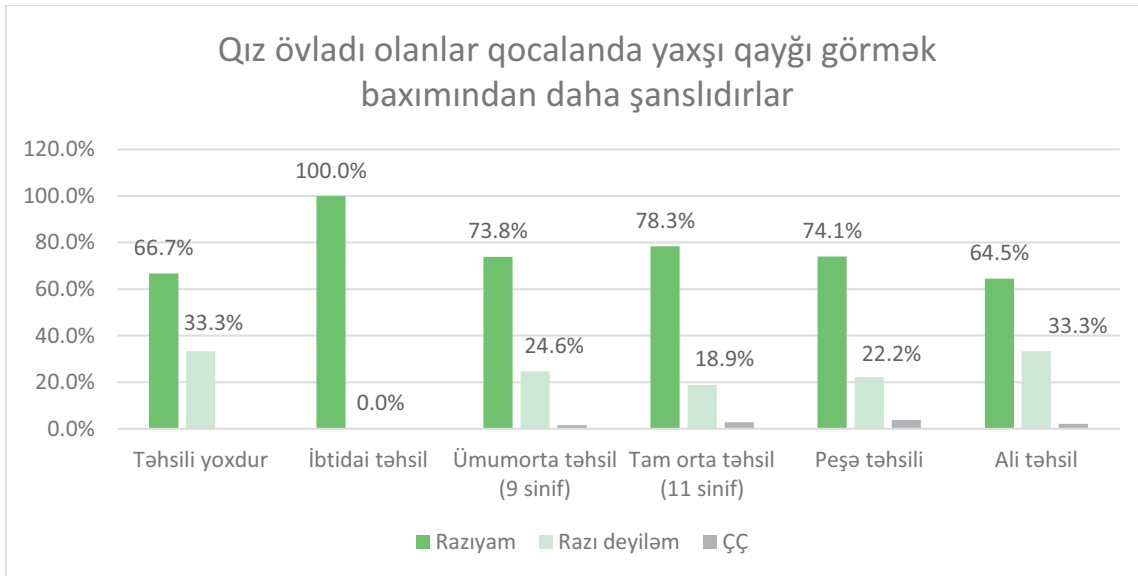
Ailə vəziyyətinə görə, ən çox dul respondentlər (82,1%), ən az isə subay respondentlər (66,2%) fikrə müsbət münasibət bildiriblər. Evli və boşanmış olanların nəticələri isə bir-birinə daha yaxındır, evlilərin 73,1%-i, boşanmış respondentlərin isə 70,6%-i razı olduqlarını bildiriblər. Erkən evlənənlər və digər respondentlərin cavabları arasında böyük faiz fərqi diqqəti cəlb edir. Belə ki, erkən evlənən respondent qrupunda mühakimə ilə razılaşanlar 94,1%-dir. Habelə respondentlərin rəsmi, yoxsa qeyri-rəsmi nikahda olması da faiz fərqlərini üzə çıxarır. Qeyri-rəsmi nikahda olanlar arasında razılaşanlar 78,9%-dir və bu ümumi göstəricidən yüksəkdir. Cavabların maddi vəziyyətə görə bölgüdə təhlili, həmçinin qohum evlilik amili statistik əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarmadı.

II Qayğı əməyinə şamil olunan patriarxal yanaşmaların yayılma səviyyəsini öyrənmək üçün respondentlərə təklif olunan daha bir mühakimə belə idi: **“Qız övladı olanlar qocalanda yaxşı qayğı görmək baxımından daha şanslıdır”**. El deyimində “adamın gərək qızı ola” sözünün arxasında çox zaman məhz bu inam durur. Bu fikir paraqrafın əvvəlində qeyd etdiyimiz, qız övladına yönələn spesifik ideal qayğı gözləntiləri ilə bağlıdır. Rəyi soruşulanların 73,4%-i onunla razı olduğu halda, 23,9%-i isə razı deyil.

Bu yanaşma isə əvvəlkindən fərqli olaraq, kişi respondentlərə bir qədər daha çox xasdır. Belə ki, onların 76,7%-i razıdırsa, qadın respondentlər arasında razı olanlar 70,3%-dir. Yaş bölgüsü sabit tendensiya üzə çıxarmasa da, ümumilikdə qeyd etmək olar ki, ən yüksək razılışma göstəricisi 55-64 yaşlılara (82,1%), ən aşağı göstərici isə 18-24 yaşlılara (66,3%) xasdır.

Təhsil qrupları arasında ən az razılışanlar ali təhsilli respondentlər (64,5%), ən çox razı olanlar isə ibtidai təhsillilərdir (100%).

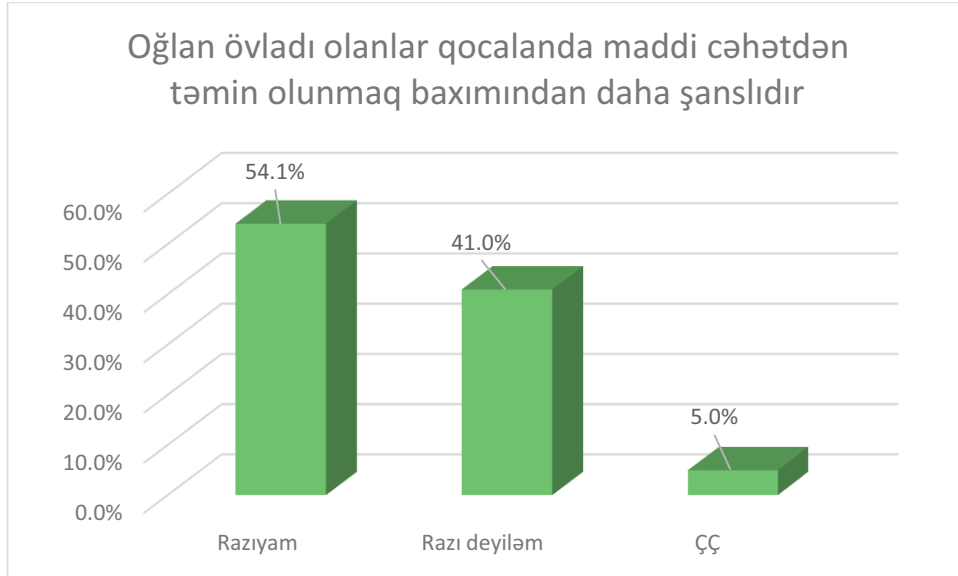

Şəhər respondentlərinin razılışma göstəricisi 70,2% olduğu halda, kənd yerlərində 77,7%-dir. Qəsəbə tipli yaşayış yerlərində mühakimə ilə razı olanlar 71,5%-dir. Qız övladını valideyn qocalanda daha yaxşı qayğı təminatçısı kimi görenlər ən çox Quba-Xaçmaz (89,7%), ən az Qarabağ bölgəsindədir (61,0%).

Maddi vəziyyətinə görə özünü fərqli təbəqələrə aid edənlərin bu yanaşmaya münasibətində də diqqətçəkən faiz fərqlərini görə bilərik. Belə ki, özünü yoxsul təbəqəyə aid edənlər arasında razı olanlar 77,2%, zəngin təbəqəyə aid edənlər arasında 60,0%-dir. Orta təbəqəyə aid edən respondentlər 72,5%-dir.

Ailə vəziyyətinə görə, bu yanaşma ən çox boşanmış respondentlərə (79,4%), ən az isə subay respondentlərə (64,7%) xasdır. Evli respondentlərin müvafiq göstəricisi 74,4%-dir. Maraqlıdır ki, bu mühakimə də patriarxal yanaşmanı ifadə etsə də, əvvəlki mühakimədən fərqli olaraq, onunla erkən yaşda evlənənlərin daha az hissəsi razı olub. Onların 58,8%-i, 18 yaşdan sonra evlənənlərin isə daha çox - 74,8%-i razı olduğunu deyib. Qeyri-rəsmi nikahda olanlar arasında razılaşanlar (84,2%) rəsmi nikahda olan və razılaşanlardan (74,1%) daha çoxdur. Qohum evliliyində olanların nəticəsi digərlərindən daha yüksəkdir - 78,8% və bu qrup daxilində də ən yüksək razılaşma göstəricisi nənə-baba eyni olan nikahlardır (79,3%).

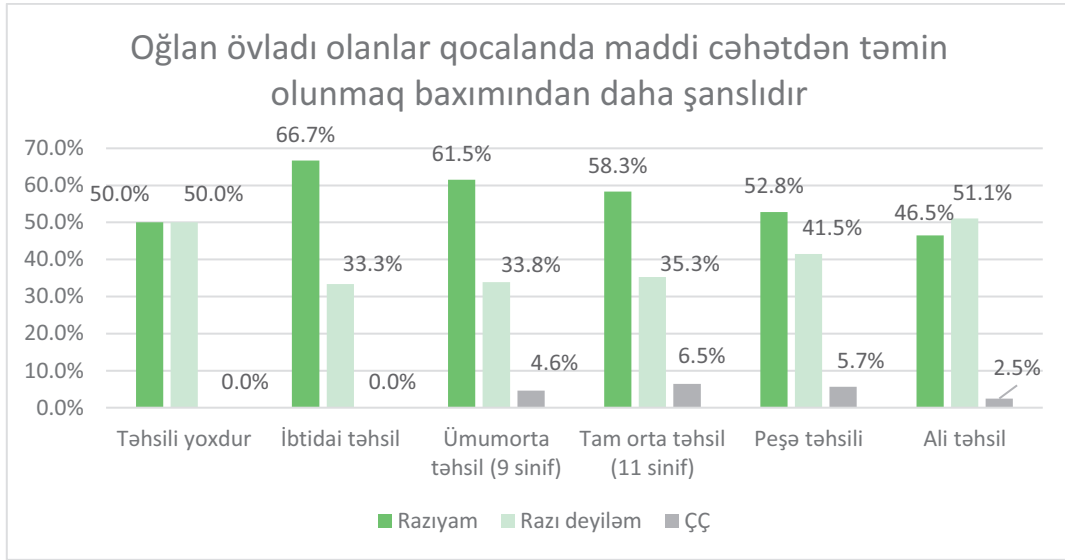
III Qayğıya gender yanaşmasını ifadə edən və respondentlərə təklif etdiyimiz sonuncu mühakimə isə oğul övladına münasibətdə ifadə olunan patriarxal yanaşmadır: **“Oğul övladı olanlar qocalanda maddi cəhətdən təmin olunmaq baxımından daha şanslıdır”**. Bu yanaşmanın arxa planında olan ayrı-seçkilik ondan ibarətdir ki, məhz oğulun iş-karyera nailiyyətləri, maddi gəlirinə yüksək gözləntilərin bağlanması, elə əvvəlcədən oğul üçün yaradılan müvafiq imkanların qıza nisbətən daha yüksək olmasına gətirib çıxara bilər. Məsələn, maddi sıxıntı olduqda məhz oğula daha yaxşı təhsil vermək, əlavə inkişaf və irəliləyiş imkanların yaratmaq kimi qeyri-bərabər valideyn yanaşmasına gətirib çıxara bilər. Rəyi soruşulanların cavabları belədir: onların 54,1%-i razı olduğunu, 41,0%-i isə razı olmadığını söyləyib. Cavab verməkdə çətinlik çəkənlərin orta göstəricilərdən yüksək olması diqqəti cəlb edir, respondentlərin 5,0%-i bu cavabı verib. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, qocalanda maddi təminatın məhz oğul övladının sayəsində daha yaxşı olacağına inam oxşar mövzuda digər stereotip yanaşmalardan daha zəifdir.

Gender bölgüsünə əsasən demək olar ki, qadınların qayğıkeşlik qabiliyyətini daha çox özlərinə şamil etməsinin yaygın olduğu kimi (paraqrafın birinci sualı), kişilər arasında da yaşlı valideynlərin maddi təminatına dair öhdəliyi özlərinə şamil etmək xasdır. Qadın respondentlər arasında sözügedən mühakimə ilə razı olanlar 47,7% olduğu halda, kişi respondentlər arasında bu göstərici kifayət qədər daha çox – 60,6%-dir. Məşğuliyyətə görə ayrılan qruplar arasında mühakimə ilə razılaşanlar ən çox fərdi əmək növü ilə məşğul olanlar (62,1%), ən az isə işsiz olub, iş axtaranlar arasındadır (45,9%).

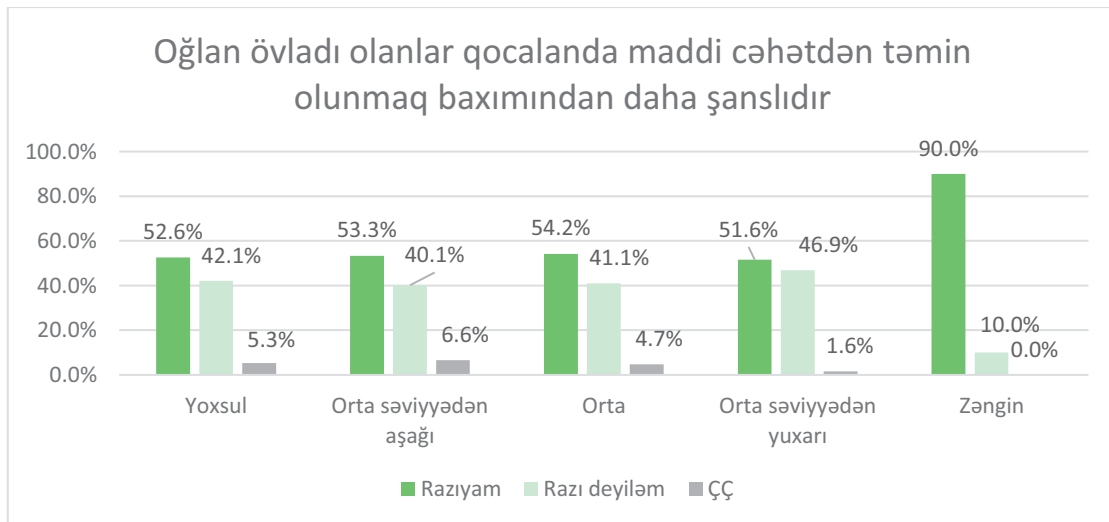
Yaş amili ümumi tendensiya üzə çıxarmır. Lakin qeyd edə bilərik ki, ən az razı olanlar 35-44 yaşlı respondent qrupunda – 49,3%, ən çox razı olanlar isə ən gənc qrupdadır

- 59,3%. Ali təhsillilər arasında qocalanda yaxşı maddi təminat şansını oğul övladı ilə əlaqələndirənlər ən az – 46,5%, ibtidai təhsillilər arasında isə ən çoxdur - 66,7%.

Göstərilən patriarxal yanaşmaya münasibətdə yaşayış yeri amilinin rolunu da göstərə bilərik. Kənd yerlərindən olan respondentlərin 62,0%-i, şəhər yerlərində 49,8%-i, qəsəbədə isə 45,1%-i fikirlə razılaşıb. İqtisadi rayonlar arasında mühakimə ilə ən çox razı olanlar Mil-Muğandan (70,9%), ən az isə Dağlıq Şirvan (41,7%) və Qarabağ (41,6%) bölgələrindəndir.

Qocalıqda yaxşı maddi təminatı oğul övladı ilə əlaqələndirənlər özünü zəngin kimi identifikasiya edən respondentlər arasında kəskin şəkildə yüksəkdir, onların 90,0%-i belə cavab verib. Halbuki maddi vəziyyətinə görə digər qruplar üzrə orta rəqəm 52,9%-dir.

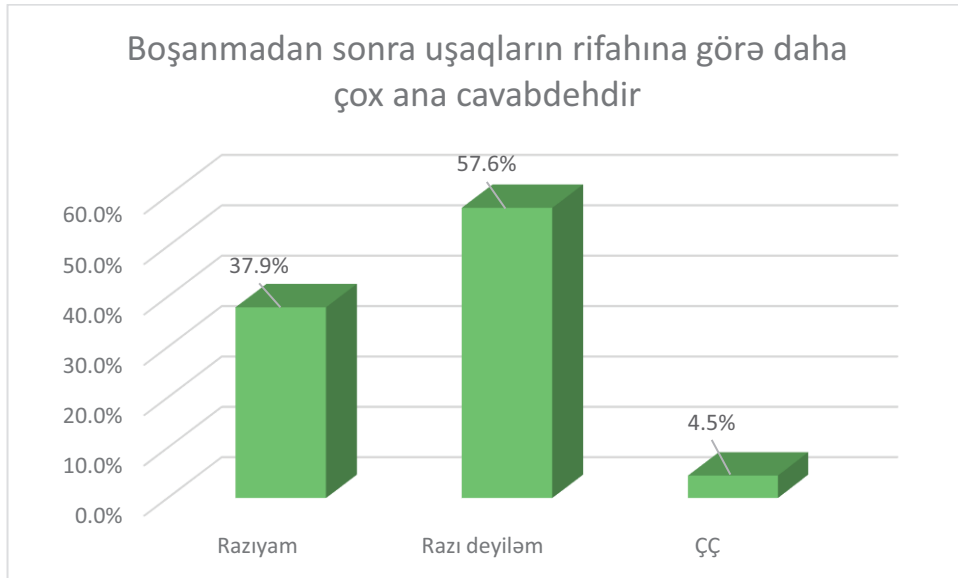

Ailə vəziyyəti xüsusi bir tendensiya göstərməsə də, qeyd edək ki, evlilər arasında razı olanlar daha çox - 55,0%-dir, boşanmış respondentlər arasında isə ən azdır - 50,0%.

Qohum və erkən nikah amili statistik əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarmadı. Lakin rəsmi və qeyri-rəsmi nikahda olanların cavabları arasında daha nəzərəçarpan fərqlər vardır. Qeyri-rəsmi nikahda olanların isə 84,2%-i təhlil olunan mühakimə ilə razılaşıblar.

UŞAQLARIN RİFAHINA GÖRƏ MƏSULİYYƏTİN GENDER BÖLGÜSÜ

I Uşaqların rifahının istər ailə tam olduqda, istərsə də ailədə boşama baş verdikdən sonra hansı valideyn - ata, yoxsa ana ilə əlaqələndirilməsi gender stereotipləri haqqında ictimai şüurda kök salan təsəvvürləri yeni perspektivdən aydınlaşdırır. Bu baxımdan, müvafiq istiqamətdə respondentlərə təqdim olunan iki mühakiməyə bildirilən münasibətə müqayisəli şəkildə nəzər salmaq maraqlıdır. Birinci mühakimə **“Boşanmadan sonra uşaqların rifahına görə daha çox ana cavabdehdir”** kimi səsləndirilmişdir. Qeyd edək ki, bu tip mühakimələrin təqdimi respondentlərin həyatı və ya cəmiyyətdə faktiki olan halların statistikasını müəyyən etmək məqsədi deyil, ictimai şüur səviyyəsində doğru olan nə hesab olunursa, onu müəyyən etmək və bu təsəvvürlərin gender bərabərliyi perspektivindən necə rol oynamasını aydınlaşdırmaqdır. Boşanandan sonra məhz ananın uşaqların rifahına görə cavabdeh olması fikri ilə rəyi soruşulanların 37,9%-i razı olub, 57,6%-i isə razı olmayıb, 4,5% respondent isə cavab verməkdə çətinlik çəkibdir.

Bir sıra digər hallarda olduğunu kimi, burda da qadınların və kişilərin münasibətinə əhəmiyyətli fərqləri görürük. Kişilərin 31,2%-i, qadın respondentlərin isə 44,4%-i razı olduğunu bildiriblər. Burdan belə bir ehtimal irəli sürmək olar ki, qadınlar onlara aid olunan məsuliyyətə bir növ daha həssaslıqla yanaşırlar. Belə ki, bu mühakimə məhz qadın - ana roluna şamil olunan gözləntini ifadə edir.

Yaş amili hər hansı sabit tendensiya üzə çıxarmır. Ən yüksək razılışma göstəriciləri 18-24 yaşlı (46,5%) və 55-64 yaşlı (41,9%) respondentlərə, ən aşağı göstəricilər isə 25-34 yaşlı (33,5%) və 35-44 yaşlı (35,7%) respondentlərə aiddir. Təhsil bölgüsünə görə, ananın boşanmadan sonra uşaqların rifahına görə daha çox məsuliyyət daşması fikri ilə ən çox razı olanlar təhsilsiz respondentlər (83,3%), ən az razılanlar isə ali təhsilli respondentlərdir (30,9%). Ümumi orta təhsillilərin 36,9%-i, texniki-peşə təhsillilərin 37,7%-i mühakimə ilə razı olmuşdur.

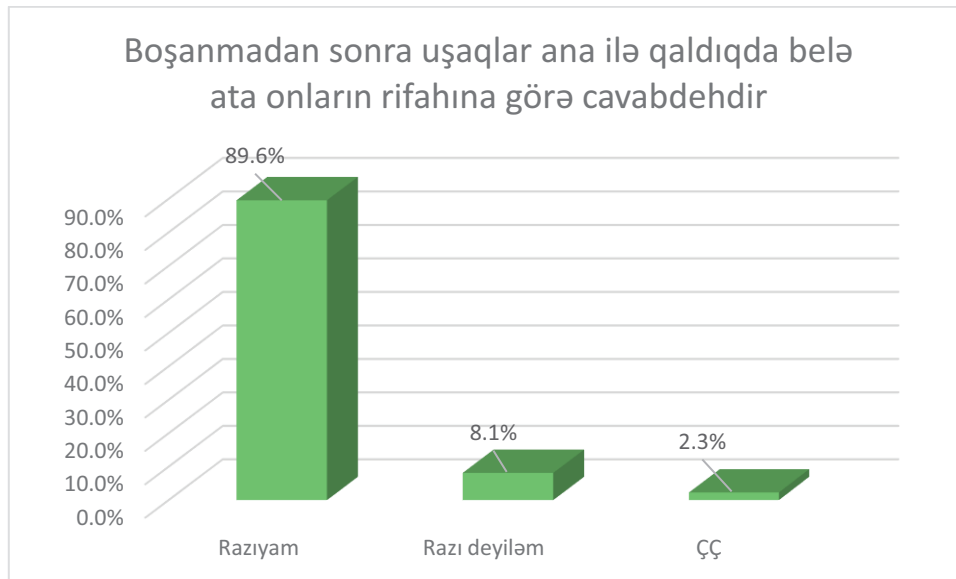
Kənd və qəsəbə tipli yaşayış yerlərindən olan respondentlərin cavabları arasında ən böyük faiz fərqi qeydə alınır. Belə ki, kənd yerlərində rəyi soruşulanların 40,4%-i,

qəsəbə yerlərində isə 31,9%-i razı olub. Şəhər yerlərində isə analoji cavab aralıq yer tutaraq, 37,5%-dir. Maddi vəziyyətinə görə özünü orta səviyyedən aşağı yerləşdirən repondentlər arasında sözügedən mühakimə isə razı olanlar ən az (34,2%), zənginlərə aid edənlər arasında isə ən çox 60,0%-dir.

Ailə vəziyyətinə görə bölgüdə əhəmiyyətli faiz fərqləri üzə çıxmadı. Lakin qeyri-rəsmi nikahda olanların nəticələri kifayət qədər böyük fərqlidir, onların 52,6%-i razı olduğunu bildiribdir. Eyni zamanda erkən nikah amili də əhəmiyyətli fərqi ortaya qoyur. Belə ki, erkən evlənənlərin 64,7%-i ananın boşanmadan sonra uşaqların rifahına görə daha çox cavabdeh olması fikri ilə razı olduğunu bildirib və bu ümumi nəticədən olduqca yüksəkdir.

İqtisadi rayonlar arasında bu yanaşma ilə razılaşanlar daha çox Gəncə-Daşkəsən (55,4%) və Naxçıvan (54,2%), ən az Abşeron-Xızı (31,1%) və Mərkəzi Arandadır (18,2%).

II İkinci mühakimədə atanın məsuliyyəti ilə bağlı fikir irəli sürülmüşdür. **“Boşanmadan sonra uşaqlar ana ilə qaldıqda belə ata onların rifahına görə cavabdehdir”** fikri ilə respondentlərin 89,6%-i razı olub, 8,1%-i isə razı olmayıb.

Bu mühakiməyə münasibətdə kişi və qadın respondentlərin münasibəti üst-üstə düşür. Onunla ən az razı olanlar təhsilsiz respondentlər (66,7%), ən çox razı olanlar isə texniki-peşə təhsilli (92,5%) və ali təhsilli (91,8%) respondentlərdir. Bu sualda da yaş amili hər hansı tendensiya üzə çıxarmır. Lakin atanın istənilən halda uşaqların rifahına görə cavabdeh olması ilə ən çox 18-24 yaşlı respondentlər (90,7%), ən az isə yaşı 65-dən yuxarı olan respondentlər (86,9%) razı olublar. Həmçinin məşğuliyyətə görə bölgü tələbələrin bu fikirlə digər qruplara nisbətən daha çox (96,0%) razılaşdığını göstərir.

Maddi vəziyyətinə görə özünüidentifikasiya da tendensiya üzə çıxarmır. Yaşayış yerinin tipinə görə bölgü bu amilin də ciddi fərqləri ortaya qoymadığını göstərir. Yəni, qeyd olunan demoqrafik bölgülərdə müxtəlif qrupların cavablarındakı fərqlər 1,0-3,0%-dir ki, bu da statistik əhəmiyyətli hesab olunmur.

Ailə vəziyyətinə görə bölünən qruplar arasında böyük faiz fərqi boşanmış və dul respondentlərin cavabları arasındadır. Belə ki, boşanmış respondentlərin 76,5%-i, dul

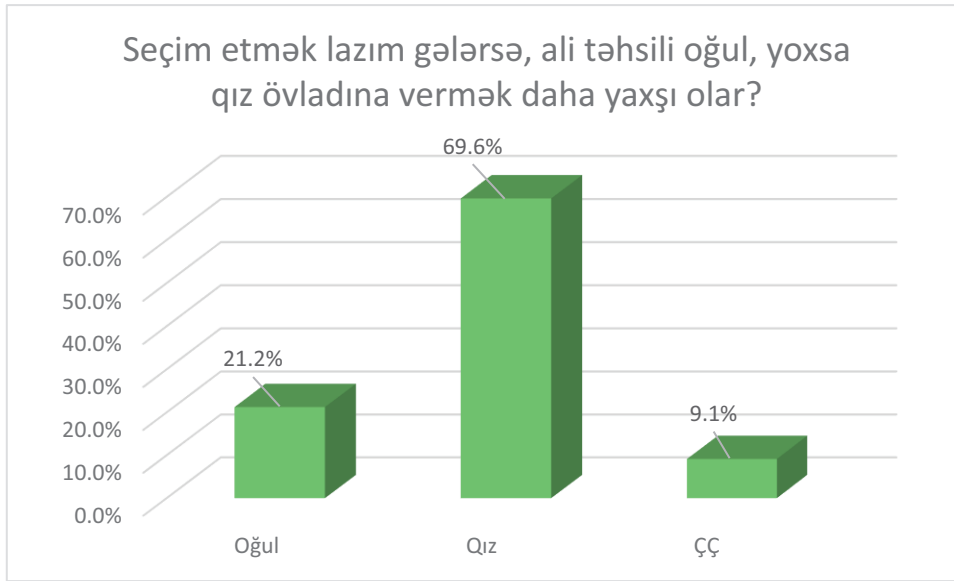
respondentlərin isə 91,0%-i mühakimə ilə razı olmuşdur. Erkən evlilik və qohum evlilik amilləri müvafiq qruplar arasında statistik əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarmadı. Lakin rəsmi və qeyri-rəsmi nikahda olanların nəticələri arasında diqqətçəkən fərq aşkar olundu. Belə ki, rəsmi nikahda olanların 89,5%-i, qeyri-rəsmi nikahda olanların isə hamısı təqdim olunan mühakimə ilə razılıqlarını bildiriblər.

İqtisadi rayonlar arasında isə mühakimə ilə razılaşılanların ən yüksək göstəriciləri belə paylanıb: Naxçıvandan olan respondentlərin hamısı (100,0%), Qarabağda 94,8%-i, Abşeron-Xızıda isə 95,1% boşanmadan sonra uşaqlar ana ilə qaldıqda belə atanın onlara görə məsuliyyət daşması fikri ilə razılaşıb.

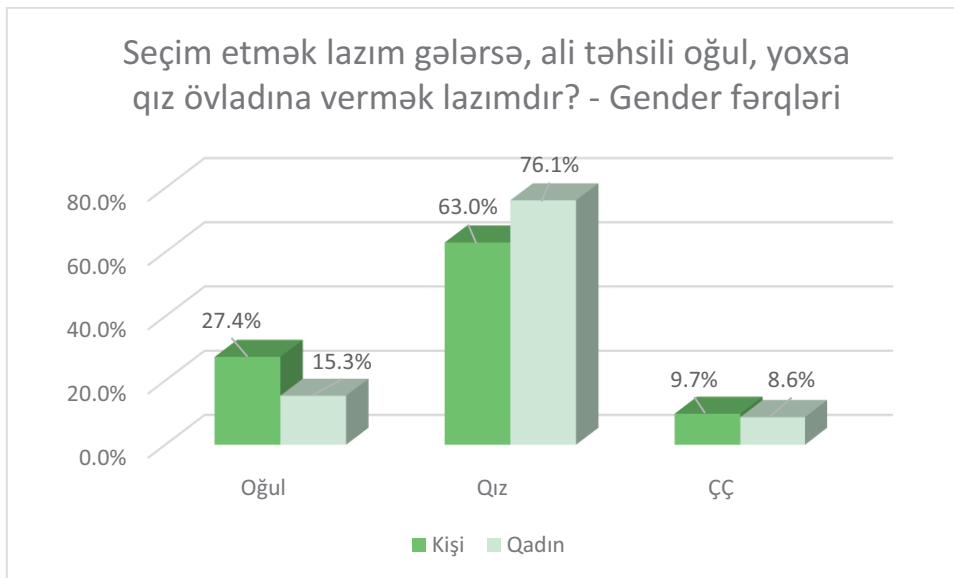
AİLƏ VƏ TƏHSİLDƏ GENDER BƏRABƏRLİYİ

Azərbaycanda bütün vətəndaşlara bərabər təhsil imkanlarının yaradılması dövlətin təhsil və gender siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Habelə, müxtəlif subyektiv səbəblərdən irəli gələrək qızların təhsildən yayındırılması kimi ayrı-ayrı neqativ hallarla mübarizə də aparılmaqdadır. Qanunvericilik səviyyəsində qızlar və oğlanlar üçün bərabər imkanlar yaradılrsa da, cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarında kök salan bəzi patriarxal yanaşmalar və ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplər müxtəlif vaxtlarda bu və ya digər pillədən sonra qızların təhsildən yayınması kimi subyektiv amillərə söykənən halların meydana çıxmasını şərtləndirir. Əsasən ailə daxilində bərqərar olan belə yanaşmalar bir halda qızların magistratura, doktorantura kimi daha yüksək təhsil pillələrinə yiyələnməsi, digər hallarda isə hətta orta məktəb təhsilini başa vürməsinə əngəlləyə bilər. Bu səbəbdən ailədən qaynaqlanan və təhsil sahəsində gender bərabərsizliyinə səbəb olan patriarxal yanaşmanın cəmiyyətdə nə dərəcədə yayıldığını, hansı qruplar üçün daha çox səciyyəvi olduğunu öyrənmək də tədqiqatın vəzifələrindən biridir.

I Göstərilən istiqamətdə respondentlərə ünvanlanan ilk sualda **seçim etmək lazım gələrsə, ali təhsili oğul yoxsa qız övladına verməyin lazım olduğu** soruşulmuşdur. Rəyi soruşulanların 21,2%-i oğul, 69,6%-i qız övladı deyə cavab vermişdir. Onların 9,1%-i isə cavab verməkdə çətinlik çəkmişdir. Respondentlərin əksər hissəsinin qız övladına təhsil verməyi üstün tutması qızların təhsil almasının dəyərini vurğulayan davamlı dövlət siyasətinin nəticəsi kimi şərh etmək olar. Təqribən hər beş nəfərdən biri isə ali təhsilin daha çox oğul övladı üçün münasib olduğunu qeyd edir. Diqqəti çəkən məqam cavab verməkdə çətinlik çəkənlərin adətən bu cavab üçün səciyyəsi olandan daha yüksək olmasıdır ki, bu da mövzunun respondentlər üçün mürəkkəb olduğunu ehtimal etməyə imkan verir.

Tədqiqatın bir sıra digər suallarında olduğu kimi, bu sualın da gender bölgüsü qadın və kişilərin cavablarında vacib fərqləri üzə çıxardı. Belə ki, seçim etmək lazım olduqda ali təhsili oğul övladına vermək lazım olduğunu düşünən kişilər 27,4% olduğu halda, qadınlar onlardan əhəmiyyətli dərəcədə az – 15,3%-dir. Uyğun olaraq, əksinə düşünən kişi respondentlər qadın respondentlərdən daha azdır. Qız övladına ali təhsil verməyi daha düzgün hesab edən kişilər 63,0%-dirsə, qadınlar arasında bu göstərici 76,1%-dir. Məlumdur ki, müasir dövrdə də bir sıra ailələr ənənəvi modelə (kişi – ailə təminatçısı, qadın – ev – qayğı əməyinin icraçısı olduğu) uyğun yaşayır. Övladın təhsil almasının obyektiv olaraq maddi xərclərə səbəb olur. Xüsusilə təhsil almaqla əlaqədar başqa şəhərə, bölgələrdən paytaxta köçmək tələb olunursa, bu zaman ailənin təminatçısı olan atanın mövqeyi xüsusilə vacib olur. Belə halda, respondentlərin təqribən 30%-ə yaxın göstərici ilə məhz oğul övladına ali təhsil verməyə meyilli olması bu ailələrdən olan qızların bərabər təhsil imkanlarını itirməsinə gətirib çıxara bilər.

Yaş qrupları arasında oğul övladına ali təhsil verməyi üstün hesab edənlər ən çox 18-24 yaşlılar (31,4%), ən az 55-64 yaşlılar (15,6%) arasındadır. Qız övladını seçənlər göstərilən ikinci qrupda (yəni 55-64 yaşlılar) ən çox – 73,7%-dir. 35-44 yaşlıların da kifayət qədər böyük hissəsi, yəni 72,2%-i qız övladına ali təhsil verməyi üstün tutub.

Respondentlərin təhsil qruplarına görə bölgüsündən aydın olur ki, ali təhsili məhz qız övladına verməyi daha vacib hesab edənlər ümumi orta təhsilli (72,3%) və ali təhsilli (72,3%) respondentlərdir. Məsələ ilə bağlı cavab verməkdə çətinlik çəkənlər ibtidai təhsillilərin kifayət qədər böyük hissəsidir (33,3%).

Yaşayış yerinə görə bölgü qız övladına ali təhsil verməyi daha vacib hesab edənlərin qəsəbə sakinləri arasında daha çox olduğunu (75,0%), daha sonra şəhər (70,2%) və kənd (67,2%) tipli yaşayış yerlərindən olan respondentlər arasından olduğunu üzə çıxarıb.

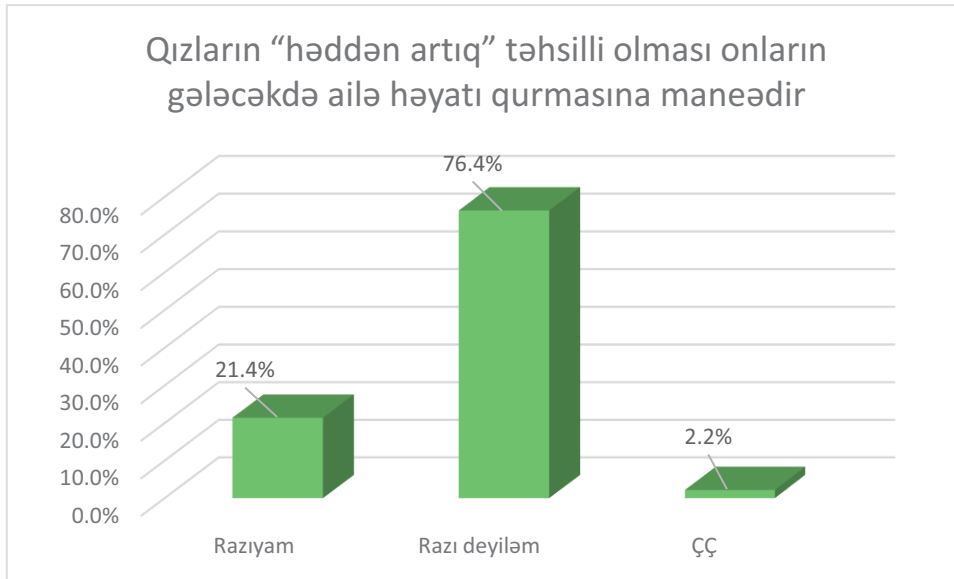
Seçim etmək zərurəti qarşısında oğul övladına ali təhsil verməyi üstün tutanlar ən çox Mil-Muğan (29,1%) və Şirvan-Salyan (26,9%), qız övladını seçənlər isə Abşeron-Xızı (82,0%) və Gəncə-Daşkəsən (80,0%) iqtisadi rayonlarındadır.

Ali təhsili qız övladına verməyi seçənlər özünün yoxsul olduğunu qeyd edən respondentlər arasında ən az – 61,4%-dir. Zəngin olduğunu söyləyənlər arasında isə ən çox – 80,0%-dir. Özünü orta təbəqəyə aid edənlər arasında bu göstərici 68,9%-dir.

Ailə vəziyyətinə görə bölgüyə görə, ali təhsili oğul övladına verməyi daha vacib hesab edənlər ən çox subay respondentlər arasında (28,8%), qız övladına isə ən çox evli respondentlər arasındadır (71,1%). Qohum evlilik amili statistik əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarmasa da, erkən evlilik amili göstərir ki, 18 yaşa qədər evlənmiş respondentlər arasında ali təhsili oğul övladına verməyi daha vacib hesab edənlər daha çox – 29,4%-dir. Eyni zamanda qeyri-rəsmi nikahda olanlar arasında ali təhsili oğul övladına verməyi tərcih edənlər daha çox - 26,3%-dir. **Sözügedən suala verilən cavabların təhlili bəzi sosial qruplar istisna olunmaqla ümumən cəmiyyətin ictimai şüurunda qızların təhsilinə müsbət münasibətin üstün olmasını göstərir.**

II Bununla bərabər, bir sıra statistik rəqəmlər hər növbəti təhsil pilləsində qadınların sayının azaldığını göstərir¹⁷. Buna təsir göstərən ailədən qaynaqlanan gender stereotiplərinə aydınlıq gətirmək üçün respondentlərə belə bir mühakimə təqdim edilmişdir: **“Qızların “həddən artıq” təhsilli olması onların gələcəkdə ailə həyatı qurmasına maneədir”**. Respondentlərin böyük hissəsi - 76,4%-i bununla razılaşmayıb, 21,4%-i isə razı olduğunu qeyd edib.

¹⁷ Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi /Gender göstəriciləri /Təhsil və elmi kadrlar. Link: <https://www.stat.gov.az/source/gender/>

Cavablarda üzə çıxan gender fərqləri olsa da, bəzi digər mövzulara nisbətən bir qədər azdır. Belə ki, mühakimə ilə razılaşan kişilər 23,1% olduğu halda, qadınlar arasında bu göstərici 19,8%-dir.

Fikrə münasibətdə yaş amilinin də xüsusi önəm daşmadığı müəyyənleşib. Belə ki, razılaşma göstəricilərinin yaşa görə hər hansı sabit tendensiya daşmadığı aşkar olunub. Lakin cavabların respondentlərin təhsil səviyyəsinə görə təhlili diqqətçəkən bəzi nəticələri üzə çıxarır. Belə ki, ibtidai təhsillilər mühakimə ilə ən çox razılaşan qrupdur. Onların 55,6%-i razı olduğunu bildirib, halbuki təhsil səviyyəsinə görə digər qrupların orta göstərici 19,9%-dir. Ümumilikdə isə ən az razılaşanlar ümumi orta (18,5%) və ali təhsillilər (19,9%) arasındadır.

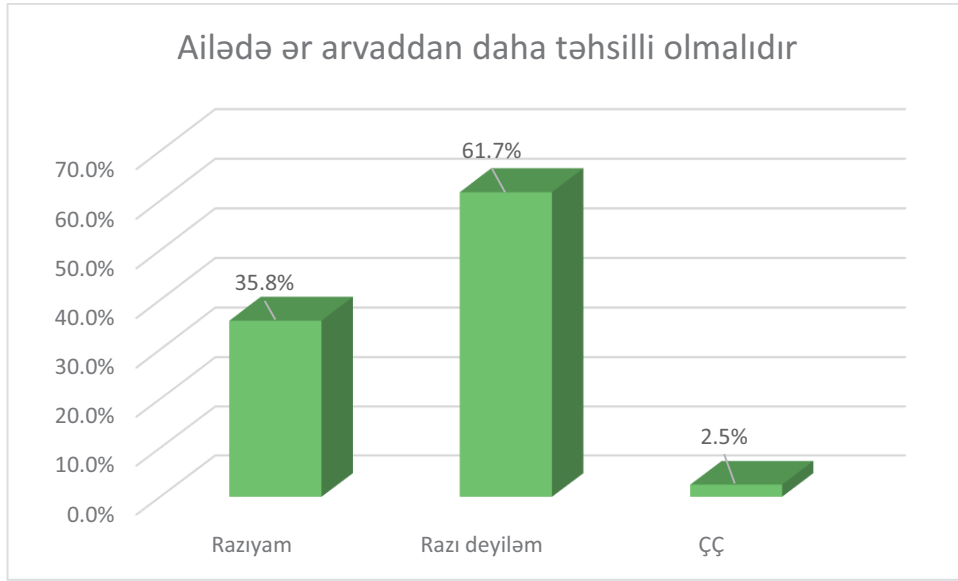
Mühakimə ilə ən az razı olanlar həmçinin qəsəbə tipli yaşayış yerlərindən olanlar arasındadır-16,7%. Kənd və şəhər tipli yaşayış yerlərindən olan respondentlər arasında isə bu göstəricilər bir-birinə yaxın olaraq, 23,8% və 20,8%-dir. Gəncə-Daşkəsən (36,9%) və Mərkəzi Aranda (39,0%) bu mühakimə ilə razılaşanlar daha çox, Qazax-Tovuz (12,5%) rayonunda isə ən azdır.

Cavabları maddi vəziyyətinə görə digər qruplardan fərqlənənlər yoxsul təbəqəyə aid respondentlərdir. Orta və zəngin təbəqəyə aid rəyi soruşulanların orta göstəricisi 21,0% olduğu halda, özünü yoxsul təbəqəyə aid edənlərin 29,8%-i fikirlə razılaşıb.

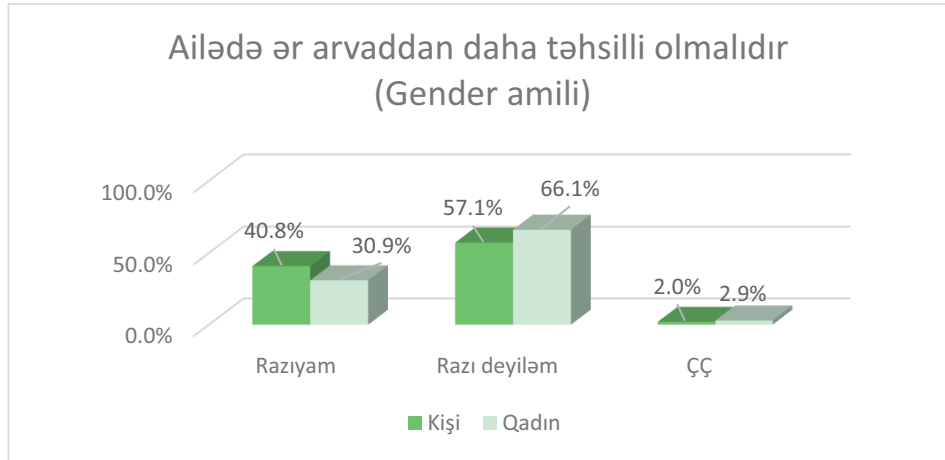
Ailə vəziyyətinə görə bölgədə göstəricilərinə görə seçilən qrup boşanmış respondentlərdir. Digər qruplar üzrə orta göstərici 21,2% olduğu halda, bu qrupda rəyi soruşulanların 29,4%-i razı olduğunu bildirib. Qohum evlilik amilinə görə təhlil ayrı-seçkilik xarakterli mühakiməyə münasibətdə əhəmiyyətli fərqlər üzə çıxarmadı. Respondentin rəsmi, yoxsa qeyri-rəsmi nikahda olması amili təhlili də bu baxımdan cüzi fərqləri üzə çıxarır.

III Məlumdur ki, güzaran səviyyəsində ailə daxilində kişi qadının təhsil, iş, karyera uğurlarının müqayisəsi və fərqlərin şərh olunması adi haldır. Bəzən patriarxal və ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplər hər sahədə, o cümlədən təhsildə kişilərə daha yüksək nailiyyətləri şamil edir, əks halda ailə daxilində tərəflər arasında hansısa narazılıq və ya anlaşılmazlığın olacağı güman edilir. Bu istiqamətdə ictimai şüurda yer alan fikirləri tədqiq etmək üçün respondentlərə **“Ailədə er arvaddan daha təhsilli olmalıdır”** fikrinə

münasibət bildirmək təklif edilmişdir. Onların 35,8%-i razı olduğunu, 61,7%-i isə razı olmadığını söyləmişdir.

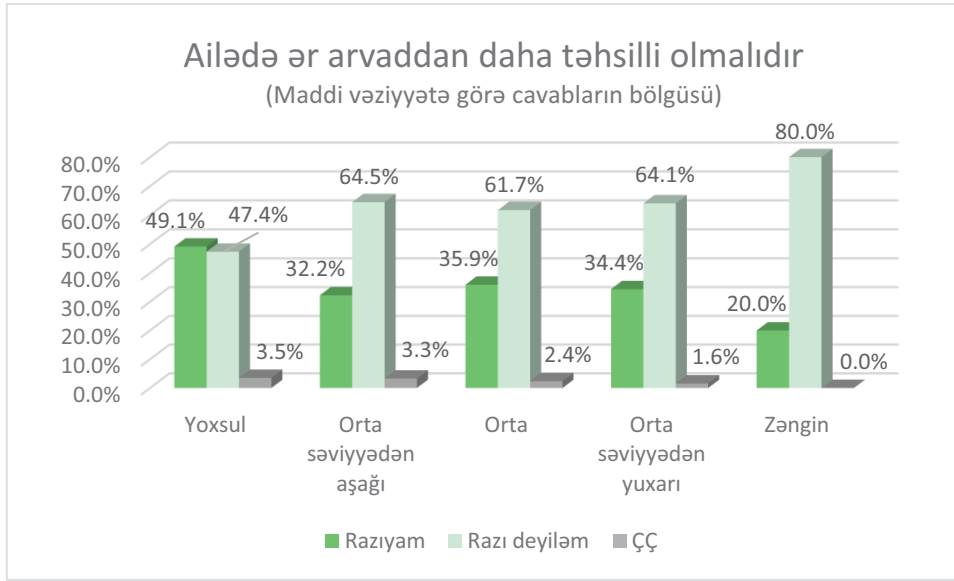
Patriarxal səciyyəli mühakimə ilə daha çox kişi respondentlər razılaşıb. Qadın respondentlərin 30,9%-i, kişi respondentlərin isə 40,8%-i razı olduğunu söyləyib.

Yaş artdıqca ailədə kişinin qadından daha təhsilli olmasının vacibliyi ilə razılaşan respondentlərin sayı da artır. Belə ki, 18-34 yaşlı respondentlərin 32,7%-i, 35-54 yaşlıların 35,4%-i, yaşı 55-dən yuxarı olanların isə 40,3%-i mühakimə ilə razı olduğunu bildirib. Təhsil səviyyəsi artdıqca isə, əksinə gender ayrı-seçkiliyini dəstəkləyən fikirlə razılaşanlar azalır. Təhsilsiz respondentlərin yarısı razı olduğunu söylədikləri halda, tam orta təhsillilərin 40,6%-i, ali təhsillilərin isə 31,2%-i belə düşünür. Məşğuliyyət növünə görə bölgüyə əsasən bölünən qruplar arasında ailədə kişinin həyat yoldaşından daha təhsilli olmasını vacib bilənlər ən çox fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar arasındadır (43,8%).

Kənd sakinləri arasında razı olan respondentlər 39,5%, qəsəbə və şəhər tipli yaşayış yerlərindən olanlar isə təqribən bərabər göstəricilərlə (uyğun olaraq, 34,0% və 33,1%) razı olduğunu bildirib. Ailədə kişinin öz həyat yoldaşından daha təhsilli olmasını vacib hesab edənlər ən çox Lənkəran-Astara bölgəsində (53,55), ən az Naxçıvandır (20,8%). Maddi vəziyyətinə görə bölgüyə əsasən aydın olur ki, yoxsul təbəqəyə aid olanların təqribən yarısı (49,1%-i) sözügedən patriarxal yanaşma ilə razıdır. Orta

təbəqəyə aid respondentlərin 35,9%-i, özünün zəngin olduğunu qeyd edənlər arasında isə cəmi 20,0% razı olduğunu söyləyibdir.

Subay respondentlər arasında razı olanlar ən az – 30,2%, dul respondentlər arasında ən çox – 44,8%-dir. Erkən ailə quran respondentlər arasında fikirlə razılaşılanlar 18 yaşından sonra evlənənlərin göstəricisindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Belə ki, erkən evlənənlər arasında mühakimə ilə razı olanlar 47,1%-dir.

Qohum evlilik amilinin isə bu məsələdə təsirli olması üzə çıxmadı. Belə ki, qohum evlilikdə olanların və olmayanların nəticəsi arasında faiz fərqi cüzdür (38,0% qohum evlilər, 35,9% qohum olmayan evlilər razı olduqlarını qeyd ediblər). Rəsmi və qeyri-rəsmi nikahda olanların cavablarındakı fərq bir qədər daha böyükdür, birincilərin 36,2%-i, ikincilərin isə 42,1%-i razı olduğunu bildirib.

QADINLARIN ƏMƏK FƏALİYYƏTİNƏ DAİR GENDER STEREOTİPLƏRİ

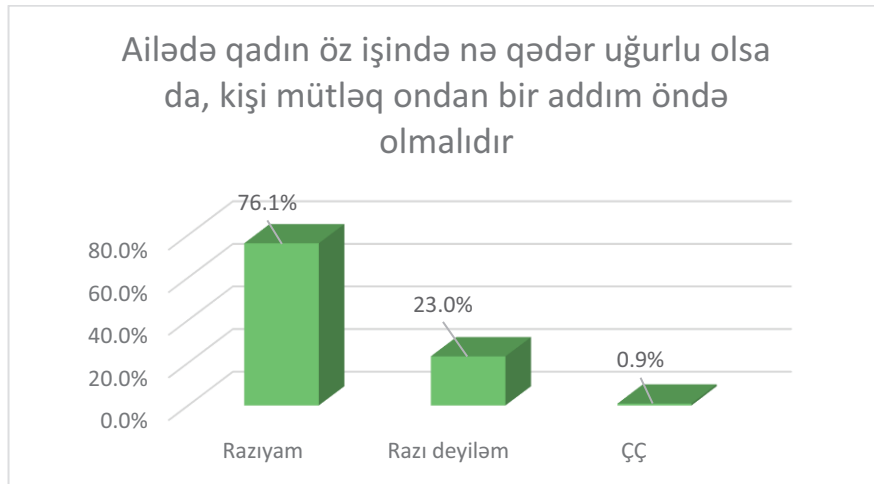
Azərbaycan qadınının haqqı ödənilən peşə fəaliyyətində iştirakçılığı gender bərabərliyi ənənələrinin möhkəmlənməsində müstəsna rol oynayır. Hazırda ölkədə məşğul əhalinin 47,8%-i qadınlardır, 2,3 milyondan çox qadın məşğul əhali qrupuna aiddir¹⁸. Lakin bununla bərabər iş və karyeraya aid müəyyən patriarxal yanaşmalar və gender stereotipləri hələ də özünü hisz edə bilibdir. Bu fikir və yanaşmalar elə ilk növbədə ailədən qaynaqlanır, qadınların peşə fəaliyyətinin ailəyə təsirini nəzərdə tutur. Bu isə öz növbəsində qadınların əmək fəaliyyətində iştirakçılığına rəğmən karyera irəliləyişi, daha yüksək gəlirli işlərə can atmasına mane olur. Ailədəki sosial rollar qadın və

¹⁸ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsi. Gender göstəriciləri. Link: <https://www.stat.gov.az/source/gender/>

kişilərə müəyyən xüsusiyyətləri şamil edərək, onları əvvəlcədən təyin edir, beləliklə ev təsərrüfatının ənənəvi qayğı təminatçısı rolu iş fəaliyyətinə də aid edilir¹⁹. Təhlil sənədinin cari bölməsi məhz bu yöndə olan patriarxal yanaşma və gender stereotiplərinin tədqiqinə həsr olunub.

I İnsanın öz işində uğurlu olub-olmaması onun cəmiyyətdə, o cümlədən ailə daxilində tutduğu mövqeyi, nüfuzu, sosial statusu, təsir imkanlarını şərtləndirir. Uğur həmçinin insanın iqtidar imkanlarının artmasına gətirə bilər. Ona görə də ailədə kişi və qadın arasında iş uğurları kimi fenomenin necə “paylanması” yalnız öz-özlüyündə uğur məsələsi olmayıb, həm də gender münasibətlərini yönləndirən amilə çevrilir. İctimai şüurda patriarxal yanaşma üstünlük təşkil etdikdə, qadının ailədə kişiyə nisbətən daha uğurlu olması bir növ kişi-qadın iyerarxiyasına təhdid kimi nəzərdən keçirilir. Təsadüfi deyil ki, bəzi ailələrdə erkən yaşlardan başlayan gender sosiallaşması prosesində də nailiyyət motivi, irəliləyişə canatma daha çox oğul övladlarına aşılanır, onlardan tələb olunur. Bu baxımdan respondentlərə təqdim olunan **“Ailədə qadın öz işində nə qədər uğurlu olsa da, kişi mütləq ondan bir addım öndə olmalıdır”** mühakiməsi sözügedən patriarxal yanaşmanı özündə əks etdirir.

Rəyi soruşulanların 76,1%-i bu fikirlə razılışıb, 23,0%-i isə razılışmayıb, cavab verməkdə çətinlik çəkənlər isə cəmi 0,9% olub. Belə cavablar ayrı-seçkilik ifadə edən digər mühakimələrə verilən bəzi cavablarla birlikdə paradoksal mənzərəni ortaya qoyur. Bir tərəfdən, əvvəlki bölmədə gördüyümüz kimi təhsilə aid olan patriarxal yanaşma və gender stereotipləri daha az razılışma faizləri toplayıblar. Əksinə, qızların təhsilli olması, qadınların təhsil almaqda kişilərdən geri qalmamasının vacibliyi fikri üstündür. Lakin sonrakı iş uğurlarında kişilərə daha böyük gözləntilər yönəlir və sanki qadınların bu sadədə ikincili mövqeyi dəstəklənir.

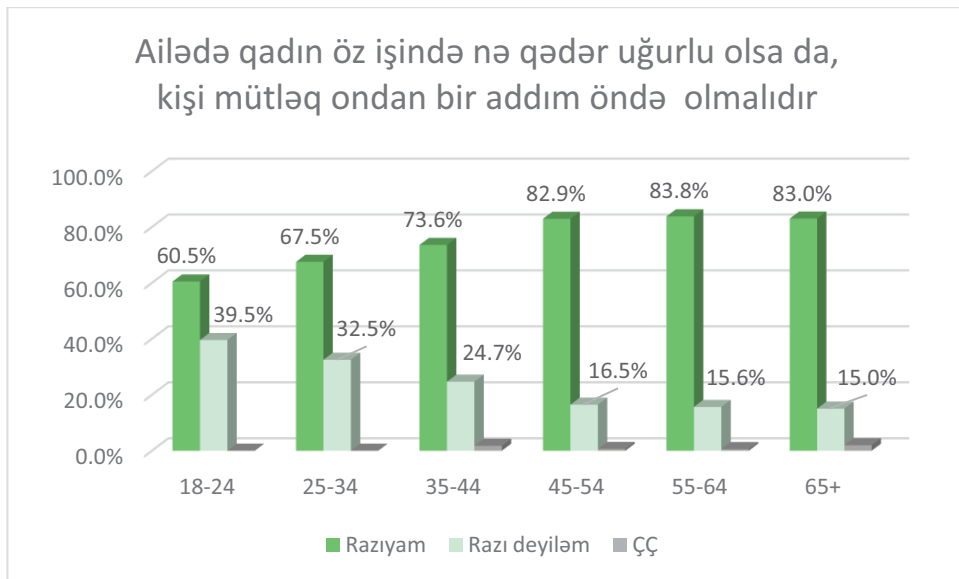
Cavabların müxtəlif demoqrafik bölgələr üzrə təhlilində özünü biruzə verən oxşar və fərqli cəhətlər maraqlıdır. Gender bölgüsü kişilərin mühakimə ilə qadınlara nisbətən daha çox razı olduğunu göstərir (kişilərin 78,1%-i, qadınların 74,2%-i razı olduğunu bildirib). Fərq çox böyük olmasa da, bu, uğur və nailiyyətin kişi identikliyinə vacib tərəfi kimi qəbul olunduğu gender sosiallaşmasından əlavə məhz ilk növbədə

¹⁹ Eagly, A.H., & Koenig, A.M. (2021). The vicious cycle linking stereotypes and social roles. *Current Directions in Psychological Science*, 30(4), 343–350

kişilərin təsirləndiyini göstərir. Başqa sözlə, ehtimal etmək olar ki, ailədə qadının kişidən daha uğurlu olması daha çox məhz kişinin özünü qiymətləndirməsi və emosional rahatlığına mənfi təsir göstərir və bu hallarda ailədə yarana bilən gərginlik də məhz bundan qaynaqlanır. Lakin ümumən həm qadınlar, həm də kişilərin əksəriyyətinin belə patriarxal yanaşma ilə razılaşması qadın nailiyyətlərinin ailədə norma kimi qəbul edilən gender bərabərsizliyinə potensial təhdid kimi qavrayışdan hər iki tərəfin təsirləndiyini göstərir.

Respondentlərin təhsil səviyyəsi artdıqca, mühakimə isə razılaşaınların sayı azalır. Əgər təhsilsiz respondentlərin 83,3%-i ailədə kişinin mütləq olaraq qadından bir addım öndə olmasının vacibliyi fikri ilə razılaşsın, ibtidai təhsillilərin 77,8%-i, texniki-peşə təhsillilərin 76,9%-i, ali təhsillilərin isə 66,0%-i razılaşmışdır.

Məşğuliyyətinə görə bölünən qruplar arasında gender stereotipini ifadə edən mühakimə ilə ən çox razılaşaınlar təqaüdüçülər (85,8%), ən az razı olanlar isə tələbələrdir (56,0%). Bu nəticə yaşa görə bölgünün nəticələri ilə uzlaşır. Belə ki, rəyi soruşulanların yaşı artdıqca patriarxal yanaşmanı ifadə edən fikirlə razılaşaınların sayı da tədricən artır. Ən az razılaşaınlar 18-24 yaşlı respondentlədirsə (60,5%), 65-dən yuxarı yaş qrupuna daxil olanlar ən çox razılaşaınlardır (83,0%).

Şəhər və kənd yerlərindən olan respondentlərin də münasibətində nəzərəçarpan fərqi görürük. Kənd yerlərində patriarxal gender stereotipi ilə razılaşaınlar daha çox – 81,4%, şəhər yerlərində isə daha az olmaqla 73,0%-dir. Lakin bu sualda ən az razılaşma göstəricisi qəsəbə tipli yaşayış yerlərindədir - 70,8%. İqtisadi rayonlar arasında bu stereotiplə razılaşaınlar ən çox Mərkəzi Aran (87,0%), ən az Qarabağ iqtisadi rayonundadır (63,6%).

Maddi vəziyyətinə görə bölgüdən aydın olur ki, mühakimə ilə ən az razılaşaınlar özünü orta təbəqəyə aid edənlərdir (74,8%), ən çox razılaşaınlar həm də yoxsul olduğunu qeyd edənlərdir (87,7%). Zəngin təbəqəyə aid olduğunu düşünənlərin isə nəticələri əvvəlki iki qrupla müqayisədə aralıq mövqə tutur (80,0%).

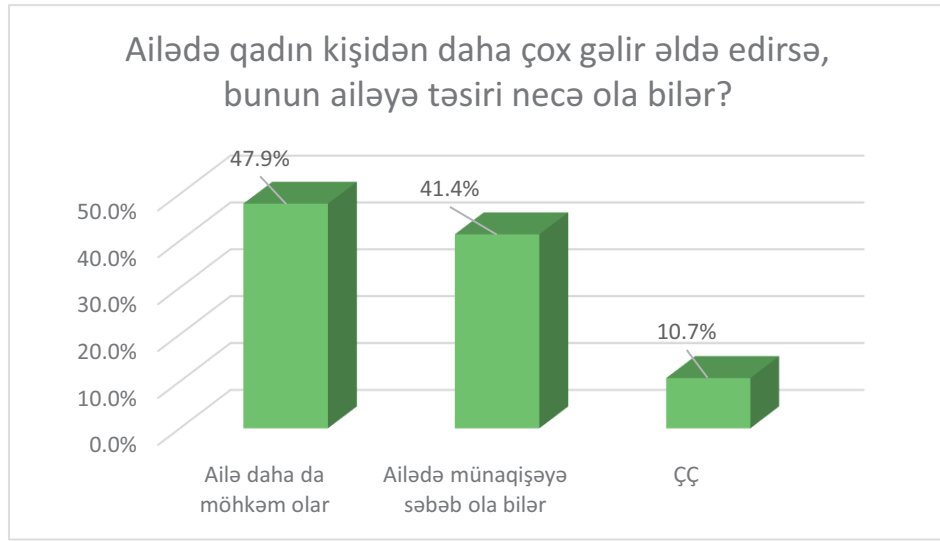
Həmçinin ən az razılaşanlar subay respondentlər arasında (onların 59,7%-i), ən çox isə dul respondentlər arasındadır (85,1%). Bu nəticə qismən yaş bölgüsü ilə üst-üstə düşür, belə ki, subay respondentlərin daha çox hissəsi məhz ən gənc yaş qrupu, dul olanların çoxu isə yaşlı qrupdadır. Bir sıra digər mühakimələrə münasibətdə olduğu kimi, qohum nikahda olan respondentlərin cavabları ümumi seçməyə nəzərən daha patriarxaldır. Ümumi seçmənin 76,1% razılaşma göstəricisi olduğu halda, qohum nikahda olduğunu qeyd edənlərin 82,1%-i patriarxal yanaşma ilə razılaşmış, onlar arasında həyat yoldaşı ilə nənə-babasının eyni olduğunu deyənlərin razılaşma faizi isə daha da yüksək - 85,4%-dir. Digər bölgülər üzrə təhlil statistik əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarmadı.

İş uğurları və nailiyyətləri bəzən bu və ya digər səviyyəli rəhbər vəzifələrin icrasını nəzərdə tutur. Qeyd edək ki, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin kross-mədəni tədqiqatları da ölkələr arasında müəyyən fərqlər olsa da, rəhbər vəzifə tutan qadınlara münasibətdə gender ayrı-seçkiliyinin olduğunu aşkar edib²⁰. Eyni zamanda, Mərkəzi Asiya ölkələrində də hətta ali təhsilli insanların gender stereotipləri ilə məhdudlaşdığını, bunun isə qadınların idarəetmədə daha az təmsil olunmasına gətirdiyi təsdiqlənmişdi²¹.

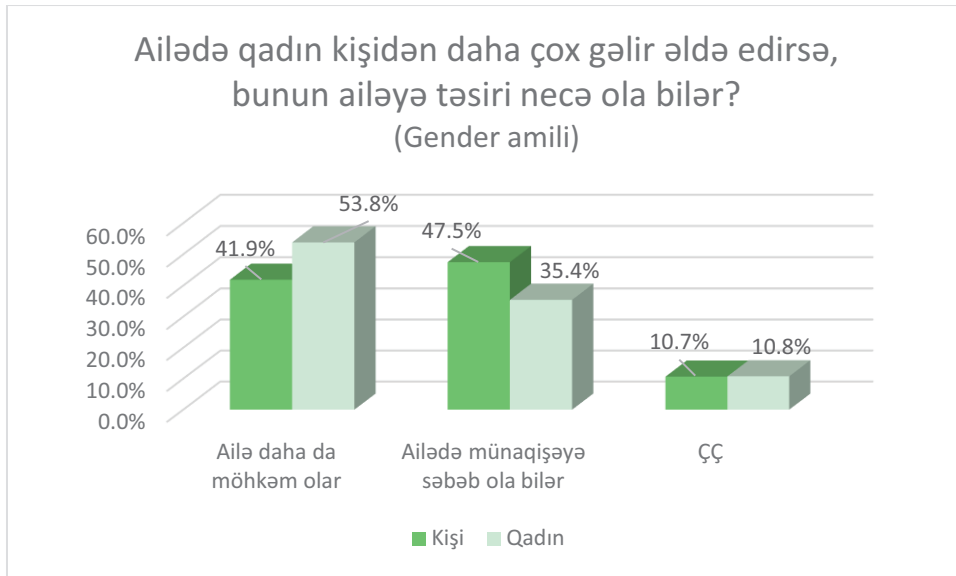
II Ev işlərinin gender bölgüsünə həsr olunan ilk bölmədən görüldüyü kimi, ailənin maddi təminatını hər iki tərəfin – qadının və kişinin işi kimi nəzərdən keçirənlər ümumən respondentlərin yarıdan çoxu idi. Yarıdan bir qədər az hissəsi isə bunu əsasən kişi işi hesab edirdi. Lakin maddi təminat hər iki tərəfin üzərində olduğu halda hansı tərəfin daha yüksək gəlir əldə etməsi də patriarxal yanaşma perspektivindən önəm daşıyır. Məlumdur ki, qadının maddi müstəqilliyi, həyat yoldaşından daha prestijli sahədə çalışması və ya daha yüksək gəlir əldə etməsi bəzən ailədə ənənəvi gender münasibətlərinə təhdid kimi qavranılır. Bu isə dolayı yolla ailədə qadınların daha prestijli iş yerlərindən çəkindirilməsinə (ailə üzvləri və bəzən elə özləri tərəfindən) gətirir. Belə yanaşma ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplərin ifadəsidir. Onun müasir Azərbaycan cəmiyyəti üçün nə dərəcədə xarakterik olmasını müəyyən etmək üçün respondentlərə **“Sizcə, ailədə qadın kişidən daha çox gəlir əldə edirsə, bunun ailəyə təsiri necə ola bilər?”** sualı ünvanlanmışdır. Onların 47,9%-i belə halda ailənin daha möhkəm olacağını, 41,4%-i bunun ailədə münasibətə səbəb ola biləcəyini söyləmişdir. İki bir-birinə zidd cavab arasında faiz fərqinin azlığı cəmiyyətdə belə hallara birmənalı münasibətin, bu sahədə yekdil fikrin olmadığını göstərir. Lakin diqqəti cəlb edən vacib məqam cavab verməkdə çətinlik çəkənlərin faiz göstəricilərinin yüksək olmasıdır, rəyi soruşulanların 10,7%-i belə cavab verib. Bu isə bir daha ailədə qadının maddi gəlirinin kişidən üstün olması məsələsinin ictimai şüurda problemləşdirilən mövzu olduğunu göstərir.

²⁰ Bego, I. (2015). *Gender equality policy in the European Union: A fast track to parity for the new member states*. Palgrave Macmillan

²¹ Greig, A., & Kudaibergenova, D. (2019). Kazakhstan. In J. Edström, R. Aly, A. Greig, C. Walker, S. Babenko, M. Çağlar, D.T. Kudaibergenova, and C. Müller (Eds.), *Masculinities and Transition: Enduring Privilege?*

Cavabların genderə görə bölgüsü göstərir ki, ailədə qadının kişidən yüksək gəlir əldə etməsini kişilərin daha çox hissəsi ailə münaqişəsinə gətirən səbəb, qadınların isə daha çox hissəsi, əksinə, ailəni daha da möhkəm edən amil kimi nəzərdən keçirir. Qadının daha yüksək maddi gəlirini ailəni daha möhkəm edən amil kimi görən kişilərin 41,9%-i, qadınların 53,8%-dir. Əksinə düşüncələr isə kişi respondentlərin 47,5%-i, qadınların 35,4%-dir.

Cavabların respondentlərin təhsil səviyyəsinə görə təhlili ümumi tendensiya üzə çıxarmır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, qadının kişidən daha yüksək gəlir əldə etməsini ailəni möhkəmləndirən amil kimi görən ən çox təhsilsiz respondentlər (83,3%), ən az isə tam orta təhsillilər arasındadır (43,5%). Məhz bu qrupda (yəni tam orta təhsillilər arasında) sözügedən halları ailə münaqişəsinə səbəb kimi görən təhsil bölgüsünün digər qruplarına nisbətən daha çoxdur (45,9%). Ali təhsilli respondentlərin mövqeyi də birmənalı olmayaraq, iki fikir arasında az faiz fərqi ilə paylanıb, onların 48,6%-i "ailə daha da möhkəm olar", 42,6%-i isə "ailədə münaqişəyə səbəb olar" cavabını verib.

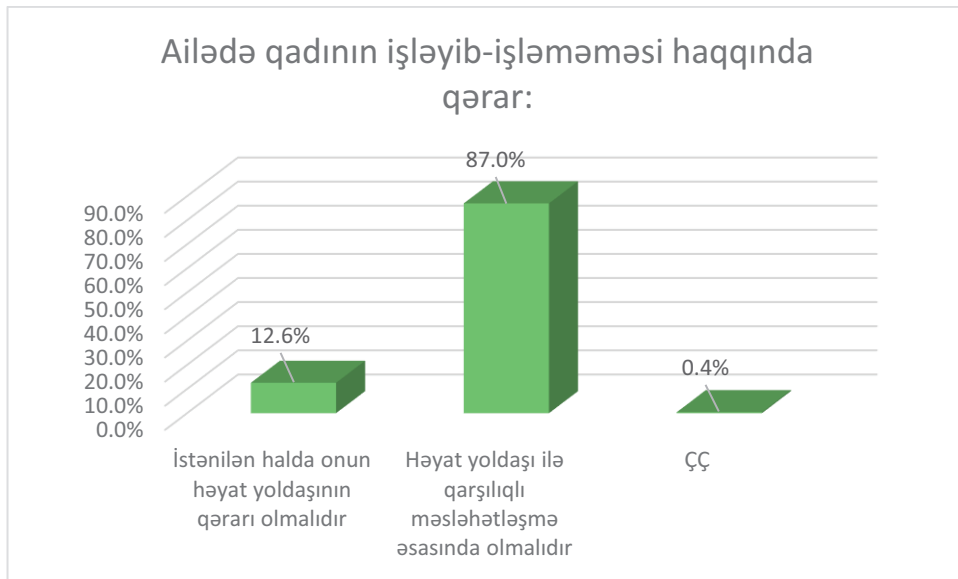
Ailədə qadının daha yüksək gəlirini ailəni möhkəmləndirən amil kimi görən yaş qrupları arasında daha çox ən gənc və ən yaşlı iki qrupa xasdır. Birincilərin, yəni 18-24 yaşlıların 54,7%-i, ikinci qrupun, yəni yaş 65-dən yuxarı olanların 51,6%-i belə

cavab verib. Ailə münafişəsinə səbəb kimi görənələr isə daha çox orta yaşlılar arasındadır, onların 45,0%-i bu fikirdədir. Respondentlərin yaşayış yerinə görə bölgüsü şəhər, kənd və ya qəsəbədə yaşamasından asılı olaraq, cavablarda heç bir fərqli tendensiyanın olmadığını göstərir.

Ailə vəziyyəti və maddi özünüidentifikasiya bölgüləri əhəmiyyətli fərqləri üzə çıxarmadı. Lakin qohum nikahda olan respondentlər arasında qadının daha yüksək gəlirini ailə münafişəsinə potensial səbəb kimi görənələr (45,1%), qohum nikahında olmayıb belə düşünənlərdən (39,7%) daha çoxdur. Erkən evlənen (yəni 18 yaşa qədər) respondentlər arasında “ailə daha da möhkəm olar” deyənələr kifayət qədər çox olsa da (64,7%), məhz bu qrupda cavab verməkdə çətinlik çəkənlər, yəni mövzunu problem kimi görənələr də digər qruplardan daha çoxdur (17,6%). Qeyd edək ki, qeyri-rəsmi nikahda olan respondentlər arasında qadının yüksək gəlirini ailəni möhkəmləndirən amil kimi görənələr rəsmi nikahda olanlara nisbətən daha çoxdur. Birincilərin 52,6%-i, ikinci qrupun, yəni rəsmi nikahda olanların 47,6%-i belə düşünür.

Qadının daha çox gəlir əldə etdiyi təqdirdə ailənin daha möhkəm olacağını düşünənlər iqtisadi rayonlar arasında ən çox Qazax-Tovuz (62,5%), ən az Şirvan-Salyandadır (61,5%), ailədə münafişəyə səbəb olduğunu hesab edənlər isə ən çox Dağlıq Şirvan bölgəsindədir (58,3%).

III Qeyd olunduğu kimi, ölkəmizdə qadınların peşə fəaliyyətində iştirakçılığının statistikasını kifayət qədər yüksəkdir. Lakin cəmiyyətin bəzi sosiomedəni qruplarında qadının ödənişli peşə sahəsində işləyib-ışləməməsi onun həyatının öz-özünə aydın, normal aspekti kimi görülməyərək, müəyyən müzakirə mövzudur. Bu mövzuda patriarxal yanaşmalar və ayrı-seçkilik xarakterli stereotip düşüncələr qadının işləməsi məsələsini onun özünün səlahiyyəti və qərarı kimi deyil, ailənin kişi üzvünün, əksər hallarda isə qadının həyat yoldaşının qərarı kimi görür. Tədqiqat sorğusunda respondentlərə məsələ ilə bağlı belə bir sual verilmişdi: **“Ailədə qadının işləyib-ışləməməsi istənilən halda onun həyat yoldaşının qərarı, yoxsa həyat yoldaşı ilə qarşılıqlı məsləhətləşmə əsasında olmalıdır?”**. Ümumi seçmə üzrə rəyi soruşulanların cavabları belə paylanmışdı: onların 87,0%-i qadının işləyib-ışləməməsi haqqında qərarın həyat yoldaşı ilə qarşılıqlı məsləhətləşmə əsasında olmalı, 12,6%-i isə qadının həyat yoldaşının qərarı olduğunu qeyd ediblər.

Kişi respondentlərin mütləq əksəriyyəti “qarşılıqlı məsləhətləşmə” cavabını dəstəkləsə də (84,9%), qadının işləməsinə kişinin qərarının nəticəsi kimi görən kişilər qadınlardan bir qədər daha çoxdur. Qadınların cəmi 10,2%-i bu cavabı versə də, kişilər arasında bu göstərici 15,1%-dir.

Qadının işləyib-ışləməməsinin onun həyat yoldaşının qərarı olduğunu düşünənlər ən az ali təhsillilər (7,1%) və texniki-peşə təhsillilər (7,5%) arasındadır. Eyni zamanda həyat yoldaşı ilə məsləhətləşməni seçənlər də ən çox məhz bu iki qrupdadır. Texniki-peşə təhsillilərin 92,5%-i, ali təhsillilərin 92,2%-i bu cavabı verir. İbtidai təhsilli respondentlər arasında isə bu rəqəm digər təhsil qruplarından daha çox – 33,3%-dir.

Seçimin təklif olunduğu bu sualda patriarxal cavab qeyri-populyardır. Məşğuliyyət bölgüsünə görə təhlil etdiyimiz qruplar arasında qadının işləməsinə kişinin qərarı olduğunu fərdi fəaliyyətlə məşğul olanlar nisbətən daha çoxdur (17,8%), belə cavab verənlər ən az tələbələr, yəni həm də gənc yaşlı respondentlərdir (4,0%).

Kənd yerlərindən olan respondentlər arasında qadının işləməsinin ailədə kişinin qərarından asılı olduğunu düşünənlər 14,7%, şəhər yerlərində 11,8%, qəsəbə tipli yaşayış yerlərindən olanlar arasında isə 9,0%-dir. Özünü zəngin təbəqəyə aid edənlərin heç biri ailədə qadının işləməsinə kişinin qərarı kimi görmür, onların hamısı əksinə düşünərək, bunu qarşılıqlı məsləhətləşmə zərurəti ilə əlaqələndirir. Qarşılıqlı məsləhətləşməyə önəm verənlər orta təbəqəyə aid respondentlər arasında nisbətən az – 85,9%-dir. Kişinin qərarının qadının işləyib-ışləməməsində həlledici olduğunu düşünənlər iqtisadi rayonlar arasında ən çox Naxçıvan (29,2%) və Dağlıq Şirvanda (27,8%), bu məsələdə qarşılıqlı məsləhətləşmələrə üstünlük verənlər isə Abşeron-Xızı (98,4%) və Şirvan -Salyandadır (94,2%).

Ailə vəziyyətinə görə bölgüyə əsasən qarşılıqlı məsləhətləşməyə önəm verənlər boşanmış respondent qrupunda nisbətən az (79,4%), subaylar arasında isə daha çoxdur (89,9%). Uyğun olaraq, subay respondentlər arasında qadının işləməsinə qarşılıqlı məsləhətləşmə tələb etdiyini düşünənlər subaylar arasında digər qruplara nisbətən daha çox - 89,9%, kişinin qərarına bağlayanlar isə, əksinə, daha azdır – 10,1%. Maraqlıdır ki, qohum evliliyində olan respondentlər arasında qadının işləməsinin ailədə kişinin qərarı ilə bağlayanlar qohum nikahda olmayanlara nisbətən daha çoxdur, yəni bu məsələdə də qohum nikahda olanlar daha çox patriarxal yanaşma nümayiş etdiriblər. Birincilərin 16,3%-i belə cavab verdiyi halda, ikinci qrupda (qohum evliliyində olmayanlar) bu rəqəm 11,9%-dir. Qeyd olunması vacibdir ki, erkən evlənən respondentlər arasında da qadının işləməsinə kişi qərarına bağlayan respondentlər 18 yaşından sonra evlənənlərin analoji cavablarından daha yüksək faiz göstəricisinə malikdir. Qadının işləyib-ışləməməsinə qohum nikahda olanların 16,3%-i, erkən evlənənlərin 23,5%-i ailədə kişinin qərarından asılı olduğunu düşünür.

EKSPERT RƏYİNİN TƏHLİLİ

Təhlil sənədinin hazırlanması çərçivəsində paytaxt Bakı və bölgələrdən (Qazax, Gədəbəy, Şəki, Gəncə, Xaçmaz, İmişli, Masallı, Cəlilabad, Lənkəran və s.) cəlb olunan ekspertlər əsasən müvafiq sahə mütəxəssisləri, gündəlik peşə fəaliyyətində gender problemləri ilə qarşılaşan dövlət qulluqçuları, icra nümayəndələri və ziyalılardır. Onların gender, yaş və peşə baxımından müxtəlifliyi tədqiq olunan mövzuya dair geniş spektrdə fikir və rəylərin toplanmasını təmin edir. Tədqiqat vəzifələrinə uyğun müzakirə olunan tematik istiqamətlərin məzmununun təhlili və ümumiləşdirilməsi ekspertlərin mövqeyində həm oxşar, həm də fərqli yanaşmaların olduğunu üzə çıxardı.

Azərbaycan ailəsinin səciyyəsi, onun gender bərabərliyinə zəmin yaradan cəhətlərlə yanaşı, gender bərabərliyinə mane olan aspektlərinə - patriarxal yanaşma və stereotiplərə ekspertlərin perspektivindən baxdıqda, xüsusi vurğulanan məsələlər kimi aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır:

1) Ekspertlərin fikrincə, hazırkı dövrdə ölkəmizdəki ailələr arasında həm daha patriarxal olanlar, həm də daha çox yeniliyə yönümlü ailələr vardır. Bu iki istiqamətə meyillənmə nikahda olanların yaşı, regional mənsubiyyəti, təhsil səviyyəsi, birgəyaşayış formasına görə dəyişə bilər. Müsahiblərdən bəziləri *"indiki ailələr əvvəlki kimi deyil, daha sərbəst və açıqsözlüdür"* (Gəncə, 35 yaş, dövlət qulluqçusu) kimi fikir bildirsə də, Azərbaycan ailəsi haqqında *"...köhnə adət-ənənələri saxlamaqla, müasir dövrün tələblərinə cavab verən bir ailədir"* (Şəki, 56 yaş, icra nümayəndəsi) fikrini də səsləndirən oldu:

"İndi elə bir müxtəliflik var ki, mən tam bir-birinə əks mövqeli ailələr görürəm. Ər-arvadın tərəfdaşlıq etdiyi ailələr getdikcə artır, lakin əksəriyyəti daha çox patriarxaldır" (Bakı, 44 yaş, gender mütəxəssisi).

Bu sözügedən cəhət, yəni müasir ailənin ümumən patriarxallığa münasibətdə tutduğu mövqe gender bərabərliyinin müxtəlif aspektlərinə - ailədə ev işləri və qayğı əməyinin bölgüsü, qızların təhsil alması, qadınların iş və karyera sahəsində fəaliyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Ancaq bütün fərdi fərqlərə baxmayaraq, *əksər Azərbaycan ailələrini birləşdirən ortaq xüsusiyyət ailənin övlada yönümlüydür. Bu isə gender bərabərliyinə nail olmada övladlara qayğının ata və ana arasında daha bərabər bölünməsinin perspektivli olduğu qənaətinə gəlməyə imkan verir.*

2) Gənc ailələrin hazırda gender bərabərliyini dəstəkləyib-dəstəkləməməsinə ekspertlərin münasibəti birmənalı deyil. Onların bir qismi gənc ailələrin daha müstəqil və tərəfdaşlığa meyilli olduğunu qeyd edir:

"Azərbaycan ailəsi yeniləşmə dönəmindədir... İndi hamı ailə qurduqda özü yaşamağa üstünlük verir, heç kəsin qarışmayacağı, öz uşağını özü idarə edəcəyi, hətta ailənin içində hərənin öz fikir sərbəstliyi olacağı, yəni fikir azadlığının olacağı ailə istəyir. Yəni, kişi qədər qadın da öz bildiyi kimi edə bilər, öz arzularını həyata keçirə bilər, öz istədiyini kimi edə bilər..." (Masallı, 54 yaş, dövlət qulluqçusu).

Eyni zamanda tam əks mövqedə olanlar da vardır. Onların bir qismi gənc ailələrin patriarxal qaydalara uyğun yaşamasını yaşlı nəsildən maddi müstəqilliyinin olmaması,

digərləri isə sosial şəbəkələrdə məhz patriarxal dəyərləri təbliğ edən məzmunndan təsirlənməsi ilə əlaqələndirib:

“Gənc ailələrdə gender bərabərliyi olmur. Qadın qohum-əqrəbanın tələblərinə daha çox məruz qalır, müəyyən qadağalarla üzləşir, məsələn, çölə çıxma, qapıya gələn kənar adamla danışma bilməz, evdə qaynana deyən bişməlidir... Amma yaşlandıqca, artıq bu bərabərlik yaranmağa başlayır. Qohumlar çəkilib bir kənara, deyirlər yoldaşınız, özünüz nə istəyirsiniz, elə də edin. Cavan ailənin həm də öz gəliri, qazancı olmayanda heç nədə müstəqil ola bilmir”. (Xaçmaz, 38 yaş, tədqiqatçı)

3) Ailədə gender bərabərliyinə daha çox can atan və patriarxal yanaşmalara, ayrı-seçkiliyə gətirən gender stereotiplərinə hansı sosial qrupların qarşı gəldiyinə münasibətdə ekspert mövqeyinə görə, hazırda əsasən qadınlar gender bərabərliyi məsələlərinə daha həssaslıqla yanaşırlar. Qadınlar və gənclərin bu sahədə daha yenilikçi mövqeyi həm bölgələrdən, həm də Bakıdan olan ekspertlər tərəfindən qeyd olunur:

Təhsilli insanların üstünlük təşkil etdiyi bölgələrdə gender bərabərliyi məsələləri daha yaxşı vəziyyətdədir. Ailənin həm maddi vəziyyəti və həm də ümumən maddiyata münasibəti də önəm daşıyır. Yoxsul ailələrdən olan qadınlar və qızların gender bərabərsizliyindən təsirlənməsi halları daha çox olur. Məsələn, ali təhsil üçün övladların paytaxta, və ya başqa şəhərə köçməsi lazımdırsa və bütün övladları bu baxımdan təmin etmək mümkün deyilsə, o halda oğul övladına üstünlük verildiyi hallar ola bilər. Digər tərəfdən, ailənin özü maddiyata daha çox üstünlük verirsə, bu zaman yeni ailə qurularkən maddi irəliləyiş motivləri və ya yüksək maddi vəziyyətini bəyan etmək niyyəti gənclərin müstəqil seçimlərini əngəlləyə, məcburi evlilik kimi hallara gətirə bilər. Ancaq gənclərin özü də həyat strategiyasını maddiyata meyillənmə üzərində qurduqda, onlar üçün gender bərabərliyi məsələləri arxa plana keçir.

4) Ev işləri və ailə qayğısının gender bölgüsünə münasibətdə patriarxal yanaşma və gender stereotipləri ümumilikdə daha mühafizəkar xarakter daşıyır. Bu məsələlər paytaxt Bakı istisna olmaqla, bölgələrdən olan ekspertlərin fikrincə heç bir şəkildə ailə daxilində problemləşdirilmir, ictimai müzakirə və sorğulanma mövzusu olmur. Başqa sözlə, xüsusilə ev əməyinin “qadın işi” kimi nəzərdən keçirilməsinə sosial norma kimi yanaşılır. Uşaqlara qayğı sahəsində ataların “ənənəvi” olaraq iştirak etdiyi məsələlər əsasən asudə vaxtın təşkili, idmana aparmaq kimi işlərdir. Bununla əlaqədar, sosial aktorların birgə fəaliyyətinin gücləndirilməsi, erkən qayğı imkanlarının genişləndirilməsinin vacibliyi vurğulanır:

“Qadınların yükü çoxdur – həm ailə, həm iş, həm də uşaqlara qayğı. Bu yükün azaldılması üçün dövlət keyfiyyətli uşaq bağçalarının yaradılmasından tutmuş, ataların fəal şəkildə valideyn tərbiyəsinə cəlb etmək üçün müxtəlif həvəsləndirici sosial siyasətlər həyata keçirməlidir. Bu iş həm hökumət, həm də bizneslər tərəfindən dəstəklənən hərtərəfli siyasət olmalıdır” (Xalisə Şahverdiyeva, gender və inkişaf üzrə ekspert).

Qeyd edək ki, qanunvericilikdə atalıq məzuniyyəti ilə bağlı müddələrin təkmilləşdirilməsi ailədə gender bərabərliyinə nail olmaq və stereotiplərlə mübarizə

məqsədlə atıla biləcək yenilikçi addım kimi paytaxtdan olan bütün ekspertlər tərəfindən xüsusi olaraq vurğulanır.

5) Ekspertlərin əksəriyyətinin vurğuladığı digər ortaq fikir hazırda Azərbaycan ailəsində qızların təhsil almasına müsbət münasibətin güclənməsidir. Demək olar ki, bütün bölgələrdə ailədə qız övladlarının təhsilli olması bir növ qürur mənbəyidir:

“Elə bil təhsil, oxumaq üçün rəqabət yaranıb, görək kim daha çox bal toplayacaq, kim ən yaxşı universitetə, ən yaxşı ixtisasa yiyələnəcək, bu yarışdan bizim rayon da geridə qalmır” (İmişli, 48 yaş, dövlət qulluqçusu).

“Mənim özümün oxuduğum dövrdə sinif yoldaşlarımız arasında nə qədər qız var idi ki, daha sonra heç yerdə oxumadılar. Ailələri onları evlənməyə istiqamətləndirirdi. İndi isə özüm görürəm ki, qızlar hətta əvvəllər əsasən oğlan tələbələrin üstün olduğu ixtisaslarda kifayət qədər yer alıblar” (Bakı, 46 yaş, gender ixtisası üzrə ali məktəb müəllimi)

“Hər bir valideyn istəyir ki, qızı təhsil alsın, bəzən belə də olur ki, ali təhsil alana qədər evlənmək məsələsini ikinci planda saxlayırlar. İndi bizim rayondan Almaniyada, Türkiyədə, Amerikada təhsil alan qızlarımız var” (Şəki, 56 yaş, icra nümayəndəsi).

Lakin eyni zamanda bəzi ekspertlər müəyyən problemlərin hələ də qaldığını qeyd edirlər. Bu problemlər hər növbəti pillədə qızların təhsilinin davam etdirilməsinin çətinləşməsi, bəzən qızların özündə təhsili davam etdirmək istəyi olduğu halda “qız bura qədər oxuyub, daha bəsidir” fikrinin hələ də bəzi ailələrdə davam etməsi ilə bağlıdır. Bununla mübarizə üçün təklif olunan ideyalardan biri nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsidir:

“İnzibati məsuliyyət...inzibati xətlər məcəlləsinə əlavələrin olunması, deyək ki, uşağı təhsildən ayırmağa görə valideynlərin üzərinə cərimələrin tətbiq olunması, hər hansı digər tənbeh növlərinin nəzərdə tutulması, bunların valideynlərə izahı çəkindirici amil ola bilər”. (Bakı şəhəri, gender problemləri üzrə ixtisaslaşan hüquqşünas)

6) Qadınların peşə fəaliyyəti, karyera irəliləyişlərinə cəmiyyətin münasibəti, ailələrdə bununla bağlı gender stereotiplərinə gəlincə, ekspertlərin fikrinə istinad etsək, paytaxt və bölgələrdə qadınların ümumən ictimai fəal, müxtəlif sahələrdə işlədikləri qeyd olunsa da, onların peşə fəaliyyətinin əsasən müəyyən sahələrdə olmasını qeyd edirlər. Bu, əsasən təhsil sahəsi (xüsusən, bağça-məktəb), səhiyyə sahəsində və dövlət qurumlarında müxtəlif vəzifələrdir. Digər sahələrdə özəl, sahibkarlıq, yüksək gəlirli sahəsində qadınların təmsilçiliyi olsa da, nisbətən məhduddur. Ümumən qadınların işləməsi sosial norma kimi qəbul olunsa da, ayrı-ayrı ailələrdə qadınların işləməsi və ya işlədiyi sahə ilə bağlı məhdudiyətlər qalmaqda davam edir. Eyni zamanda qızların peşə seçimində onların gələcəkdə ev-iş balansını saxlamaq imkanı, iş vəzifələrini yerinə yetirməklə yanaşı, ev işlərini də yerinə yetirmək üçün kifayət qədər vaxt ayıra bilib-bilməyəcəyi də nəzərə alınır. Bu isə ümumilikdə qadınların iqtisadi fəal əhali qrupunda kişilərdən daha az təmsil olunmasını, karyera irəliləyişlərində kişilərə nisbətən daha az irəliləməsini şərtləndirir.

NƏTİCƏ

Ailədə gender bərabərliyinə mane olan patriarxal yanaşma və ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplərin ölkə üzrə sosioloji sorğu və müvafiq sahə ekspertləri ilə müsahibələr əsasında tədqiqi bir sıra mühüm nəticələrə gəlməyə imkan verdi:

- Ailədən qaynaqlanan, özəl və ictimai sferaya aid olan patriarxal yanaşma və stereotiplərin yayılma səviyyəsi fərqlidir. Ümumilikdə qeyd etmək olar ki, **özəl sferaya aid məsələlərə - ev işlərinin və qayğı əməyinin bölgüsünə münasibətdə ictimai şüurda olan təsəvvürlər daha patriarxaldır. Qadınların ictimai sferada fəallığına – təhsil hüququnun təmin olunması, peşə fəaliyyəti və karyera qurmasına münasibətdə isə patriarxal yanaşma və stereotiplər nisbətən daha zəifdir.**
- Özəl sferada gender bərabərliyinə təsir göstərən mühüm məqam budur ki, **klassik patriarxal yanaşmaya görə “kişi işi” hesab edilən fəaliyyət növlərinin** (maddi təminat, büdcə idarəçiliyi, bazarlıq) **həm kişi, həm qadın tərəfindən yerinə yetirilməsinə tolerant yanaşma meylli vardır** və bu ailədə gender bərabərliyinə zəmin yarada bilər. Lakin digər tərəfdən patriarxal yanaşmaya görə “qadın işi” hesab olunan ev işlərinin gender bərabərliyi perspektivindən bölgüsünə isə münasibət birmənalı deyil. **Qayğı əməyinə münasibətdə patriarxal və eqlitar yanaşmalar rəqabətdədir**, yeni bu sahədə müəyyən mənada kişi iştirakçılığı üçün zəmin vardır. Qayğı ilə bağlı olmayan, **lakin ailənin gündəlik həyatının ayrılmaz hissəsi - təmizlik və qidalanma ilə bağlı bütün məsələlərə isə patriarxal yanaşma, onların “qadın işi” kimi nəzərdən keçirilməsi üstün baxış tərzidir.**
- İstər kəmiyyət sorğusunda respondentlərin müvafiq suallara cavabı, istərsə də ekspert müsahibələrindən alınan ümumi nəticəyə əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, **digər sahələrlə müqayisədə qızların təhsil sahəsində gender bərabərliyindən faydalanması üçün institusional imkanlar və ailə dəstəyi bir sıra hallarda kifayət qədərdir.** Cəmiyyətin ictimai şüurunda qızların təhsil almasına müsbət münasibət üstündür, bu isə hər şeydən əlavə çoxillik ardıcıl dövlət siyasətinin bəhrə verdiyini göstərir. Bununla bərabər, **övladına təhsil vermək məsələsində oğul övlada üstünlük verənlər də vardır, onlar rəyi soruşulanların təqribən 5-dən birini təşkil edir.** Həmçinin qeyd edilməlidir ki, **cəmiyyətin müəyyən qismi** qadının təhsil səviyyəsini onun həyat yoldaşı ilə müqayisəli şəkildə nəzərdə keçirərək, **kişilərin daha yüksək təhsil səviyyəsini sosial norma kimi görür.** Bu ölkə üzrə rəyi soruşulanların təqribən 3 nəfərdən birinin mövqeyidir. Bütün bu deyilənlər məhz özəl sferadan - ailədən qaynaqlanan patriarxal stereotiplərlə bağlıdır.
- Ölkəmizdə qadınların haqqı ödənilən peşə fəaliyyətində iştirakçılığının bir əsrə yaxın ənənələri qadının evdən kənar işləməsinə sosial norma kimi möhkəmləndirmişdir. Lakin **qadınların iş-karyera uğurlarına münasibət birmənalı olmayaraq qalır.** Bu sahədə **ailədə qadın və kişini, er və arvadı müqayisə edərək, kişilərdən daha yüksək nailiyyət gözləntisi də vardır.** Yəni, **qadınların peşə fəaliyyətinə ümumən münasibət müsbətdir, lakin qadınların uğur və nailiyyətlərinə patriarxal baxış davam etməkdədir.** Bu həm də qadının ailədə daha yüksək gəlir əldə etdiyi hallara münasibətin ziddiyətli olmasında özünü göstərir. Qadınların peşə fəaliyyəti ilə bağlı qərar qəbul etməsi məsələsinə gəlincə,

burada kişi və qadın arasında qarşılıqlı asılılığı qorumaqla gender bərabərliyini təmin etmək meyilləri ifadə olunmuşdur.

- **Ailədə patriarxal yanaşma və ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplər uşaqların rifahına görə məsuliyyətin gender bölgüsündə də öz əksini tapır.** Burada mənzerənin birmənalı olmadığı üzə çıxır. İctimai şüurda olan normalara görə, ataların övladlara görə məsuliyyəti nikahdan sonrakı dövrə də şamil edilir. Bu öz-özlüyündə **ata məsuliyyətinin yüksək mənəvi ideal olmasını göstərsə də, müəyyən mənada qadınların hətta nikahda olmadığı hallarda müəyyən maddi asılılığını, tərəflərin münaqişə vəziyyətində olduqda belə vaxtaşırı kommunikasiyasını, keçmiş həyat yoldaşının nəzarət imkanını da nəzərdə tutur.** Belə yanaşma övladın boşanmadan sonra ana ilə qaldığı hallara da aiddir və məlumdur ki, bəzi istisnalar olmaqla, ölkəmizdə bir çox hallarda uşaqlar ana ilə qalır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məqam kifayət qədər həssasdır və onun birmənalı olaraq müsbət və ya mənfi kimi dəyərləndirilməsi qeyri-mümkündür.
- Ümumilikdə **qadınların həyat yoluna, onlara şamil olunan normalara patriarxal yanaşma kifayət qədər yayılsa da, onun bütün sosial qruplarda mütləq üstünlüyünü söyləmək düzgün olmazdı.** Bu sahədə gender, təhsil, maddi vəziyyət kimi amillərin daha əhəmiyyətli olduğu, yaş,iqtisadi rayon faktorlarının təsirinin isə daha mürəkkəb və birmənalı olmadığı üzə çıxdı. Qeyd olunan sosial-demoqrafik amillərin patriarxallıq və diskriminativ gender stereotipləri ilə əlaqəsinə dair nəticələr ayrı-ayrılıqda təhlil edildi və onlar aşağıdakı kimidir:
- Təhlil olunan **mühüm sahələrlə** (ev işləri və qayğı əməyinin bölgüsü, təhsil və karyera məsələləri) **bağlı kişi və qadınların böyük sosial-demoqrafik qruplar olaraq tutduqları mövqələrin oxşar və ümumi cəhətləri önəm daşıyır.** Tədqiqat nəticəsində **üzə çıxan vacib məqam özəl sahə ilə bağlı patriarxal stereotiplərin qadınlar arasında, karyera ilə bağlı patriarxal stereotiplərin isə kişilər arasında daha güclü olmasıdır.** Belə ki, ev işləri və qayğı əməyini qadın işi kimi nəzərdən keçirənlər daha çox məhz qadınların özləridir. Bu isə adı çəkilən sahədə gender bərabərliyinə nail olmaqda maneələrin yalnız kişilərin ev-məişət məsələlərində adətən təcrübəsiz olması və ya ictimai təsəvvürlərin deyil, həm də məhz qadınların ev-məişət və qayğı işinin öz səlahiyyətləri və vəzifələri kimi nəzərdən keçirməsi ilə bağlı olduğunu göstərir. Kişilər isə öz növbəsində gender sosiallaşması zəminində iş və karyera uğurları, nailiyyət motivasiyasını “kişi xüsusiyyəti” kimi mənimsədiklərindən bu sahədə qadınların uğur və nailiyyətlərinə daha həssaslıqla yanaşırlar. Əsasən kişilərə xas bu həssaslıq isə iş mühitində qarşılaşan qadın və kişilərdən daha çox ailə münasibətlərində olan qadın və kişilərin bir-birilə müqayisəsi, bu müqayisəyə patriarxal mövqedən yanaşmada (“evdə kişi daha üstün olmalıdır”) özünü göstərə bilər.
- İrimiyyaslı tədqiqat sorğusu onu göstərir ki, ümumən **təhsil səviyyəsi yüksəldikcə ailədə gender bərabərliyinə mane olan patriarxal yanaşma və stereotiplər də zəifləyir.** Bu özünü xüsusilə ictimai sferaya aid məsələlərdə biruzə verir. Respondentlərin yaş bölgüsü heç də bütün məsələlərdə yaş azaldıqca birmənalı olaraq, patriarxal yanaşmanın da zəiflədiyini göstərmir. **Müxtəlif yaş qruplarında fərqli tendensiyalar izlənilə bilər.** Məsələn, yaşı 65-dən yuxarı olan respondent qrupu heç də həmişə bu bölgünün digər qruplarından daha patriarxal deyil. Lakin daha gənc **45-54 yaşlı respondentlər bir sıra məsələlərdə daha çox patriarxaldır.** Ancaq **ən gənc yaş qrupuna (yaşı 18-24) aid olanlar arasında ailədə gender bərabərliyinə meyillik yuxarı yaş qruplarına aid olanların analoji münasibətindən daha yüksəkdir.**

- Həmçinin nəticələrə istinad edərək, bəzi cüzi istisnalar olmaqla, **kənd və qəsəbə tipli yaşayış yerlərində ev işləri və qayğı əməyi ilə bağlı patriarxallıq və ayrı-seçkilik xarakterli stereotiplərə meyilliyin şəhərlərə nisbətən daha yüksək olduğunu qeyd etmək olar.** İqtisadi rayonlar üzrə bölgü isə daha mürəkkəb mənzərəni ortaya qoymaqla, ailədə patriarxallığın ən yüksək və ya ən zəif olduğu bölgələrin birmənalı şəkildə fərqləndirilməsinin qeyri-mümkünlüyünü göstərdi.
- Respondentlərin maddi vəziyyətinə görə bölgüsü **ailədə gender bərabərliyinə yönümlüyün daha çox orta təbəqəyə aid şəxslər arasında özünü biruzə verdiyini göstərir.** Yəne də müəyyən məsələlərdə istisnaları çıxmaqla, özünü yoxsul və zəngin təbəqəyə aid edən iştirakçıların baxış və mövqelərində patriarxallığın daha yüksək olduğu məqamlar daha çoxdur. Özünü orta təbəqəyə aid edənlər isə bu baxımdan seçilir. **Bu, orta təbəqənin, xüsusilə təhsilli orta təbəqənin cəmiyyətdə gender bərabərliyini dəstəkləyən, habelə ailədə gender bərabərliyi naminə dəyişikliklərə, yeni yanaşmalara daha açıq olan sosial qrup kimi vacib rol oynamaq potensialının olduğunu göstərir.**
- Tədqiqat nəticələrinin qohum nikah və erkən nikah amillərinə görə təhlili bir sıra məsələlərdə məhz bu kateqoriyalara aid olan ailələrdə patriarxallığın, **ayrı-seçkilik xarakterli gender stereotiplərinə meylin daha yüksək olduğunu göstərir.** Məsələn, ev işlərinin kişi və qadınlar arasında bölgüsü, qayğı əməyinə münasibətdə “əsasən qadın” cavabı qohum evlilikdə olanlar və erkən nikaha girənlər arasında daha çoxdur. Bundan əlavə qadınların təhsil səviyyəsi, iş və karyera məsələlərinin patriarxal perspektivdən dəyərləndirilməsində də bu iki qrupa aid iştirakçılar seçilir. **Bu isə qohumluq əsasında qurulan ailələr və erkən evlənənlərin ailələrində gender bərabərliyi məsələlərinin daha problemlı olması nəticəsinə gəlməyə imkan yaradır.**

TÖVSIYƏLƏR

Gender münasibətləri şəxsiyyətlərarası və ictimai münasibətlərin vacib hissəsi olmaqla cəmiyyətin sosial strukturunda mühüm yer tutur. **Bəzi hallarda mənfi təsirlərinə rəğmən, bu və ya digər cəmiyyətdə dominant gender nizamı, sosial norma və gender stereotipləri tarixən müəyyən şərtlərə uyğun olaraq formalaşaraq, təsadüfi xarakter daşımır. Lakin cəmiyyət yeni çağırışlarla üzləşib, dəyişikliklər prosesindən keçdikcə, ona xas olan patriarxal yanaşma və gender stereotiplərinin də dəyişməsi, daha eqlitar və praqmatik əsaslara söykənməsi zərurəti yaranır.** Bu prosesin kəskin dekonstruksiya strategiyasından daha çox mərhələli, çoxsəviyyəli, ardıcıl tədbirlər vasitəsilə tədricən həyata keçirilməsi daha dayanıqlı və uzunmüddətli dəyişiklikləri təmin edəcəkdir. Təhlil sənədi çərçivəsində həyata keçirilmiş genişmiqyaslı tədqiqat nəticələri ailədə gender bərabərliyinə mane olan patriarxal yanaşma və gender stereotiplərinin tədricən aradan qaldırılması üçün bir sıra tövsiyələrin irəli sürülməsini şərtləndirir:

- **Gender bərabərliyi sahəsində uzunmüddətli dəyişikliklərə nail olmaq üçün** xüsusilə müstəqillik illərində başlanmış, üç onillik boyu ardıcıl olaraq həyata keçirilən və **gender bərabərliyini hədəfləyən dövlət siyasətinin daha da gücləndirilməsi məqsədilə təhsil, media və incəsənət və digər sahələrdə kompleks tədbirlərin işlənilməsi və həyata keçirilməsi zəruridir.**
- **Təhsil sahəsində** reallaşdırılması zəruri olan tədbirlər strategiyası patriarxal yanaşma və gender stereotiplərinin birdən-birə deyil, uzun illər boyu gender sosiallaşması zəminində fərdlər tərəfindən mənimsənilməsindən qaynaqlanır. **Təhsilin ilk pillələrindən başlayaraq, böyüməkdə olan nəsle - uşaqlara, yeniyetmə və gənclərə aşılaraq gender rolları və gözləntiləri, məktəb dərslərinin məzmununda yer alan qadın və kişi obrazları, onlara aid edilən tipik fəaliyyətlərin gender bərabərliyi baxımından monitorinqi, redaktəsi və yenidən işlənilməsi zəruridir.** Bunun bir neçə səviyyəsini qeyd etmək lazımdır. İlk növbədə, **şagirdlərə dərsləklərdə təqdim olunan gender rolları gender asimmetriyasını dəstəkləməməlidir.** Qadınların yalnız evdarlıq, kişilərin yalnız evdən kənarında fəal olduğu rolları ifadə edən məzmun uşaq təfəkküründə gender bərabərsizliyinin formalaşmasına gətirib çıxarır. Belə bölgünün sanki öz-özünə aydın, "təbii" olması haqqında fikir formalaşdırır. **Qadınları özəl sferaya aid (ailə çərçivəsini aşmayan) gender rollarına, kişiləri isə yalnız ictimai sferada fəallığa, nailiyyətə yönəldən rollara bağlayan belə məhdudlaşdırıcı məzmunun dərsləklərdən çıxdaş edilməsi vacibdir.**

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, təhsil alanlar yalnız yazılı məzmun deyil, həm də təhsil verən müəllim heyətinin şifahi olaraq aşılacağı məzmun da təsirlənirlər. Bu baxımdan, müəllimlərin müvafiq istiqamətdə məlumatlandırılması, gender bərabərsizliyinə həssaslığın xüsusi vəsaitlər, təlimlər vasitəsilə artırılması zəruridir. **Təlim-tərbiyə prosesində qız və oğlanların daim qarşılaşdırılması, oğlanların intellektual, insani və s. sahədə mütləq üstünlüyünün əsassız olaraq söylənilməsi, qızların gələcəyi ilə bağlı yalnız ailə rollarını nəzərdə tutan perspektivlərin vurğulanması təəssüf ki, rast gəlinən hallardır. Belə halların aradan qaldırılması bütün təhsil pillələrində çalışan pedaqoji heyətlə yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.** Məhz formalaşma illərində mənimsənilən gender bərabərliyi ideyaları sonrakı illərdə gənc oğlan

və qızların öz həyatlarında rəhbər tutduğu dəyərlər sisteminin ayrılmaz hissəsi olur, onların istər ailə, istərsə də təhsil və iş sahələrində davranış və seçimlərini şərtləndirir. Yəni də sorğu nəticələrinə istinad edərək göstərə bilərik ki, ölkə üzrə respondentlərin ən gənc yaş qrupunda (18-24 yaş) gender stereotiplərinin bir qədər daha zəif olması, eyni zamanda müsahibələrə cəlb olunan ekspertlərin fikrincə, gender bərabərliyi ideyalarına sadıq ayrı-ayrı gənclərin formalaşması bu istiqamətdə daha sistemli və kompleks işlərin faydalı olacağını deməyə zəmin yaradır.

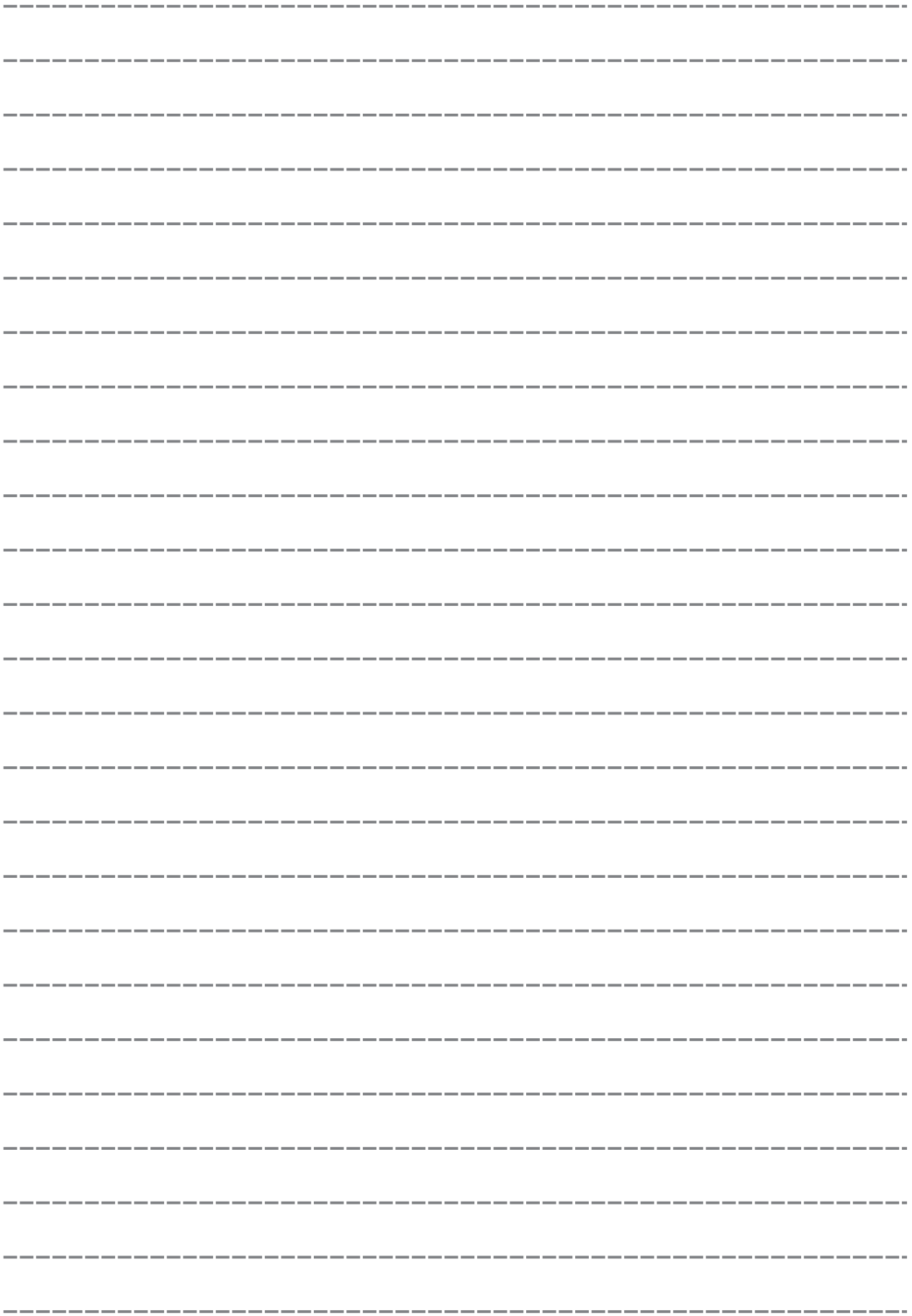
- **Media sahəsində gender məsələlərinə daha yüksək həssaslığın formalaşdırılması vacibdir.** İctimaiyyətə təqdim olunan istənilən məlumatın gender stereotipləri və patriarxallıq baxımından dəyərləndirilməsi vərdişlərinin həm jurnalistika sahəsində təhsil alan, həm də bu sahədə artıq fəaliyyət göstərənlər arasında inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq vəsaitlərin hazırlanması, təlimlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Məlumdur ki, ayrı-seçkilik xarakterli gender stereotipləri insanların daha çox görüb, müşahidə etdikləri gender rollarına, qadın və kişilərin ailədə və ictimai sahədə yetinə yetirdikləri funksiyaların müşahidəsinə əsaslanır. Media hansı gender rollarını tirajlayır? Mediada yayımlanan qadın-kəşi obrazları gender bərabərliyinə hansı töhfə verir, yoxsa onun əksinə işləyir? Bu suallar ictimaiyyətlə işləyən peşə nümayəndələri, media əməkdaşlarının daim diqqətində saxlanılan məsələlər arasında olmalıdır. **Efir məkanında televiziya verilişləri və yerli istehsal olunan seriallarda təqdim olunan qadın və kəşi rollarına xüsusilə diqqət yetirmək vacibdir.** “Deyingən evdar qadın”, “maddiyatçı qadın”, “avam qadın” obrazlarının hədsiz yer alması cəmiyyətdə qadın nüfuzuna xələl gətirir. Eyni zamanda, **güclü kəşi obrazının məhz aqressivliklə eyniləşdirilməsi ictimai şüuru, xüsusilə formalaşma illərini yaşayan gənc nəslə yalnız yönləndirir, belə bir səhv təsəvvür formalaşdırır ki, aqressivlik, zorakılığa meyillik, ailə üzvlərinə təzyiq göstərmək xüsusiyyətləri “güclü kəşi” obrazının mütləq tərkib hissəsidir.** Bu baxımdan, efir məkanında yeni yaradılan məzmunun qatı patriarxallıqdan uzaq olması zəruridir. Bunun üçün müvafiq məzmunu yaradan peşəkarların məhz gender həssaslığının artırılması üçün yuxarıda qeyd olunan tədbirlər vacibdir.
- Gender bərabərliyi naminə müxtəlif qurum və təşkilatlar tərəfindən **həyata keçirilən təbliğat tədbirlərinin ana ideyası cəmiyyətin fundamental milli dəyərlərilə mübarizə ruhunda olmalıdır.** Azərbaycan xalqının milli şüurunda ənənələrə ehtiram və hörmət diskursu olduqca möhkəm yer tutur. Bunu ekspertlərlə aparılan müsahibələr də bir daha təsdiqləyir. Odur ki, **patriarxal yanaşma və gender stereotipləri ilə mübarizə ənənələrlə mübarizə deyil, daha humanist cəmiyyət qurmaq,** eyni zamanda müasir həyatın dinamikliyinə uyğun praqmatik yanaşma və həyat strategiyalarına yol açmaq **vasitəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir.**
- Tədqiqat sorğusu ümumən bəzi sferalarda (məsələn, ev əməyinin bölgüsündə) respondentlərin patriarxal yanaşmalara daha çox yönümlü olduğunu üzə çıxardı. Ayrı-ayrı sosial-demoqrafik qrupların da spesifik məsələlərdə daha çox patriarxallığa meyilli olması (məsələn, kəşi respondentlərin qadınların iş-karyera sahəsində nailiyyətlərinə münasibəti kimi) aydınlaşdı. Lakin unutmamaq olmaz ki, bu **patriarxal yanaşmalar heç bir kəsin şüurlu neqativ niyyətinin ifadəsi deyil, çox zaman gender sosiallaşması prosesində mənimsənilmiş dərk olunmayan təsəvvür və münasibətlərin, ailədə və sosial mühitdə**

adaptasiyanın nəticəsidir. Bu baxımdan sözügedən **patriarxallıq və gender stereotipləri ilə mübarizənin ilkin səviyyəsi məhz onların cəmiyyət tərəfindən geniş şəkildə dərk olunmasıdır.** Bunun üçün müvafiq mövzuya həsr olunan, peşəkar səviyyədə təşkil olunmuş ictimai müzakirələrin, debatların təşkili zəruridir. Müzakirələrdə cari tədqiqat olmaqla, ölkəmizdə bu sahədə indiyədək toplanılan tədqiqat əsaslı biliklərin təqdimi faydalıdır.

- Yalnız sahə mütəxəssisləri deyil, **hər bir vətəndaşın ailədəki patriarxal yanaşma və gender stereotiplərinin neqativ nəticələrindən məlumatlı olması gərəkdir.** Adətən beynəlxalq icmal və tövsiyə xarakterli hesabatlarda gender bərabərliyinin makrosəviyyədə gətirdiyi iqtisadi faydaları vurğulanır. Lakin sırası vətəndaşın qəbul etdiyi dil insan xoşbəxtliyi, ailə hüznüdür. Bu baxımdan, məhz patriarxallıq və gender stereotipləri zəminində ailələrdə baş verən münaqişələrin tədqiqi və təqdimi vacibdir. **Ev işləri ilə həddən artıq yüklənmə qadınların fiziki və psixoloji sağlamlığına necə təsir edir, bu öz növbəsində ailədə münaqişələrə, hətta ailələrin dağılmasına necə gətirir, qızların təhsildən uzaqlaşdırılması onları sonrakı dövrlərdə hansı imkanlardan məhrum edir, ailə qurduqdan sonra təhsil və iş imkanları məhdudlaşdırılan qadınlar sonrakı yaşlarda işə düzəlmək və maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq yolunda hansı çətinliklərlə üzləşir, iş təcrübəsi olmayan qadınlar sonradan boşandıqda, dul qaldıqda və ya həyat yoldaşı sağlamlığını itirdikdə yaranan vəziyyət – bu problemlərin elmi əsaslı tədqiqatlarla öyrənilməsi, bu sahədə statistik rəqəmlərin və insan hekayələrinin ictimaiyyətə təqdim edilməsi** ailədən qaynaqlanan patriarxallığın və gender stereotiplərinin acı nəticələrinin cəmiyyət tərəfindən geniş şəkildə dərk edilməsini şərtləndirəcək.
- Tədqiqatda ev işlərinin və qayğı əməyinin bölgüsü patriarxal yanaşma və gender stereotiplərinin ən çox ifadə olunduğu sahə kimi üzə çıxdı. Bu istiqamətdə müsbət dəyişikliklərə nail olmaq üçün bir sıra məsələlər ön plana çəkilmişdir. Burada bir tərəfdən ailədə ev-qayğı işlərinin gender bərabərliyi prinsiplərinə uyğun bölgüsünün təşfiqi, bunun nümunələrinin görünən olması, digər tərəfdən isə **müvafiq xidmət sahələrinin inkişaf etdirilməsi və əlçatanlığı vacibdir. Xidmət sahələri dedikdə, ilk növbədə ölkədə uşaq bağçaları şəbəkəsinin əhalinin sayı və sıxlığına müvafiq artırılması nəzərdə tutulur.** Bundan əlavə, **daha mütəhərrik iş sistemi olan günlük dayə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi, qayğı əməyi sahəsində olanların peşəkarlaşması istiqamətində tədbirlər nəzərdən keçirilməlidir.** Həmçinin, **muzdlu ev əməyi xidmətlərinin təşkili, keyfiyyəti, qanunvericiliklə tənzim edilməsi sahəsində innovativ təcrübələrin tətbiqi əhəmiyyət daşıyır.**
- Ailədə patriarxal yanaşmalardan irəli gələrək qadınların ev işi və qayğı əməyi ilə daha çox yüklənərək, digər sahələrdə fəaliyyətinin məhdudlaşmasının qarşısını almaq üçün uşaq bağçalarının əlçatanlığı və muzdlu ev işçilərinin təsiri müsbət olsa da, ailədə həyat yoldaşları arasında daha bərabər bölgü olmadan gender bərabərliyi sahəsində sabit irəliləyişlərə nail olmaq çətindir. İlk növbədə, **ataların övladın böyüdülməsində daha fəal iştirakçılığınə zəmin yaratmaq bu istiqamətdə Əmək məcəlləsində yeni imkanların yaradılması (ödənişli və hazırda olduğundan daha uzunmüddətli atalıq məzuniyyəti) tədbirləri sürətləndirilməlidir.** Habelə, qanunvericilik səviyyəsində yaradılan yeni imkanların reallaşdırılması təşfiq edilməsi, “fəal atalıq” kampaniyalarının genişləndirilməsi məqsədəuyğun görünür.

- Bir sıra hallarda hətta gender bərabərliyinin daha çox təmin olunduğu ailələrdə övladın dünyaya gəlməsindən sonra patriarxal gender nizamının güclənməsi tendensiyası müşahidə olunur. Bunun səbəbi çox zaman qadınların analıq məzuniyyətinə gedərkən əmək hüquqlarının pozulması, azyaşlı uşaqları olan anaların ev-iş balansına müvafiq iş yerlərinin çatışmamasıdır. Bununla əlaqədar **nəinki dövlət sektoru, həmçinin özəl sektorda qadınların əmək hüquqlarının təmin olunmasına sistemli nəzarətin gücləndirilməsi, həmçinin əmək bazarının təkliflər spektrinin genişləndirilməsi, əmək qanunvericiliyinin müddəaları ilə tənzimlənən hissəvi və onlayn iş yerlərinin yaradılması əhəmiyyət daşıyır.**

Həm davamlı və düşünülmüş dövlət siyasəti, həm də sosial strukturun daxili qanunauyğunluqları sayəsində cəmiyyətə xas olan gender nizamı, onunla əlaqəli gender stereotipləri, patriarxallığa xas yanaşmalar tədricən dəyişir. Həyata keçirilən cari tədqiqat Azərbaycan insanları arasında gender bərabərliyinə münasibətdə həm patriarxal, həm eqalitar, həm də hər ikisinə xas fikir və mövqeləri üstün olan sosial-demoqrafik qrupların olduğunu göstərdi. Yəni, **cəmiyyətimiz gender bərabərliyinə yanaşmasına görə yekcins deyil.** Bu baxımdan, xüsusilə ailə məsələlərində cəmiyyətin həssaslığını nəzərə alaraq, **gender bərabərliyinin inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsinə, cinsindən asılı olmayaraq, hər bir ölkə vətəndaşına bərabər həyat imkanlarının yaradılmasına, ailədən qaynaqlanan patriarxal gender stereotiplərinin aradan qaldırmasına yönələn bütün tədbirlər həyata keçirilərkən cəmiyyətin daxili mürəkkəbliyi, müxtəlif sosial-demoqrafik qrupların mövqeyinin spesifikliyi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.**

"Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya" müəssisəsinin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 149
Tel.: (+994 12) 567-81-28/29

